

Rolf Einar Vikanes

Odda og Stokken i krise

Odda og Stokken i den økonomiske krisen
1920-23

Masteroppgave i Historie
Veileder: Espen Storli
Trondheim, mai 2018

Forord:

Etter to år med hardt og intensivt arbeid, med lange dager på lesesal, flere tusen dokumenter og flerfoldige bøker foreligger nå masteroppgaven som en helhet. Prosessen har vært krevende, men særdeles lærerik. Først vil jeg takke min veileder Espen Storli. Espen med sin kunnskap og inspirasjon har medført til et stort læringsutbytte for min del.

Jeg vil benytte anledningen til å takke Aust Agdermuseum og arkiv, Odde kommunearkiv og Norsk Vasskraft- og Industristadsmuseum for hjelp ved til å finne arkivmateriale, gode samtaler og nyttig informasjon. Imøtekommende folk gjorde kildeinnhenting spennende og lærerikt. Jeg vil og takke familien min for støtte og språkvask, spesielt Jorunn Eline H. Vikanes. Til slutt, en ekstra takk til min samboer Camilla Ronæss Årdal for språkvask og for å ha holdt ut med meg i denne perioden.

Jeg vil også rette en takk til Fate of Nations gruppa for gode råd, tips, samtaler, og lunsjer. Det har bidratt positivt i arbeidet, og vært en arena for faglig utvikling, men og et sosial felleskap.

Til slutt vil jeg takke mine medstudenter på lesesal 6395 for mange hyggelige stunder, samtaler av faglig karakter, og prokrastinering. Bordtennis, sjakk og gåturer har hjulpet i arbeidet med oppgaven.

Takk til Arbeiderbevegelsen arkiv og bibliotek for stipend.

Innhold

Forord:	i
Kapittel 1. Innledning	1
1.1 Problemstilling, avgrensning og metode	2
1.2 Litteraturoversikt	3
1.2.1 Norges økonomiske stilling	4
1.2.2 Norske kommuner	6
1.2.3 Odda kommune	7
1.2.4 Stokken kommune	10
1.2.5 Arbeidsledighet	11
1.3 Kildematerialet	12
1.4 Oppgavens struktur	13
Kapittel 2. Bakgrunn	15
2.1 Verdensøkonomien etter første verdenskrig	15
2.2 Norsk økonomi	16
2.3 Presentasjon av Odda kommune	20
2.4 Presentasjon av Stokken kommune	21
2.5 Arbeidsledighet	23
2.6 Politiske partier	24
Kapittel 3 Odda i krise	25
3.1 Hvordan påvirket krisen kommunen og økonomien?	25
3.1.1 Oddas økonomiske stilling	25
3.1.2 Sviktende skatteinntekter	30
3.1.3 Understøttelse	31
3.2 Hvordan håndterte formannskap og kommunestyret krisen?	34
3.2.1 Nødsarbeid	34
3.2.2 Flyttebidrag	41
3.2.3 Låneoversikt og økonomisk påvirkning	42
3.2.4 Kutt i budsjettet	45
3.2.5 Fattigforstander	48
3.3 Hva er konsekvensene av formannskap og kommunestyrets håndtering av krisen?	48
3.3.1 Arbeidsledighet	48
3.4 Avslutning	56
Kapittel 4 Stokken i krise	59
4.1 Hvordan påvirket krisen kommuneøkonomien?	59
4.1.1 Stokkens økonomiske stilling	59

4.1.2 Understøttelse	62
4.2 Hvordan håndterte formannskap og kommunestyret krisen?.....	65
4.2.1 Nødsarbeid	65
4.2.2 Kutt i budsjettet.....	75
4.2.3 Flyttebidrag og befolkningsendringer	76
4.2.4 Låneoversikt.....	77
4.2.5 Skatt.....	79
4.3 Hva er konsekvensene av formannskap og kommunestyrets håndtering av krisen?.....	79
4.3.1 Arbeidsledighet	79
4.3.2 Moderne skattemodell.....	82
4.3.3 Skattetvist med DNN.....	82
4.3.4 Politisk påvirkning	83
4.4 Avslutning	84
Kapittel 5 Avslutning og sammenligning	87
Hvordan påvirket krisen kommunene og økonomien?.....	87
Hva gjør kommunestyret for å håndtere krisa?	90
Hva er konsekvensene av formannskapets og kommunestyrets håndtering av krisen i Odda og Stokken?	93
Forslag til videre forskning	95
Kilder og litteratur	ii
Primærkilder	ii
Litteratur.....	iii
Nett ressurser.....	vi

Kapittel 1. Innledning

«Da praktisk talt samtlige arbeidere ved fabrikkene i Odda, ca 800 m d. om få dage blir arbeidsledige på grund av stans ved bedrifterne».¹ Slik lyder et utdrag av formannskapsmøtet 29. april 1921 i Odda. Disse 800 personene, som i 1921 ble arbeidsledige, utgjorde en stor del av kommunens arbeidsstyrke. Stokken kommune opplevde også stor arbeidsledighet, om enn ikke like stor som Odda. Første del av 1920-årene var en sterk prøvelse for norske kommuner. Arbeidsledigheten var høy og industrien hadde store vansker med eksporten til utlandet. Problemene var spesielt merkbare for fabrikkene i kommunene som baserte seg på nettopp eksport til utlandet. I løpet av sommeren 1921 ble alle store fabrikker, med unntak av A/S Tyssefaldene, lagt ned i Odda. I Stokken ble DNNs fabrikk stengt, mens Arendal Smelteverk gikk med redusert drift. I Odda og Stokken, som frem til høsten 1920 hadde levd på en høykonjunkturbølge, ble situasjonen snudd på hodet. Røyk fra fabrikkene ble omgjort til røyk fra veianlegg og gruvedrift, som de ulike nødsarbeidene sto for. Denne oppgaven skal analysere hvordan de to kommune håndterte den økonomiske krisen i perioden 1920-23. Fabrikkestansen skapte store, økonomiske problemer for Odda og Stokken i 1920-årene, mye på grunn av manglende skatteinntekter. I 1917 stod fabrikkene, inkludert arbeiderne, for hele 74% av inntektene til Odda.² Det er grunn til å anta at lignende tall var tilfellet for Stokken også.

Kommunene merket konsekvensene på to måter; minskede skatteinntekter og økt understøttelse. Arbeidsledigheten medførte økte utgifter for forsorgsvesenet. Kommunene satte i gang nødsarbeid for å avhjelpe arbeidsledigheten. Nødsarbeid innebar igjen økte lånekostnader. Odda alene fikk 600 000 kroner i lån fra staten til nødsarbeid. Kjell Myhren argumenter for at krisen tidlig på 1920-tallet rammet kommuner med en stor, kortsiktig gjeld, som analysen vil vise var ikke dette tilfellet for Odda eller Stokken.³

Til tross for at Odda og Stokken gikk gjennom lignende situasjoner, viser denne analysen at kommunene valgte å utføre ulike tiltak, for å møte de økonomiske problemene. Blant annet kuttet begge kommunene i budsjettet, men av ulik størrelse og påvirkning. Det kommer også frem at Stokken kommune, hvis man ser rent økonomisk på det, kom greit ut av krisen. I 1929 var Stokken kommune allerede gjeldfri. Oddas problematiske økonomi medførte

¹ Odda Formannskapsmøte 29. april 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

² Åshild Korssund, «Det er våre hjem vi strir for» *Nødsårene i Odda 1919-1924*, (Hovedoppgave), 1994, s. 41-42.

³ Kjell Myhren, *Gjeldstrykk og skattetrykk den statlige politikk overfor kommunene i tiden 1920-1936*, 1977, s. 93.

at de tilsatte en fattigforstander i januar 1922. Dette ble gjort for å forbedre situasjonen for de arbeidsledige, selv om yrket som fattigforstander var lite populært. Stokken kommune var ikke nødt til å ansette en fattigforstander, noe som kan tyde på at situasjonen var bedre på Sørlandet enn Vestlandet. Formannskapet hadde en mindre rolle i kommunene og kunne ta seg av saker av mindre betydning.

1.1 Problemstilling, avgrensning og metode

Hovedproblemstillingen for oppgaven lyder som følger: Hvordan håndterte Odda og Stokken formannskap og kommunestyre den økonomiske krisen i 1920-23? Forskningsspørsmålet vil utlede flere underspørsmål: Hvordan påvirket krisen kommunene og deres økonomi? Hvem ble påvirket og på hvilken måte? Hvordan var situasjonen for innbyggerne i kommunene? Hvilket omfang fikk arbeidsledigheten? Ble tiltakene i Odda og Stokken gjort likt eller på ulike tidspunkt i forhold til hverandre?

Odda er et velkjent industristed, men Stokken er ikke like kjent. Årsaken til at det ble akkurat disse to kommunen er som en følge av at DNN hadde fabrikker i begge kommunene. Derfor ville jeg undersøke hvordan situasjonen var tidlig på 1920-tallet. Foruten året 1921 var 1920-tallet en vekstperiode for Norges BNP. Det tilfellet gjelder ikke for Odda og Stokken, dermed blir det enda mer interessant. Som en følge av større skattenedgang i byene enn på bygdene virker det som om konsekvensene ble hardere i byene. Landsbygdene klarte å holde oppe inntektene mer enn byene, men som analysen vil påpeke var ikke dette tilfellet for Odda.⁴ Karmly påpeker at en stor årsak til at kommunene hadde problemer i mellomkrigstiden var på grunn av høy gjeld ofte som en følge av investering i kraftutbygging.⁵ Odda og Stokken kommune hadde allerede før første verdenskrig kraftverk som produserte strøm.

Valget av tidsperioden 1920-1923 er på grunn av omveltningen fra høy- til lavkonjunktur i verden. I løpet av sommeren 1923 var situasjonen forbedret, men i Odda var ikke krisen helt over før Odda Smelteverk startet driften i 1924. Avgrensningen er også naturlig, da kommunene skal sammenlignes. Oppgaven er i stor grad basert på primærkilder, i første omgang kommunale arkiv. Mitt kildemateriale består av skriftlige tekster, brev, budsjetter og møtebøker. Tekstene skal tolkes og settes i en sammenheng, og av den grunn blir oppgaven

⁴ Rolf Danielsen, Tore Grønlie & Edgar Hovland, *Trengselstider. 1920-1945 i Folkestyre i by og bygd*, 1987, s. 163-165.

⁵ Dag Einrem Karmly, *Kommunal kraftutbygging og økonomisk krise i mellomkrigstiden konkursbehandling av kommuner?*, 1999, s. 20-21.

knyttet til kvalitativ metode. Valget av kvalitativ metode er tatt som en følge av å forstå språklige utsagn.⁶ Derfor er det viktig å vite konteksten, hvem som har skrevet og hvilken type dokument.⁷ Metoden er ikke bare kvalitativ, det er også et komparativt element.⁸ Kjelstadli påpeker at: «Hensikten er nå heuristisk, kunnskapssøkende; vi er på jakt etter gode spørsmål».⁹ Det er viktig at i sammenligningsanalysen ligger fokuset fremdeles på enkelttilfellet. Man kan anvende komparativ metode til å vise årsaksforklaringer.¹⁰

Mitt bidrag til forskningen er å sammenligne kommunene med hverandre. Det er første gang noen sammenligner Odda og Stokken kommune i kriseårene 1920-23. Det er viktig å vite om Odda og Stokkens økonomiske krise skyldtes kraftutbyggingen. Kraftutbyggingen stod for 2/3 av alle kommunale kriser i mellomkrigstiden.¹¹ Av den grunn er komparativ metode benyttet i kapittel 5 der kapittelet skal sammenligne kommunene og sette det i sammenheng med litteraturen. Korssund, som har gjort en lignende oppgave fremhever og at nødsarbeid var kommunens viktigste tiltak for å forsøke å demme opp arbeidsledigheten. Korssund og jeg har gjort mye av de samme betraktningene og det er tydelig at vi har undersøkt mye av det samme materialet.

1.2 Litteraturoversikt

Det er skrevet lite om Odda og Stokken kommune i denne kriseperioden. Det eneste verket som spesifikt tar for seg perioden, er hovedoppgaven til Åshild Korssund om Odda i perioden 1919-1924.¹² Utenom dette er det flere bøker som berører tematikken på en eller annen måte. Lignende tematikk som er viktig for oppgaven er Norges økonomi, norske kommuner, arbeidsledighet og bygdebøker om de respektive kommunene. Jeg har lest bredere enn bøkene som er nevnt nedenfor, men har valgt å ikke nevne alle bøkene. Deriblant en del om arbeiderbevegelsen og industrihistorie. Det er også skrevet andre bøker om norsk historie. Bøkene er benyttet i stor grad, mest for å forstå den norske situasjonen og hvordan denne påvirket beslutningene Odda og Stokken gjorde i henhold til de økonomiske problemene som oppstod.¹³

⁶ Knut Kjelstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, 1999, s. 183.

⁷ Kjelstadli, 1999, s. 185.

⁸ Kjelstadli, 1999, s. 263-265.

⁹ Kjelstadli, 1999, s. 264.

¹⁰ Kjelstadli, 1999, s. 264.

¹¹ Danielsen, Grønlie & Hovland, 1987, s. 161.

¹² Korssund, 1994.

¹³ Edvard Bull, *Klassekamp og felleskap: 1920-1945*. 3 utg. 1995.

1.2.1 Norges økonomiske stilling

Først blir litteraturen som omhandler Norge og den økonomiske situasjonen i mellomkrigstiden diskutert. Pål Thonstad Sandviks nye bok *Nasjonens velstand* er et oversiktsverk over Norges økonomiske historie.¹⁴ Boken gir oversikt over Norges situasjon i 1920-årene og gir en god forståelse av hvordan Norge var integrert i verdensmarkedet og hvordan dette medførte konsekvenser for industrien. Boken er et omfattende verk som beskriver områder av Norges økonomi som bidro til vekst. Blant annet påpeker Sandvik at krisen på tidlig 1920-tallet var den største finanskrisen i Norges historie.¹⁵

Einar Lie er en av de nye økonomiske historikerne som har gitt ut en bok: *Norsk økonomisk politikk etter 1905*.¹⁶ Lie beskriver endringen i statskassen. I løpet av 1920-årene fikk den norske stat en økende gjeld. Dette fikk konsekvenser for politikken som ble utført i hele mellomkrigstiden. Følgene ble en sterk stat som regulerte og styrte mye av norsk økonomi.¹⁷ Lie beskriver paripolitikken og bank-krisen i starten av 1920-tallet, men krisen i kommunal sektor er ikke beskrevet i særlig grad. Lie har i utgangspunktet fokus på statlig politikk og økonomi, og i mindre grad på et kommunalt nivå. Av den grunn er ikke boken brukt for å forstå krisen i kommunene, men for å få et overordnet syn over Norges økonomi.

Fritz Hodne har også preget norsk økonomisk historie, og skrevet flere bøker vedrørende tematikken.¹⁸ Bøkene gir detaljerte oversikter over arbeidsledigheten i Norge, men også hvordan industrien bredte seg innenfor landets grenser. Hodne fremhever blant annet at det for kapitalkrevende industri var billigere å legge ned driften enn å fortsette med lavere kapasitet.¹⁹

Berge Furre har også skrevet en bok om Norges historie.²⁰ I likhet med andre oversiktsverk skriver Furre lite om perioden 1920-23. Berge Furre argumenterer for at perioden i 1920-23 ikke kan kalles en nasjonal økonomisk krise, men en sosial krise. Furre hevder at siden Norges BNP økte gjennom hele 1920-tallet, bortsett fra i 1921, kan ikke mellomkrigstiden under ett kalles en økonomisk krise.²¹ Furre påpeker samtidig at arbeidsledighet, gjeld og elendighet var en liten del av det store tilfellet.²² Men hvis man ser

¹⁴ Pål Thonstad Sandvik, *Nasjonens velstand Norges økonomiske historie 1800-1940*, 2018.

¹⁵ Sandvik, 2018, s. 179.

¹⁶ Einar Lie, *Norsk økonomisk politikk etter 1905*, 2012.

¹⁷ Lie, 2012, s. 41-42.

¹⁸ Fritz Hodne, *Norges økonomiske historie 1815-1970*, 1981. *The Norwegian Economy 1920-1980*, 1983. Fritz Hodne & Ola H. Grytten, *Norsk økonomi i det 20. århundre*, 2002.

¹⁹ Hodne, 1981, s. 478.

²⁰ Berge Furre, Bind 6, *Norsk historie 1914-2000 Industrisamfunnet- frå voktervisse til framtidstvil*, 2000,

²¹ Furre, 2000, s. 44.

²² Furre, 2000, s. 44.

isolert på Odda og Stokken, var tilfellet helt annerledes. Arbeidsledigheten var så stor at det var vanskelig for det offentlig å ha kontroll.

I arbeidet til Wilhelm Keilhau: *Det norske folks liv og historie* får man et inntrykk av hvordan situasjonen var for befolkningen.²³ Dette fordi den er skrevet i 1938, kort tid etter hendelsen. Keilhau mener at problemene ble forsøkt skjult av staten. Staten ønsket å utsette krisen, i håp om at den skulle forsvinne med bedre tider.²⁴ Keilhau påpeker også at økonomien fikk vanskeligheter fra høsten 1920 av, men at folk flest ikke merket den økonomiske krisen før i 1921. Forretningsfolk og banker brøt sammen først.²⁵ I ettertid har Keilhau blitt kritisert for verkene sine, blant annet fordi staten ikke skal ha hatt like stor skyld i krisen som det Keilhau fremhever. Sandvik skriver følgende: «Keilhau var preget av den nære ettertidens moralske fordømmelse over alt som hadde gått galt».²⁶

Boken *Gjeldstrykk og skattetrykk* av Kjell Myhren gir en beskrivelse av hvordan norske kommuner ble gjeldtynget i perioden 1920-1936.²⁷ Boken er resultatet av Myhrens hovedoppgave i statsvitenskap. Myhren forklarer at det største problemet til kommunene var skattetrykket.²⁸ I følge Myhren fikk kommunene med en stor gjeldsbyrde det vanskeligst i starten av 1920-årene, hvilket jeg tilbakeviser senere i teksten, spesielt for Odda.²⁹ Et annet poeng ifølge Myhren, var at Justisdepartementet mente krisen skyldtes lokal udugelighet, med lokale konsekvenser og ikke en nasjonal krise i sådan måte.³⁰ Som en følge av den økonomiske krisen, var arbeidsledigheten i landet høy, høyere enn tidligere i Norges historie. Uten stabile skatteinntekter kunne ikke kommunene yte de samme tjenestene til innbyggerne sine. Svaret på krisen ble dermed innstramminger og budsjettkutt. Hvis dette ikke ble gjort, kunne Justisdepartementet overta kontrollen over økonomien i kommunen. Det var ikke populært blant kommunene, hvilket var noe man ville strekke seg langt for å unngå.³¹

En annen måte å se på krisesituasjonen er å se på nødsarbeid. Torill Johansson har skrevet en hovedoppgave om Arbeiderpartiet og nødsarbeid.³² Johanssons oppgave går ut på å undersøke om Arbeiderpartiets sitt syn på nødsarbeid var en form for sosial- eller

²³ Wilhelm Keilhau, *Det norske folks liv og historie i vår egen tid*, 1938.

²⁴ Keilhau, 1938, s. 416.

²⁵ Keilhau, 1938, s. 410.

²⁶ Sandvik, 2018, s. 174.

²⁷ Myhren, 1977.

²⁸ Myhren, 1977, s. 95.

²⁹ Myhren, 1977, s. 93.

³⁰ Myhren, 1977, s. 42-43.

³¹ Myhren, 1977, s. 55-56.

³² Toril Johansson, *Fra sosialpolitikk til krisepolitikk arbeiderpartiets syn på krisepolitikk, nødsarbeid og bureising under arbeidsløshetskrisa 1920-1939, (Hovedoppgave), 1980.*

krisepolitikk. Sosialpolitikk og krisepolitikk skiller seg ved at krisepolitikk er med på å bekjempe krisen, mens sosialpolitikk er gjort som en konsekvens av krisen.³³ Oppgaven er i stor grad basert på Arbeiderpartiets sentrale synspunkt, og ikke den lokale, som kan ha en påvirkning for min oppgave. På en annen side er det naturlig å vite hva de ledende politikerne i Arbeiderpartiet mente om nødsarbeid og dens effekt på krisen.

1.2.2 Norske kommuner

Fra tidligere har vi sett på Norge og det nasjonale nivået. Nå blir det en overgang til norske kommuner. Bøkene er utvalgt for å gi informasjon om norske kommuner og hvordan situasjonen var i mellomkrigsperioden.

Boken: *Folkestyre i by og bygd* tar for seg 150 års årsjubileet til norske kommuner i 1987.³⁴ Kapittelet *Trengselstider* tar for seg perioden 1920-45. Rolf Danielsen, Tore Grønlie og Edgar Hovland forklarer at Justisdepartementet var ute i 1920 og varslet kommunene om å vise større forsiktighet, da det ville komme dårligere tider. Staten var relativt restriktiv med å hjelpe kommunene. Hjelpen ble gitt i form av lån, og lite bidrag.

Et annet poeng er at staten krevde en viss medvirkning av kommunene for at de skulle få lån.³⁵ Derfor kunne kommunens lån fra staten øke gjelden. Boken gir også et uttrykk for at krisen ble enda verre på grunn av manglende skatteinntekter. Et tiltak mot lavere skatteinntekter var å øke skattesatsen. Dette var et poeng for å få mest mulig penger ut av dem som faktisk kunne betale. Et annet svar var at kommunen tok opp kortsiktige lån for å klare seg. Dette var en kortsiktig løsning og var med på å forskyve problemene til fremtiden. På grunn av den vanskelige situasjonen kom en midlertid administrasjonslov i 1923. Det medførte at kommunene som slet kunne komme under Justisdepartements styrelse. Loven medførte at 50 kommuner ble satt under administrasjon.³⁶

En annen bok som omhandler norske kommuner og deres finanser finner man i arbeidet til Dag Einrem Karmly: *Kommunal kraftutbygging og økonomisk krise i mellomkrigstiden konkursbehandling av kommuner*.³⁷ Her får man en innsikt i norske kommuners situasjon i mellomkrigstiden og hvilke utfordringer de stod overfor. Hovedargumentet til verket er å bevise at den kommunale krisen i mellomkrigstiden skyldtes

³³ Johansson, (Hovedoppgave), 1980, s. 6-7.

³⁴ Hans Eivind Næss, m. fl, *Folkestyre i by og bygd*, 1987.

³⁵ Danielsen, Grønlie & Hovland, 1987, s. 159.

³⁶ Danielsen, Grønlie & Hovland, 1987, s. 169.

³⁷ Karmly, 1999.

kraftutbyggingens investering. Karmly beskriver også situasjonen generelt i flere norske kommuner. Dette kommer til syne i utdraget: «Allerede i budsjettåret 1923/24 var den skattbare inntekten sunket med 28 % på bygdene og med 38 % i byene, i forhold til budsjettåret 1921/22».³⁸ Derfor ser man tydelig at situasjonen er helt spesiell. Kommunene hadde to valgmuligheter. Øke skattesatsen for å sikre seg større inntekt per skatteyter, eller senke skattesatsen, slik at flere fikk mulighet til å betale skatt. Skatten ble betalt av lønnen man tjente halvannet år tidligere.³⁹ Karmly er uenig i Myhrens argument om at Justisdepartementet mente at det var en kortvarig krise, etterfulgt av en vekstperiode. Verket beskriver at Justisdepartementet gav kommunene støtte, men på bakgrunn av at kommunen selv hadde henvendt seg til statsmyndighetene.⁴⁰ Karmly fremhever også at i løpet av denne perioden ble den kommunale gjeldsbyrden ansett som et samfunnsproblem. Fra tidligere lokale problemer, ble det nå stadig mer viktig for statsmyndighetene å få ned gjelden til norske kommuner.⁴¹ Det ble et felles samfunnsansvar.

Ifølge Anne Lise Seip ble Arbeiderpartiet de arbeidsløses talerør til omverden.⁴² Den gjeldende økonomiske tankegangen til politikerne gikk ut på at krisen skulle bli møtt med budsjettinnstramminger. Mellomkrigstiden var i stor grad styrt av borgerlige mindretallsregjeringer. Borgerlige partier var ikke like opptatt av velferdstilbudene som partier på venstresiden.⁴³ Det aller første som ble kuttet i krisen var velferdsbudsjettet. Det politiske miljøet var ustabil og preget av hyppige regjeringsskifter, som medførte en mangel på kontinuitet i politikken

1.2.3 Odda kommune

Det er skrevet flere oversiktsverk om både Hardanger og Hordaland, men ikke alle beskriver Odda i detalj. En bok som beskriver Odda er regionshistorie boken for Hardanger.⁴⁴ Dette er et flerbindsverk. Av den grunn er det en omfattende serie som gir en fin oversikt over kommuner og steder i Hardanger. Boken gir en detaljerte beskrivelse av Odda kommune, hvordan industrien etablerte seg der og hvordan Odda som et samfunn endret seg. Odda gikk fra å være en liten gård til å bli et område med storindustri. Derfor valgte mange å flytte til

³⁸ Karmly, 1999, s. 22.

³⁹ Karmly, 1999, s. 22.

⁴⁰ Karmly, 1999, s. 101-102.

⁴¹ Karmly, 1999, s. 170.

⁴² Anne-Lise Seip, *Veiene til velferdsstaten. Norsk sosialhistorie 1920-75*, 1994.

⁴³ Seip, 1994, s. 21.

⁴⁴ Svein Ingar Angell, m.fl, bind 3, *Hardanger ei regionshistorie, etter 1900*, 2015.

Odda. Kriseperioden 1920-23 er ikke beskrevet i detalj, men perioden før det er detaljert beskrevet. Boken viser også et uttrykk for at Odda som et industristed var et «lagdelt samfunn, sosialt og topografisk».⁴⁵ Med dette henvises det til at innbyggerne var sosialt delt, «eliten» bodde oppover fjellene, mens de vanlige arbeiderne i større grad bodde nede i dalen.

Olav Kolltveit bygdebok: *Det nye Odda. Odda herad 1913-1963* forklarer situasjonen til Odda, både industrielt, men også kommunalt, under den økonomiske krisen. Kolltveits bok er et omfattende verk som tar for seg store deler av historien til Odda, samtidig er den skrevet for over 50 år siden. Boken dedikerer noen sider til krisen og inntrykket er at kommunen var nødt til å oppta lån fra banker for å starte nødsarbeid. Kolltveit mener at krisen skyldtes fabrikkstans og at det påvirket kommunen og dens innbyggere. Oddas offentlige arbeidskontor ble opprettet av kongelig resolusjon i 1920.⁴⁶ Dette ble gjort for å demme opp for dårlige tider og stor arbeidsledighet. I januar 1921 var 376 arbeidsløse innmeldt. Få måneder senere, i mai, hadde tallet steget til godt over 1000 arbeidsledige.⁴⁷ Dette fikk enorme konsekvenser for Odda kommune. Budsjettet var nærmest umulig å få innenfor rimelighetens grenser. Forsorgbudsjettet steg fra 30 000 kroner i 1920/1921 til rundt 200 000 i budsjettåret 1921/1922.⁴⁸

Det er også skrevet et par relevante hovedoppgaver om Odda. Åshild Korssund har skrevet hovedoppgaven: «*Det er våre hjem vi strir for*» *nødsårene i Odda 1919-1924*.⁴⁹ Korssund har i stor grad basert seg på samme kildemateriale som meg. Det viser seg at vi har gjort mange like funn. Korssund har imidlertid et annet perspektiv. Hennes fokusområder er bredere, og inkluderer både arbeidere og innbyggerne. Jeg, i større grad, vektlegger kommunens synspunkter. Hovedoppgaven til Korssund er meget omfattende og det har vært nyttig å sammenligne resultater. Det har også vært interessant å se hva andre har forsket på i samme periode. Korssund beskriver nødsarbeid i kommunen og viser til at det var viktig for kommunene å ha nødsarbeid. For å få nødsarbeid var de avhengige av lån, noe som førte til at kommunens gjeld økte betraktelig. I 1917 stod fabrikkene, inkludert arbeiderne for hele 74% av inntektene til Odda.⁵⁰ Av dette kommer det naturligvis frem at kommunen i stor grad var avhengig av de internasjonale konjunktursvingningene. Korssund hevder også at Odda, som

⁴⁵ Angell, m.fl, 2015, s. 70.

⁴⁶ Kolltveit, *Det nye Odda 1913-1963*, 1967, s. 89.

⁴⁷ Kolltveit, 1967, s. 89.

⁴⁸ Kolltveit, 1967, s. 94.

⁴⁹ Korssund, 1994.

⁵⁰ Korssund, 1994, s. 41-42.

en av de første store industriplassene i Norge, var en slags prøvekanin for andre steder.⁵¹ Dette er en av grunnene til at krisen ble så alvorlig der. Korssund kommer samtidig også frem til en arbeidsledighet på 50%. I stor grad har Korssund og jeg kommet frem til lignende funn. Av den grunn er det naturlig å bruke hennes vurderinger opp mot analysen i denne oppgaven.

Albert Gåskjenn og Håkon Haugen har også skrevet en relevant hovedoppgave om Tyssedal.⁵² Oppgaven er omfangsrik, og beskriver Tyssedal i perioden 1900-1935. I likhet med oppgaven til Korssund er også deres fokus på arbeiderne, samt hvordan industrien endret og påvirket miljøet i Tyssedal. Oppgaven fokuserer på befolkningen, hvordan industrisamfunnet etablerte seg, samt preget og endret hverdagslivet i tettstedet. Tyssedal var tidligere en gård, og fikk deretter industrien, som satte sitt preg på tettstedet. A/S Tyssefaldene var den dominerende faktoren der. De ville bli selvstendige, og bygget blant annet Hordalands største gård for å bli selvforsynt av mat. Hovedoppgaven beskriver hvordan A/S Tyssefaldene fikk økonomiske problemer som en følge av at de andre fabrikkene i Odda stod stille.

Hovedverket til DNN er skrevet av Egil Kollenborg og kom ut i 1962 for å fremme DNNs 50 års jubileum for stiftelsen i 1912.⁵³ Boken gir en oversikt over selskapets historie. Som et jubileumsverk er det mulig at det vil sette selskapet i best mulig lys ved å se bort fra dårlige sider ved selskapet. Av den mulige grunnen er perioden 1920-23 lite beskrevet.

A/S Tyssefaldene har også levert ut en bok som omhandler kraftselskapets 100 års jubileum i 2006.⁵⁴ Foruten å gi informasjon om selskapet og deres virksomhet, gir boken også et innblikk i andre deler av Odda, da særlig industrien og hvordan industrien påvirket innbyggerne. Verket viser også en forståelse av hvordan situasjonen var for enkelte under den økonomiske krisen i 1921-23. Verket har et utgangspunkt i A/S Tyssefaldene, men det gir også beskrivelser av arbeiderne. Blant annet påpeker forfatteren at det var en del som valgte å flytte fra Odda som en følge av den økonomiske krisen.

A/S Tyssedalsfaldene har også gitt ut en bok til selskapets 50 års jubileum. Boken gir en forståelse av vannkraft og samfunnet rundt Tyssedal.⁵⁵ Boken gir en detaljert oversikt over historien til selskapet, hvordan det endret Odda og at Odda var tidlig ute med kraftutbyggingen, tidligere enn de fleste andre kommuner.

⁵¹ Korssund, 1994, s. 53.

⁵² Albert Gåskjenn & Håkon Haugen, *Tyssedal 1900-1935, (Hovedoppgave), 1990.*

⁵³ Egil Kollenborg, *Det norske nitridaktieselskap 1912-1962, 1962.*

⁵⁴ Jan Gravdal & Vidar Våde, *Tyssefaldene krafttak i 100 år 1906-2006, 2006.*

⁵⁵ Egil Kollenborg, *Aktieselskapet Tyssefaldene 1906-1956, 1956.*

1.2.4 Stokken kommune

Det er lite tilgjengelig litteratur om Stokken kommune, hvilket gjør det vanskelig å finne informasjon uten å gå direkte til primærkildene. Av verkene som omhandler Stokken, er det blant annet skrevet en bygdebok om Stokken kommune fra 1600-1962, skrevet av historikeren Harald Berntsen.⁵⁶ Berntsen bruker kildematerialet og fotnoter, hvilket gjør det lett å finne hvor han har fått informasjonen fra. Boken baserer seg også på en del av samme kildemateriale som jeg har gjort. Boken er et oversiktsverk over kommunen og går derfor ikke detaljert inn i alle saker. Selv om Berntsen skriver lite om perioden 1920-23, får man et bilde av hvordan samfunnet var før dette skjedde og hva som skjedde etterpå. I boken tar han i korte trekk for seg de viktigste delene av historien til Det Norske Nitridaktieselskap og Arendal Smelteverk. Arbeidsledighet og nødsarbeid er også temaer han kommer inn på. Berntsen beskriver Stokken som «ettpartikommunen».⁵⁷ Av dette kommer det frem at det i realitet kun var ett parti i Stokken; Arbeiderpartiet. Berntsen har et kommunalt perspektiv og skriver ut fra kommunens ståsted. Av den grunn beskriver han nødsarbeid som kommunens tiltak mot arbeidsledigheten. Nødsarbeid medførte økte utgifter. Berntsen viser til at fabrikkstansen var årsaken til at Stokken kommune fikk problemer i perioden 1920-1923.

En annen bok som også tar for seg historien til Stokken og Arendal er: *Arendal gjennom skiftende tider. 1528. 1723. 1973*.⁵⁸ Boken er skrevet av Birger Dannevig og gir et overblikk over Arendals historie fra begynnelsen og frem til boken kom ut i 1973. Dannevig er kjent som en lokalhistoriker, med særlig interesse for skipsfart og Arendal. Verket gir et mer overordnet blikk på Arendal og området rundt. Av den grunn er ikke krisen mellom 1920-23 gitt stor spalteplass. Det blir nevnt at DNN la ned driften fra 1921-23, men ikke hvordan situasjonen var for kommunene eller arbeiderne. Boken forklarer også den vanskelige situasjonen for Arendal Smelteverk, men i hovedsak utgir boken informasjon om Arendal og deres beskjeftigelse. Skipsfarten er et gjennomgående tema, da Arendal er kjent for sine seilskuter.

Aust-Agder fylke gjennom 100 år 1837-1937 er et oversiktsverk over fylket.⁵⁹ Boken gir en beskrivelse av hver enkelt kommune, og gir en oversikt over kommunens viktigste utviklingstrekk for de 100 årene. Det blir fremlagt et budsjett som jeg har benyttet meg av. Budsjettet har andre tall enn kildemateriale mitt.⁶⁰ I kapittel 4 om Stokken blir budsjettet drøftet.

⁵⁶ Harald Berntsen, *Trekk av Stokkens historie ca. 1600-1962*, 1981.

⁵⁷ Berntsen, 1981, s. 430.

⁵⁸ Birger Dannevig, *Arendal gjennom skiftende tider 1528-1723-1973*. 1973.

⁵⁹ Jens Vevstad, *Aust-Agder fylke gjennom 100 år 1837-1937*, 1943.

⁶⁰ Vevstad, 1943, s. 432.

Ellers er perioden 1920-1923 i svært liten grad beskrevet.

Arendal smelteverk har også gitt ut en bok til selskapets jubileum.⁶¹ I motsetning til andre bøker gir boken kun innblikk i selskapet og fabrikken, og ikke andre deler av kommunen. I likhet med de fleste andre bøker, forklarer ikke boken mye om denne spesielle perioden. Det viser at bedriften reduserte driften på grunn av situasjonen, men de valgte å ikke innstille driften slik de andre kapitalkrevende industrien gjorde.

1.2.5 Arbeidsledighet

Et viktig aspekt i oppgaven er arbeidsledighet. Hva defineres som arbeidsledighet? Hvor mange var arbeidsledige i de respektive kommunene, og hvor mange var arbeidsledige i Norge? Morten Tuvengs bok *Arbeidsløshet og beskjeftigelse i Norge før og under krigen*, beskriver arbeidsledigheten i Norge.⁶² Tuveng hevder at arbeidsløshet ikke er enstydig bestemt.⁶³ Tuveng tar utgangspunkt i den gjennomsnittlige ledighetsprosenten for de 10 største fagforbundene. Arbeidsledighetstall fra fagforbund viser utviklingen for industrien og ikke Norge, som en helhet.

Ola H. Gryttens doktoravhandling tar for seg den norske arbeidsledigheten i mellomkrigstiden og sammenligner funnene med utlandet. Avhandlingen sammenligner også med moderne arbeidsledighet.⁶⁴ Grytten kritiserer det norske og nordiske tankesettet om å bruke fagforeningens arbeidsledighetstall som et overslag for landet. Tallene gjenspeiler situasjonen til de største fagforbundene, hvilket medfører at tallene ikke gjelder for Norge som en helhet. Medlemmer av et fagforbund indikerer lønnet arbeid. Dette er ikke tilfellet for hele Norge. 35-40% av arbeidsstyrken var fortsatt sysselsatt i primærnæringer som fiske, jord- og skogbruk.⁶⁵

Grytten har også skrevet andre verk som omhandler tematikken arbeidsledighet. Artikkelen «Arbeidsledighetens omfang i mellomkrigstiden» sammenligner arbeidsledighetstall i Norge med andre nasjoner, som blant annet Tyskland, USA, England og andre skandinaviske stater.⁶⁶ Artikkelen påpeker at det tradisjonelle synet på arbeidsledighet i mellomkrigstiden er feil. Grytten fremviser tall som indikerer relativ lik arbeidsledighet i

⁶¹ Wilhelm Bugge, Aksel Arstal & Karl Lorck, *A/S Arendal Smelteverk 1912-1962*, 1962.

⁶² Morten Tuveng, *Arbeidsløshet og beskjeftigelse i Norge før og under krigen*, 1946.

⁶³ Tuveng, 1946, s. 10.

⁶⁴ Ola Honningdal Grytten. *Nytt syn på arbeidsledigheten i mellomkrigstiden en makroøkonomisk analyse av arbeidsløshetens omfang og årsaker 1919-1939*, (Skriftlig arbeid ved høyere avdelings studium, Norges Handelshøyskole), 1992.

⁶⁵ Ola Honningdal Grytten, *En empirisk analyse av det norske arbeidsmarked 1918-1939 Arbeidsledigheten i Norge i internasjonalt perspektiv* (Avhandling for graden dr. oecon), 1994, s. 6.

⁶⁶ Ola Honningdal Grytten. Bind 71, *Arbeidsledighetens omfang i mellomkrigstiden*, i *Historisk tidsskrift*, 1992.

landene.

Arvid Johannessen har skrevet en hovedoppgave: *Om forholdet mellom de arbeidsløse og fagorganisasjonen i mellomkrigstida, belyst gjennom organiseringen av de arbeidsløse i Oslo*. Jeg har valgt å ta med oppgaven, fordi det gir et godt sammenligningsgrunnlag for hvordan situasjonen var for de arbeidsledige.⁶⁷ Oppgaven beskriver at det kom en endring i statsmyndighetene tankesett om at de fattige, eller arbeidsledige, var samfunnets ansvar. Dette kommer til syne i fattigloven av 1900.⁶⁸ Johannessen fremhever tanken om at det å komme på forsorgkassen var et nederlag og medførte skam for de enkelte. En mulig grunn til dette var at man før 1919 mistet stemmeretten hvis man gikk på forsorgkassen.⁶⁹ Stemmerett var en viktig symbolsak for arbeiderne. Forestillingen om å miste stemmeretten kunne påvirke personer til å ikke melde seg arbeidsledige, med mindre det var ytterst nødvendig.⁷⁰

1.3 Kildematerialet

For enkelthetens skyld har jeg valgt å referere til herredstyret som kommunestyret i teksten. Jeg har også valgt å benytte meg av forsorgsvesenet, i stedet for fattigvesenet og fattigkassen, fordi fattigkassen kan være negativt ladet. Forsorgsvesen er et mer moderne uttrykk, selv om det i kildematerialet står beskrevet både som herredstyret og fattigvesenet.

Offentlige arkiv skal i utgangspunktet være av god kvalitet og godt systematisert. Dette gjorde at kildematerialet var oversiktlig og lett å navigere i. Det er mulig at kommunene benyttet situasjonen til å overdrive, for å oppnå sympati og støtte, slik Korssund hevder Odda til en viss grad gjorde. I all hovedsak er kildematerialet fra 1920-1923, men det er også materiale før og etter perioden. Et viktig kvalitetsstempel for oppgavens metode er å bruke tilnærmet likt kildemateriale. Naturligvis er ikke kildegrunnlaget identisk. Odda var en vesentlig større kommune enn Stokken, hvilket tilsier at materialet til Odda er mer omfattende og rikt. Det viktigste kildematerialet er formannskapetets og herredsstyrets møtebok, fattigstyremøtebok, budsjett, arbeidsløsekomiteen, kommunens gjeld, flyttebidrag, direkte arbeidsløshetsstrygd med mer. Arkivene er ikke identiske, noe som gjør at den naturlige sammenligningen ikke er helt optimal, med grunnlaget jeg har gir det valgte kildematerialet det beste sammenligningsgrunnlaget.

Kildematerialet til Odda ble arkivert og satt i system hos interkommunalt arkiv i

⁶⁷ Arvid Johannessen, *Om forholdet mellom de arbeidsløse og fagorganisasjonen i mellomkrigstida, belyst gjennom organisering av de arbeidsløse i Oslo*, (hovedoppgave), 1975.

⁶⁸ Johannessen, 1975, s. 14.

⁶⁹ Johannessen, 1975, s. 19.

⁷⁰ Johannessen, 1975, s. 19-20.

Hordaland, men ble deretter deponert tilbake til Odda kommune. Til sammen har jeg hentet ut materiale fra 17 ulike bokser, inkludert bøker i Odda. Alle boksene er ikke benyttet i oppgaven, men alt er lest for å få en bedre forståelse av Odda i perioden. Boksene viser hvilke saker som ble tatt opp, hvilke tiltak kommunene gjorde, samt konsekvenser av kommunens beslutninger. Totalt er det et omfangsrikt kildemateriale, der jeg har lest flere tusen ulike dokumenter.

Arkivet til Stokken oppbevares hos interkommunalt arkiv i Arendal (Kuben). I likhet med Odda er formannskaps- og kommunestyremøteboka det viktigste bidraget. Som en følge av Stokkens størrelse har jeg uthentet færre bokser der. Det er også viktig at materialet i stor grad skulle være lignende hverandre, slik at sammenligningsgrunnlaget blir best.

Arkivmaterialet etter DNN på Eydehavn har forsvunnet. Da jeg var i Arendal snakket jeg med personer og kom over et ikke-verifiserbart rykte. Ryktet gikk ut på at det var en sinnsyk mann som hadde kastet kildematerialet til DNN i en gruve i området. Det er ikke lett å få klarhet i om dette ryktet er noe mer enn et rykte.

1.4 Oppgavens struktur

Oppgaven er delt inn i 5 kapitler. Kapittel 1 er innledningskapittelet som beskriver hvorfor temaet er relevant å forske på, hva som er nytt spesielt med akkurat disse to kommunene. Videre er det også underkapittel med problemstilling og avgrensning av oppgaven. Deretter blir det en oversikt over relevant litteratur for oppgaven der de ulike forfattere blir diskutert, hvilken betydning bøkene gir og hva som er viktig for denne oppgaven. Kapittel 2 tar for seg viktig relevant bakgrunnsinformasjon som trengs for å forstå oppgavens tematikk. Kapittelet er delt inn for å få oversikt over verdenssituasjonen, for deretter å gå ned på det nasjonale. Til slutt vil jeg gå ned på det lokale planet, for å illustrere bakgrunnen og hvordan kommunenes økonomiske situasjon var før krisen inntraff. Kapittel 3 og 4 er empirikapitler. Disse kapitlene er delt i tre, der hver del har eget forskningsspørsmål: Hvordan påvirket krisen kommunen og økonomien? Hvordan håndterte formannskap og kommunestyret krisen? Og hva er konsekvensene av formannskap og kommunestyrets håndtering av krisen? Under forskningsspørsmålet er det også underkapitler som tar for seg ulike aspekter av forskningsmålet. Det siste kapittelet er avslutningskapittelet. Der skal jeg sammenligne, vise de viktigste funnene og hva som skiller min oppgave med annen relevant litteratur om mellomkrigstiden.

Kapittel 2. Bakgrunn

Formålet med dette kapittelet er å plassere den økonomiske krisen i Odda og Stokken i en internasjonal, nasjonal og en lokal kontekst. Jeg skal vise hvordan Odda og Stokken var innlemmet i et globalt verdensmarked. Samtidig skal kapittelet gi det nødvendige rammeverket for å forstå oppgavens tematikk på en forståelig måte. Det er viktig å vite de bakomliggende årsakene til hvorfor krisen ble så sterk akkurat i Odda og Stokken. Først blir det et overblikk over verdensøkonomien, for deretter å gå ned på et nasjonalt nivå. Til slutt vil jeg komme ned på kommunene Odda og Stokken. Der vil det følge en presentasjon på de enkelte kommunene, hvordan de ble etablert, hva som var spesielt med dem, og hvorfor krisen utartet seg så kraftig akkurat her. Kapittelet viser at Odda og Stokken var begge industrikommuner, med en ensidig yrkesbefolkning. Begge kommunene opplevde medgang frem til høsten 1920.

2.1 Verdensøkonomien etter første verdenskrig

Etter første verdenskrig skjedde det store forandringer i verden. Storbritannia var ikke lenger verdens sentrum for makt og økonomi. Maktskiftet fra Storbritannia til USA var et faktum. Første verdenskrig ble svært kostbart, målt i materiell og ikke minst menneskeliv. Derfor var flere stater nødt til å bygge opp landet på nytt. Det var en av årsakene til at det globalt ble en vanskelig periode med høy gjeld. Pål T. Sandvik påpeker at i løpet av sommeren og høsten 1920 ble høykonjunkturen forandret til en krisesituasjon.⁷¹ Seierstad viser til at industriproduksjonen over verden sank med 13% i 1921.⁷² På et år var nedgangen stor, og naturligvis ble land berørte av dette. For oppgavens helhet er det viktig å få med seg hvordan situasjonen i verden var på 1920-tallet. Med 2 millioner arbeidsledige i Storbritannia var arbeidsledigheten også et problem der.⁷³ Arne Ording hevder at de vest-europeiske småstatene opplevde en lik utvikling som Storbritannia, nemlig høykonjunktur frem til 1920.⁷⁴ Det kommer også frem at også Danmark opplevde en sterk arbeidsledighet på 1920-tallet, fra 6.1% i 1920 til 19.7% i 1921.⁷⁵ Tallene kan tyde at de er hentet fra fagforbund, i likhet med Norge. På grunn av økende integrasjon og globalisering i verden er det naturlig å tenke seg at intet land med åpen handel var skjermet for krisen. Norge var avhengige av eksport- og importnæringen. Dette gjaldt særlig Odda og Stokken, de produserte hovedsakelig for eksport.

⁷¹ Sandvik, 2018, s. 176.

⁷² Dag Seierstad, *Når jobbene forsvinner... en bok om krise og overflod*, 1980, s. 39.

⁷³ Arne Ording, *Den første verdenskrig og etterkrigstiden til 1924, 1953*, s. 597.

⁷⁴ Ording, 1953, s. 615.

⁷⁵ Ording, 1953, s. 619

2.2 Norsk økonomi

Mellomkrigstiden var en sterk prøvelse for norsk økonomi. Bevisene er tydeligst når man ser på kommunenes økonomi. Spørsmålet om en kommune kunne bli meldt konkurs var oppe til høring i Stortinget.⁷⁶ Kommunelovene ga ikke eksplisitte svar på om en kommune kunne gå konkurs. I 1927 meldte høyesterett Stangaland kommune, på Karmøy konkurs.⁷⁷ Det er første og eneste gang en kommune er begjært konkurs. I 1928 vedtok Stortinget en ny administrasjonslov for kommuner - loven hindret kommuner fra å gå konkurs.⁷⁸

Perioden under og etter verdenskrigen var lønnsom for norsk industri. Fabrikkene gikk for full maskin. Resultatet var skyhøye lønninger for arbeiderne, men også for selskapene. Under første verdenskrig leverte DNN aluminium til vestlig krigsindustri. I kjølvannet av verdenskrigen produserte DNN mer til sivilt formål. Mot slutten av 1920, kom det en bølge med dårlige tider over store deler av Norge. Pål Thonstad Sandvik skriver at Norge ble sterkt rammet av etterkrigsboomen som kom til Norge i løpet av sensommeren eller høsten 1920.⁷⁹ Dette kommer til syne i at gjelden til norske kommuner økte med nesten 1 milliard norske kroner mellom 1918-1922.⁸⁰ Konsekvensene for kommunene var store. Flere kommuner hadde tatt opp store lån for å gå inn i kraftbyggingen i Norge. Dette var mulig grunnet de gode tidene under, og etter første verdenskrig. Kommunene som ble hardest rammet, hadde ofte én eller få arbeidsmuligheter. Som for eksempel landbruk, fiske, gruvedrift eller industri. Ved krise innenfor en av disse sektorene fikk kommunene økonomiske problemer. Dette er interessant for oppgaven, fordi industrien sysselsatte en stor andel av innbyggerne i Odda og Stokken.

Justisdepartementet hevdet at krisen var kortvarig. Det er diskusjon om staten tok krisen på alvor eller ikke.⁸¹ Datidens politikere hadde en tendens til å tenke langsiktig. Francis Sejersted hevder at politikerne unngikk å se problemene i lys av det langsiktige målet.⁸² Dette kan tyde på at det gikk en stund før de forstod alvorret. Politikerne ville spare penger, samtidig som de ønsket å forbedre den økonomiske situasjonen.

⁷⁶ Hans Fredrik Dahl, *Norge mellom krigene Det norske samfunn i krise og konflikt 1918-1940*, s. 71.

⁷⁷ Karmly, 1999, s. 171.

⁷⁸ Karmly, 1999, s. 171.

⁷⁹ Sandvik, 2018, s. 176.

⁸⁰ Danielsen, Grønlie & Hovland, s. 161.

⁸¹ Karmly, 1999, s. 102.

⁸² Francis Sejersted, *Ideal, teori og virkelighet, 1973*, s. 25.

Francis Sejersted uttrykker det slik: «Deres målsetting var langsiktig, og jo mer påtrengende de nære problemer ble, desto mer langsiktig ble deres målsetting. På en måte kan man si at de unnvek å se dagens problemer i øynene. Vanskelighetene man skapte i dagens politikk var ikke problemer i egentlig forstand, de representerte ofte på en gylden fremtids alter. ... Det var på lang sikt man skulle kunne få i både pose og sekk».⁸³

Idealet til politikerne var situasjonen før verdenskrigen, således forsøkte de å komme tilbake til idealet. «Det er riktig at man da hadde forenet en (nesten) stabil pengeverdi med en (noe nær) full sysselsetting. Idealet lå nær og kunne lett gripes».⁸⁴ Politikerne ved årsskiftet 1920/21 anså hendelsene som lokale, uavhengige situasjoner med finanspolitisk udyktighet.⁸⁵ Berge Furre skriver således: «Regjeringane famla i fyrsten, men viste større handlekraft etter kvart».⁸⁶ Etter hvert forandret den statlige fordelingspolitikken seg, fra enkeltstående til en mer kollektiv utforming. Politikerne begynte å forstå at krisen var et samfunnsproblem. Et samfunnsproblem som omfattet store deler av Norge.⁸⁷ Furre hevder at mellomkrigstiden under ett ikke kan kalles for en økonomisk krise.⁸⁸ Furre påpeker at mellomkrigstiden var heller en sosial krise. Selv om bruttonasjonalproduktet i Norge sank med 9.7 % fra 1920 til 1921, derav vil jeg hevde at det var en økonomisk krise.⁸⁹ Allerede i 1922 gikk BNP opp igjen, dermed var det en kort nasjonal økonomiske krise, men andre instanser enn det nasjonale fikk problemer lenger.⁹⁰ Som analysen vil påpeke forsvant store deler av inntektsgrunnlaget til Odda og Stokken, da er det grunn til å kalle det en økonomisk krise. Mulig en kommunalt økonomisk krise og ikke en nasjonal økonomisk krise. Samtidig var dette et internasjonalt fenomen, som skjedde i store deler av verden. Pål Sandvik hevder derimot at «Lavkonjunktoren etter 1920 utløste den dypeste finanskrisen i norsk historie».⁹¹

I de tre første årene av 1920-tallet fikk 11 kommuner lån av statskassen for å bekjempe arbeidsledigheten, deriblant Odda og Stokken.⁹² Lånene til kommunene var forbeholdt tre ting. 1. bidrag til kommuners igangsettelse av nødsarbeid. 2. lån til samme formål. 3. direkte tilskudd

⁸³ Sejersted, 1973, s. 25.

⁸⁴ Sejersted, 1973, s. 25.

⁸⁵ Myhren, 1977, s. 42.

⁸⁶ Furre, 2000, s. 42.

⁸⁷ Karmly, 1999, s. 170.

⁸⁸ Furre, 2000, s. 44.

⁸⁹ SSB, *Bruttonasjonalprodukt, faste 2005-priser. Millioner kroner, pr. innbygger og årlig endring. 1865-2011*, ukjent år.

⁹⁰ SSB, *Bruttonasjonalprodukt, faste 2005-priser. Millioner kroner, pr. innbygger og årlig endring. 1865-2011*, ukjent år.

⁹¹ Sandvik, 2018, s. 179.

⁹² Myhren, 1977, s. 111-112.

til arbeidsledige som ikke sto i arbeidsledighetskasser og som var til byrde for kommunens forsorgkasser.⁹³ Personer uten arbeidsledighetskasser var uorganiserte folk, eller fra fagforbund som ikke hadde en felles arbeidsledighetskasse. De ulike fagforbundene hadde ofte egne arbeidsledighetskasser hvor medlemmene bidro med en medlemsavgift. Det var en felles «pott» for alle medlemmene i samme fagforbund. Når man ble arbeidsledig fikk personene i første omgang understøttelse fra arbeidsledighetskassene. Når det var tømt måtte de få hjelp fra det offentlige. Arbeidsledighetskassene fikk en stor økning i utbetalingen fra 1920 til 1921, fra 1.7 millioner til 13 millioner.⁹⁴ Økningen forteller at arbeidsledigheten var høy og at mange arbeidsdager gikk bort til streik og lockout. Den mest tradisjonelle måten å måle arbeidsledigheten i Norge er å bruke tallene fra ti fagforbund.⁹⁵ Tall fra fagforbundene er ikke representative for hele Norge. Arbeidsledighetsproblemet var sterkest i lønnsyrker som industrien. Arbeidsledigheten i de ti største fagforeningene var henholdsvis 2.3% i 1920 og steg til 17.7% i 1921 før det sakte gikk ned til 17.1% i 1922.⁹⁶ I løpet av 1923 var den alvorligste krisen over og ledigheten sank til 10.7%. Her får man en oppfatning av hvor alvorlig krisen var for Norge. En økning på 15.4% arbeidsledige i industrien var en kraftig økning på kun ett år.⁹⁷

Gunnar Ousland hevder at 350 kommuner fikk dagsverkbidrag til nødsarbeid. 102 av disse fikk refusjon fra staten til direkte bidrag, mens 123 fikk lån av staten til å sette i gang nødsarbeid.⁹⁸ Dagsverkbidrag vil si at kommunene mottok refusjon fra staten på 2-3 kroner for alle som jobbet på nødsarbeid. Ousland tall er i strid med tallene Myhren fremsatte om de 11 kommunene som fikk lån fra staten. Ergo tyder det på at krisesituasjon var kompleks og det var ikke et entydig svar på hvordan krisen var og hvordan den skulle løses. Danielsen, Grønlie & Hovland, hevder derimot at hele 50 kommuner ble satt under administrasjon.⁹⁹ Danielsen og co hevder også at 141 kommuner slet økonomisk, men hadde ikke særlige gjeldsproblemer.¹⁰⁰

Konsekvensene av arbeidsledigheten kan man se fra statsbudsjettet i 1923/24; den skattbare inntekten til staten sank med 28% på bygdene og 38% i byene, i forhold til budsjettåret 1921/22.¹⁰¹ Minkede skatteinntekter var en direkte konsekvens av arbeidsledighet. Ved fabrikkstans mistet kommunene både skatteinntekter fra fabrikkene, men også arbeiderne. På få

⁹³ Myhren, 1977, s. 111-112.

⁹⁴ Luihn, 1986, s. 89.

⁹⁵ Tuveng, 1946, s. 22.

⁹⁶ Tuveng, 1946, s. 36.

⁹⁷ Tuveng, 1946, s. 36.

⁹⁸ Gunnar Ousland, bind 2, Fagorganisasjonen i Norge, *De store kamp-åra 1921-1931*, 1949, s. 206.

⁹⁹ Danielsen, Grønlie & Hovland, 1987, s. 169.

¹⁰⁰ Danielsen, Grønlie & Hovland, 1987, s. 175.

¹⁰¹ Karmly, 1999, s. 22.

år var skatteinntektene i Norge betydelig skrumpet inn. Således er det naturlig at kommunene og staten befant seg ved et veiskille med tanke på omstillingen til dårligere tider. Hvordan skulle man kompensere for manglende skatteinntekter? Svaret ble enten økt skatteprosent for de få som kunne betale.¹⁰² Eller lavere skatteprosent, slik at flere klarte å betale skatt. Dette vil bli diskutert nærmere senere i oppgaven. Arbeidskontorene i Norge ble etablert mot slutten av 1800-tallet på grunn av industrialiseringen. En konsekvens av urbanisering var at arbeidsledige hadde behov for hjelp til å finne arbeid, da en del byttet arbeid fra primærnæringen til industrien. I første omgang var arbeidskontorer et byfenomen. Arbeidskontorer var dyre i drift, og et lite populært tiltak fra kommunens side, hvilket gav en lav prioritet av arbeidskontorer. Den allerede skranglende kommuneøkonomien ble enda vanskeligere med arbeidskontorene. Dette fikk følger for utførelsen av arbeidet deres. Konsekvensene kunne være lav lønn og dårlige lokaler, men naturligvis fantes det også unntak.¹⁰³ Fra 1920 til 1921 var det en enorm økning i utbetalingen i arbeidsledighetskassene, fra 1.7 millioner til hele 13 millioner. Samtidig skjedde det en endring i utbetalingen, staten økte refusjonen til kommunene fra 1/2 til 2/3, derav kan en del av økningen skyldes økt refusjon.¹⁰⁴

Norges første arbeidskontor ble åpnet i Bergen i 1897.¹⁰⁵ Arbeidskontoret ble åpnet som en følge av industrialiseringen i Norge, men også i etter mønster fra arbeidskontor i andre land. Arbeidskontorets oppgave var å få personer uten jobb tilbake i arbeid på en eller annen måte. Arbeidskontorene ble en form for trykklettelse. Arbeidskontoret fikk også hovedansvaret for å kontrollere nødsarbeid. Det var en måte å sysselsette personer under høy arbeidsledighet. I stedet for å gi arbeidsledige vanlig støtte, ble de heller satt på nødsarbeid. Nødsarbeid ble planlagt av kommuner eller staten. Dette ble gjort ved for eksempel samfunnsnyttige arbeider som veianlegg, bruer, jorddyrking og lignende. Lønnen var lavere enn ved vanlig arbeid, men nok til at man ikke forkom. Hvis man nektet å godta nødsarbeidet kunne støtten kuttes eller bli fratatt.

Norsk arbeidsgiverforeningen skrev et rundskriv til norske kommuner og stat i løpet av årsskiftet 1920/21.¹⁰⁶ Arbeidsforeningen mener den økonomiske krisen skyldtes staten og arbeiderne. Industrien gikk bra til høsten 1920, arbeiderne hadde en god lønnsøkning frem til dette. Når det ble dårligere tider, kunne ikke lønnsveksten fortsette. Lønningene måtte ned til

¹⁰² Danielsen, Grønlie & Hovland, 1987, s. 163.

¹⁰³ Hans Luihn, *Arbeid og samfunn arbeidsmarkedspolitik i Norge gjennom 100 år*, 1986, s. 74.

¹⁰⁴ Luihn, 1986, s. 89.

¹⁰⁵ Luihn, 1986, s. 15.

¹⁰⁶ Brev fra Norsk arbeidsgiverforening Kristiania, 4. januar 1921 til hr. ordføreren i Odda. Mappe, kommunens arbeidsdrift 1913-1933. Boks, Odda formannskap, kommunens arbeidsdrift, arkivkode 16a, Daa. 27.

et anstendig nivå. Dette var midt i de store kampårene mellom arbeidsgivere og fagforbund/arbeidstaker. Av konteksten og avsenderen er det naturlig å vær kritisk til dokumentet. Arbeidstakerne ville ikke gå ned i lønn, da ville de tape det de hadde opparbeidet seg i høykonjunkturen frem til 1920.¹⁰⁷

2.3 Presentasjon av Odda kommune

Odda ble i 1913 etablert som en egen kommune fra Ullensvang herred.¹⁰⁸ Odda ligger langs Hardangerfjorden i en arm som heter Sørfjorden, og er omslynget av høye, bratte fjell. Derfor viser området seg vanskelig til å drive jordbruk. De bratte fjellene med fosser gjør området derimot velegnet til storindustri.¹⁰⁹ En fjordarm binder Odda og Tyssedal sammen som gjør det til et velegnet område å drive industri. Dette medførte muligheter for at store skip kunne bringe råvarer til og eksportvarer ut igjen. Fra starten av 1900-årene og utover dukket flere store fabrikker opp. Befolkningen i Odda økte kraftig siden starten av 1900-tallet. I 1900 hadde Odda en befolkning på 1446 hjemmehørende. 20 år etterpå var det mer enn 4-doblet.¹¹⁰ Per 20. desember 1920 hadde Odda herred en befolkning på 6424 tilstedeværende.¹¹¹ Fabrikkene hadde behov for elektrisk strøm og arbeidskraft. Den ledende leverandøren av strøm var A/S Tyssefaldene. Tyssefaldene ble stiftet 20. april 1906.¹¹² Tyssefaldene var et viktig selskap med god kapital - de hadde en ledende rolle i Odda. Karbid- og cyanidfabrikken ble etablert i 1908. I starten var fabrikken den mest teknologiske og produserte mest av alle cyanamid fabrikker i verden.¹¹³ Karbid- og cyanamidfabrikken ble lagt ned våren 1921. I 1922 ble fabrikken kjøpt på tvangsauksjon av Tyssefaldene. Karbid- og cyanamidfabrikken ble deretter i 1924 omdannet til Odda smelteverk.¹¹⁴ Til sammen utgjorde industriarbeiderne majoriteten av skatteyterne i kommunen. Således ble krisen isolert sterkere her enn i andre kommuner med høyere andel folk i andre næringer.

Den nye fabrikken til DNN stod ferdig i Tyssedal, 1. september 1916.¹¹⁵ DNN ville utvide den norske produksjonen av aluminium. Fabrikken var datidens mest moderne

¹⁰⁷ Brev fra Norsk arbeidsgiverforening Kristiania, 4. januar 1921 til hr. ordføreren i Odda. Mappe, kommunens arbeidsdrift 1913-1933. Boks, Odda formannskap kommunens arbeidsdrift, arkivkode 16a, Daa. 27.

¹⁰⁸ Kolltveit, 1967, s. 25.

¹⁰⁹ Odda kommune, *om kommunen*, 2012.

¹¹⁰ SSB, *folketellingen i Kongeriket Norge 3. desember 1900. første hefte*, 1902, s. 103.

¹¹¹ SSB, *folketelling i Norge 1 desember 1920 tredje hefte folkemengden fordelt efter kjønn, alder og ekteskadelig stilling*, 1923.

¹¹² Gravdal & Våde, , 2006, s. 11-12.

¹¹³ Elisabeth Bjørsvik, *Cyanamidproduksjon i Odda 1908-1935*, ukjent år.

¹¹⁴ Anders Rokne, *Odda smelteverk A/S i femti år 1924-1974*, 1974, s. 22.

¹¹⁵ Kolltveit, 1967, 60.

aluminiumsfabrikk, og ledende på produksjonskapasitet. I likhet med andre fabrikker i kommunen skulle A/S Tyssefaldene også levere elektrisitet til denne fabrikk. DNN hadde ved en anledning blitt nødt til å opprette sitt eget sikringsfond (fattigfondet). Fondet kom til syne i budsjettet fra 1918/19. Det er usikkert om fondet kom til som et syn av konsesjonsloven. Fondet ble etablert i regi av kommunen, for å avhjelpe bedriftens arbeidere i krisetid, ved å lette trykket for kommunen. Summen i 1918/19 var på 20 028, 33 kroner.¹¹⁶

Situasjonen for Odda ble gradvis mørkere utover høsten i 1920. De gode tidene med kommuneoverskudd grunnet industrien var over. Høykonjunkturen ble erstattet av lavkonjunktur. Kommunen fikk i løpet av mellomkrigstiden opparbeidet seg en kraftig gjeld. Gjelden kom som en følge av den økonomiske krisen. Gjelden var i stor grad hos statsmyndighetene. Det kommer til syne i lånene fra staten på 600.000 kr, opparbeidet som nødslån til bekjempelse av arbeidsledigheten. Økningen av gjeld kan illustreres i sammenheng med den samlede nettogjelden for norske kommuner som økte fra 439 millioner i 1918 til 1.3 milliarder i 1922.¹¹⁷

I tillegg til nødlånene fra staten tok også kommunene opp andre lån. Dette ble gjort for å administrere den daglige drift av kommunens oppgaver. I første omgang ble lånene tatt opp i lokale banker, men etter hvert som krisen vedvarte ble det vanskeligere. Derfor måtte man ty til større banker som befant seg i de store byene, gjerne Oslo.

2.4 Presentasjon av Stokken kommune

Stokken kommune ble i 1919 skilt fra Austre Moland som en egen kommune. Industrien skilte Stokken fra omliggende jordbruksområder. Fra 1919, frem til 1962 var Stokken en selvstendig kommune. I 1962 ble Stokken slått sammen med andre kommuner til Moland kommune, for deretter å bli innlemmet i Arendal kommune i 1992. Stokken ligger i Aust-Agder fylke, ikke langt fra Arendal. Området ligger ute med kysten og gjør Eydehavn ypperlig for store skip som fraktet varer til/fra fabrikkene. Samtidig er området i mindre grad egnet til jordbruk. Stokken kommune var en mindre kommune enn Odda. I 1900 var det 940 innbyggerne, 20 år senere var tallet nesten doblet.¹¹⁸ Pr 20. desember 1920, var det 1701 tilstedeværende innbyggere.¹¹⁹ Derfor viser det seg at Odda fikk en større økning i innbyggertallet på disse 20 årene enn Stokken. Det

¹¹⁶ Utdrag av Odda herads regnskap for budhettaaret 1918/1919. Boks, Odda heradskasse årsregnskap 1917-1933 RAA.1

¹¹⁷ Danielsen, Grønlie & Hovland, 1987, s. 161.

¹¹⁸ SSB, *folketellingen i Kongeriket Norge 3. desember 1900. første hefte*, 1902, s. 117.

¹¹⁹ SSB, *Folketellingen i Norge 1 desember 1920. Tredje hefte. Folkemengden fordelt etter kjønn, alder og ekteskapsstatus*, 1923.

høye innbyggertallet medførte mer problemer for Odda enn for Stokken.

Majoriteten av innbyggerne i Stokken hadde en sammenkobling med fabrikkene. Eydehavn var sentrum i kommunen og hadde to store fabrikker, Det Norske Nitridaktieselskap og Arendal Smelteverk. Arendal Smelteverk ble grunnlagt i 1912, Sam Eyde var en av initiativtakerne til oppstarten av både DNN og Smelteverket. I løpet av 1913 begynte Arendal Smelteverk driften.¹²⁰ Det skjedde på samme tid som Næs skiftet navn til Eydehavn, nettopp for å hedre Sam Eyde.¹²¹ Smelteverket ble opprettet for å produsere korund og silisiumkarbid.¹²² Stoffene var datidens mest brukte slipestoffer. DNNs fabrikk i Eydehavn ble reist i 1912-13. Egentlig skulle fabrikken produsere gjødsel, men på grunn av problemer med å produsere gjødsel, omgjorde man fabrikken til å fremstille aluminium.¹²³ Allerede i 1914 var selskapet klar til å levere aluminium. Aluminiumet ble i første verdenskrig solgt til de allierte landene med Frankrike i spissen.¹²⁴

Odda og Stokken var nylig etablerte kommuner med politikerne som hadde liten erfaring i å lede hele kommuner. Trolig hadde det liten eller ingen betydning for kommunenes håndtering av krisen. Alt i alt, er det lite som taler for at dette skulle være en avgjørende faktor for den kommende økonomiske krisen. Når det er sagt var det nok enkeltpersoner som markerte seg mer enn andre, slik som Nils Hjelmtveit.

I Stokken fantes det i realiteten kun ett politisk parti, Arbeiderpartiet. De borgerlige hadde politiske partier, men de stilte en samlet liste for å stille sterkere. Det hele kan illustreres slik som Harald Berntsen i *trekk av Stokkens historie ca 1600-1962: «ettpartikommunen»* (Stokken herredstyre 1919-61)». ¹²⁵ Dette beviser hvor sterk kontroll Arbeiderpartiet hadde i Stokken, som en følge av kjernevelgerne, industriarbeidere. Med dette kan man si at historien om Stokken formannskap og kommunestyret i stor grad er den samme som Stokken Arbeiderparti. Oppslutningen til Arbeiderpartiet var i 1919 på 66 %, mens for 1922 og 1925 var det 51 og 61 prosent.¹²⁶ Hvis man legger sammen Arbeiderpartiet sammen med sosialdemokratens partiet ble oppslutningen i 1922 og 1925 77- og 78 prosent.¹²⁷

I starten av 1900-tallet var det en sterk befolkningsvekst i Norge. Tidligere var Amerika en slags ventil for overbefolkningen. Man kan si at industrien for mange ble det «nye Amerika».

¹²⁰ Dannevig, 1962, s. 24

¹²¹ Dannevig, 1962, s. 29.

¹²² Dannevig, 1962, s. 33.

¹²³ Kollenborg, 1962, s. 35.

¹²⁴ Kollenborg, 1962, s. 36-37.

¹²⁵ Berntsen, 1981, s. 430.

¹²⁶ Berntsen, 1981, s. 435.

¹²⁷ Berntsen, 1981, s. 435.

Industrien tilførte muligheter for befolkningen som ikke kunne leve på bygda og av primærnæringen. På denne måten medførte industrien til en sentralisering og urbanisering.¹²⁸ De fleste som kom fra landsbygda som kom til byene for å arbeide i industrien fikk det bedre. Lønnen var bedre, det var fast arbeid og fast lønn. Mulighetene for å lykkes, samt et godt liv var større.¹²⁹

2.5 Arbeidsledighet

Arbeidsledighet er et vidt begrep og kan omfavne mye. Derfor vil jeg i denne situasjonen definere arbeidsledighet som Store norske leksikon: «arbeidsledighet, det at arbeidsføre lønsmottakere ikke kan skaffe seg arbeid på normale vilkår».¹³⁰ Definisjonen passer til det norske frie arbeidsmarkedet. Hvis man fikk sparken og ikke fant seg en ny jobb, var man arbeidsledig. Dersom man sa opp jobben på grunn av urimelige krav, var man per definisjon ikke arbeidsledig. I Odda var det arbeidskontoret som talte opp de arbeidsledige. Tall fra arbeidskontorene var personer som henvendte seg arbeidsledig. Eventuelle arbeidsledige personer som ikke gikk til arbeidskontoret er dermed ikke medregnet. Med dette kan man anta at tallet på faktiske arbeidsledige i kommunen var høyere enn tallet arbeidskontorene utga.

Ifølge Grytten kunne undersyssetting og skjult arbeidsledighet være verre enn vanlig arbeidsledighet.¹³¹ Det er flere mulige grunner til at personer valgte å ikke melde seg arbeidsledig. Enkelte kunne føle seg utenfor når de var arbeidsledige, de var vant med å ha arbeid. Man kunne ikke lenger forsørge familien, og hadde behov for støtte fra det offentlige. Dette kunne resultere i en form for skam for flere og hindret dem i å oppsøke hjelp. Til tross for dette, gikk sannsynligvis de fleste arbeidsledige til det offentlige og ønsket seg støtte. Selv om det var en skam for enkelte, hadde de faktisk ikke et valg. Situasjon var så elendig at det enten var støtte fra det offentlige eller større nød for familien. Kommunens understøttelse, eller nødsarbeid, var arbeidernes mulighet for å klare seg. Alternativet var det, eller prøve lykken i utlandet eller andre steder i landet.

Et viktig aspekt i mellomkrigstiden var den høye arbeidsledigheten. I stedet for å ha folk på forsorskassen eller å gi den direkte arbeidsledighetsbidrag var nødsarbeid en mulighet som gav noe igjen til samfunnet. Det var viktig at nødsarbeidet ikke skulle være lønnsomt, av den

¹²⁸ Berntsen, 1981, s. 326.

¹²⁹ Edvard Bull, Klassekamp og felleskap: 1920-1945, 1995, s. 97.

¹³⁰ Torgeir Aarvaag Stokke & Gerhard Stolz, *Arbeidsledighet*, Store norske leksikon, 2018.

¹³¹ Grytten, (Avhandling for graden dr. oecon), 1994, s. 97.

grunn at ingen private aktører skulle lide som en følge av nødsarbeidet. Torill Johansson skriver at nødsarbeid skulle være: «arbeid det ikke ville lønne seg for det private næringsliv å ta fatt på». ¹³² I følge Johansson hadde arbeiderpartiet et klart synspunkt på nødsarbeid: lønnen var underbetalt og kunne dermed ikke være et reelt alternativ. ¹³³ Nødsarbeid var et skandinavisk fenomen. Særlig det svenske og norske nødsarbeidet hadde flere likhetstrekk mellom seg. ¹³⁴ Derfor viser det seg at det var ikke bare Norge som var i vanskeligheter, våre naboer hadde det også vanskelig på starten av 1920-talet.

2.6 Politiske partier

Det norske arbeiderpartiet ble dannet i 1887. ¹³⁵ Av navnet tilsier det at det var partiet til arbeiderne. Således kommer det naturlig at Arbeiderpartiet hadde stor oppslutning i industrikommunene Stokken og Odda.

I 1921 var det stor splid innad i partiet. Enkelte ville følge Sovjetunionen og bli med i Komintern, mens andre ville fortsette som før. Striden endte med at Arbeiderpartiet ble delt i tre partier mellom 1921-24: Arbeiderpartiet, Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti og Norges Kommunistiske parti. Det som er interessant er at i Stokken stod Arbeiderpartiet og Norges sosialdemokratiske arbeiderparti sterkt, mens Norges Kommunistiske Parti hadde tilnærmet null oppslutning. Tilfellet i Odda var annerledes, her stod NKP sterkt. Hvorfor dette var tilfellet vet man ikke, men Odda har tradisjonelt vært en av plassene i Norge med sterkest oppslutning til NKP. Det synes også med at Karl Bøthun ble ordfører og en ledende politiker i Odda, men også medlem av NKP. Politiske partier vil bli diskutert senere i oppgaven.

¹³² Johansson, (hovedoppgave), 1980 s. 51.

¹³³ Johansson, (hovedoppgave), 1980, s. 58.

¹³⁴ Johansson, (hovedoppgave), 1980, s. 77.

¹³⁵ Arbeiderpartiet, *Historien om Arbeiderpartiet*, ukjent år.

Kapittel 3 Odda i krise

Formålet med dette kapitlet er å vise hvordan Odda kommune ble påvirket av krisen, hvordan kommunen reagerte og konsekvensene av tiltakene. Et utgangspunkt i formannskapsmøtene og kommunestyremøtene gir et unikt innsyn i hvordan politikerne tenkte om krisen, samt hvordan de skulle få Odda ut av den på best mulig vis. Kapitlet vil ha en spørsmålsstruktur med tematiske underkapitler. De tre forskningsspørsmålene til kapittel 3 og 4 lyder som følger: hvordan påvirket krisen kommunen og økonomien? Hvordan håndterte formannskap og kommunestyret krisen? Hva er konsekvensene av formannskap og kommunestyrets håndtering av krisen? Dette vil utlede flere underspørsmål: hvordan var situasjonen for arbeiderne? Hvor mange var arbeidsledige?

3.1 Hvordan påvirket krisen kommunen og økonomien?

3.1.1 Oddas økonomiske stilling

«Som det vil være Dem bekjent, har fabrikkstansen i Odda bevirket, at likefrem nødtilstann er inntraatt blant heradets innvaanere, hvorav ca. 650 mann, vesentlig familiefedre, er arbeidsløse. Den sviktende skatteevne hos innbyggerne, de storeindustriaktieselskapers unnlattelse av aa betale skatt, nødvendigheten av aa igangsette nødsarbeider og de voldsomt økede fattigutgifter har selvsagt bragt kommunen i en yderst vanskelig situasjon, og det er aapenbart, at kommunen ikke kan lengere greie enten sine daglige utgifter eller avdrag og forrentning av dens gjell».¹³⁶

Slik lyder det dramatiske brevet sendt fra Odda formannskap til kommunens kreditorer i desember 1921. Av brevet får man et inntrykk av den ekstraordinære situasjonen. Kommunen var ikke lenger i stand til å betale for sin daglige drift. Brevet henviser til industrien, hvilket tyder på hvor avhengig Odda var av fabrikkene. Odda var tuftet på industri, uten fabrikkene stod Odda stille. Dokumentet viser en uholdbar situasjonen - desperasjonen bredde seg i kommunen, særlig for politikerne. Som en følge av konteksten rundt Odda må man stille spørsmål med formuleringen, men alt tyder på at dette var den nye situasjonen for Odda. Situasjonen var ikke sammenlignbar med tidligere erfaringer. Åshild Korssund har karakterisert Odda som «en prøveklut for den norske storindustrien».¹³⁷ Med dette henviser Korssund til at

¹³⁶ Brev fra Odda formannskap sendt til Odda kommunes kreditorer 29. desember 1921. Mappe, 1920-1946 Avdrag og renter, avdragsmøtorium og nødsarbeid og driftslånet. Boks, Odda formannskap, arkivkode 5-8b, Dab.4.

¹³⁷ Korssund, 1994, s. 53.

Odda hadde den første storindustrien i landet. Staten og norske kommuner hadde ikke erfaringer med kriser i storindustrien.

«Den økonomiske nedgangsperiode har meldt sig. Der begynder at bli adskillig arbeidsledighet, og der er grund til at frygte for, at forholdene vil bli betydelig værre. Denne utvikling kommer ikke som nogen overraskelse. Vi har under alle forhandlinger med arbeiderne fremhævet, at landet stod overfor en økonomisk nedgangsperiode, og at vor industri ikke taalte nye byrder. Men for døve øren. Arbeidernes paagaenhet og statsmagtenes indgripen gjennom voldgiftsretten har fremskyndet nedgangsperiodens intræden og vil medføre, at arbeidsløsheten kommer til at anta større omfang end ellers vilde været tilfældet. Denne kritiske situation bør dog alle søke at mildne mest mulig».¹³⁸

Sitatet ovenfor er hentet fra et brev fra Norsk arbeidsgiverforening sendt til ordføreren i Odda 4. januar 1921. Dokumentet ble sirkulert til landets kommunestyre, regjeringen, næringsorganisasjoner og arbeidernes faglige landsorganisasjon i november 1920.¹³⁹ Brevet viser tydelig den desperate situasjonen til arbeidsgiverforeningen. Det er også et bevis på at Odda ikke var alene om situasjonen - andre kommuner med ulike næringsgrunnlag fikk også problemer. Samtidig er det mulig at vil foreningen overdramatisere situasjonen for å få frem deres eget poeng. Brevet beviser at lavkonjunkturen som kom i verden i løpet av 1920 også kom til Odda før 1921. I desember 1920 fikk 450 personer sparken hos karbid- og cyanamidfabrikken.¹⁴⁰ Allerede før den tid hadde arbeiderne på Nitriden gått ut i streik våren 1920, en streik som varte frem til oktober.¹⁴¹ Saken nevnes ikke i møteboken i desember 1920, men det blir talt om å oppta et lån på 1 million kroner fra Norges Bank. Med andre ord, i løpet av høsten 1920 begynte vanskelighetene i Odda og bli meget synlige.

Under formannskapsmøtet 11. januar diskuterte politikerne hvordan de skulle møte den økonomiske krisen.¹⁴² Formannskapet diskuterte om mulighetene til å rette en henvendelse til fylkesveistyret for å sette i gang nødsarbeid så fort som mulig. Fra tidlig i 1921, omtaler Odda seg selv som å befinne seg i en økonomisk krise. Odda var ikke alene om å befinne seg i en økonomisk krise tidlig i 1921. Kristiansund var den første kommunen som henvendte seg til Justisdepartement om et pengelån. Det skjedde tidlig i januar 1921.¹⁴³

¹³⁸ Brev fra Norsk arbeidsgiverforening Kristiania til hr. ordføreren i Odda, 4. januar 1921. Mappe, kommunens arbeidsdrift 1913-1933. Boks, Odda formannskap kommunens arbeidsdrift, arkivkode 16a, Daa. 27

¹³⁹ Brev fra Norsk arbeidsgiverforening Kristiania til hr. ordføreren i Odda, 4. januar 1921. Mappe, kommunens arbeidsdrift 1913-1933. Boks, Odda formannskap kommunens arbeidsdrift, arkivkode 16a, Daa. 27

¹⁴⁰ Kolltveit, 1967, s. 88.

¹⁴¹ Kolltveit, 1967, s. 88-89

¹⁴² Odda formannskapsmøte 11. januar 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

¹⁴³ Danielsen, Grønlie & Hovland, 1987, s 155.

Kjell Myhren påpeker at den økonomiske krisen i starten av 1920-årene i første omgang traff kommuner med en stor gjeldsbyrde.¹⁴⁴ Samtidig hevder Myhren at felles for alle kommuner med problemer var en følge av en stor, kortsiktig gjeld.¹⁴⁵ Som empirien viser hadde Odda en sterk økonomi ved inngangen til 1921. Fra budsjettet for året 1920/21 kommer det frem at Oddas kommunekasse hadde et overskudd på 149 000 kroner.¹⁴⁶ Overskuddet var ikke veldig stort, men det var allikevel et overskudd. Ved normale omstendigheter kunne Oddas gode økonomi fortsatt. Allikevel merket kommunen den kraftige inntektssvikten som kom. Oddas situasjon stemmer ikke med fremstillingen til Myhren. Situasjonen i Odda var dermed annerledes enn kommuner flest. Odda hadde liten gjeld før krisen.

Oddas økonomiske situasjonen ble raskt endret, fra overskudd til høy gjeld. Den økte gjeldsbyrden er i tråd med andre kommuners erfaringer etter første verdenskrig. I 1918 hadde norske kommuner en gjeld på 438 millioner kroner. To år etterpå var summen nesten doblet til 846 millioner kroner. I 1922 hadde summen steget enda mer, til hele 1.3 milliarder kroner. Summene tilsvarer en økning på 49% de to første årene, mens 36% for de neste to årene.¹⁴⁷ I 1920 var det 640 kommuner.¹⁴⁸ Gjennomsnittlig gjelden til hver enkelt kommune var 2 millioner kroner i 1922. Med tanke på de ulike kommunestørrelsene var tallet stort. Gjeldssummene var ikke uoverkommelige, for frem til 1920 hadde norsk økonomi hatt inflasjon. Med andre ord, pengene ble mindre verdt, gjeldsbyrden ble dermed lettere å bære.¹⁴⁹ Pål T. Sandvik skriver at «Prisnivået ble om lag tredoblet i årene frem til 1920».¹⁵⁰ I 1920 snudde det til det motsatte, deflasjon – pengene steg i verdi.¹⁵¹ Gjelden økte, samtidig som pengeverdien steg. Vanskelighetene for kommunene ble enda mer merkbare. Pål T. Sandvik påpeker at «Fra desember 1920 til desember 1922 falt konsumprisindeksen med over tretti prosent. Ved utgangen av 1920-tallet var prisnivået bare vel halvparten av hva det hadde vært ved tiårets begynnelse».¹⁵² Som en følge av prisenfallet er det naturlig at Odda fikk det mer problematisk. Ola H. Grytten argumenterer for at arbeidsledigheten på 1920-tallet i første omgang traff byene, og i mindre grad landsbygdene, men at det også fantes høy arbeidsledighet på bygdene.¹⁵³ Som

¹⁴⁴ Myhren, 1977, s. 93

¹⁴⁵ Myhren, 1977, s. 42.

¹⁴⁶ Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1920/21. Boks, Odda heradskasse årsregnskap 1917-1933 121 RAA.1

¹⁴⁷ Dahl, 1973, s. 70.

¹⁴⁸ Danielsen, Grønlie & Hovland, 1987, s 75.

¹⁴⁹ Sandvik, 2018, s. 173.

¹⁵⁰ Sandvik, 2018, s. 173.

¹⁵¹ Dahl, 1973, s. 70.

¹⁵² Sandvik, 2018, s. 180.

¹⁵³ Grytten, (Avhandling for graden dr. oecon), 1994, s. 152.

det viser seg var Odda heller unntaket enn regelen, Da Odda trolig hadde en av landets høyeste arbeidsledighet. Grytten påpeker også at en annen plass i Hordaland var det ingen arbeidsledige, det viser hvor enorm de ulike forskjellene var selv innen samme fylket.¹⁵⁴

26. mai 1921 ble storstreiken i Norge satt i gang av LO. 125 000 arbeidere ble tatt ut. Totalt ble det 1.8 millioner tapte arbeidsdager på 14 dager streik.¹⁵⁵ Streiken ble avholdt uten streikepenger. DNN var eneste fabrikk i Odda som ble rammet, da de andre var lagt ned. Styrelederne i DNN valgte å innstille driften på grunn av den pågående streiken og lavkonjunkturen på aluminiumsmarkedet. Fra tidligere av var arbeidsstokken til A/S Tyssefaldene minsket, da i overkant av 10 personer ble oppsagt i januar 1921.¹⁵⁶ Deretter gikk det slag i slag, innen 13. mai 1921 hadde Karbid og Cyanamidfabrikkene lagt ned, hvilket tilsier at etter storstreiken var krisen absolutt.¹⁵⁷ Under formannskapsmøtet 30. juni 1921 ble Odda kommune enige med fabrikkene Karbid og Cyanamid, samt A/S Tyssefaldene om å utsette skatten til de fikk en mulighet til å betale det inn.¹⁵⁸ Av denne grunn kan det hende at politikerne trodde den økonomiske krisen ville gå raskt over, slik at de snart kunne kreve inn skattepenger igjen. Som det visste seg var det absolutt ikke tilfellet. Årsaken er trolig ønsket om snarlig oppstart av fabrikkene igjen hvis, Odda fjernet skattene deres. Avtalen var et samarbeid mellom kommunen og selskapene, derav virker det som om alle parter ville det samme, få fabrikkene i gang igjen. DNN er ikke nevnt i avtalen. Det er merkelig, men samtidig i tråd med litteraturen og empirien. DNN er sjeldent oppe i formannskap eller kommunestyremøtene. Mens A/S Tyssefaldene og Karbid og Cyanamidfabrikken er mer synlige i møteboken. Hvorfor det var slik gir ikke kildematerialet informasjon om.

16. juni 1921 var kommunekassen til Odda tom. For å dekke videre underskudd, fikk kommunekassen tillatelse til å dekke de løpende utgiftene med hjelp av kommunens fond.¹⁵⁹ Fondet var Oddas sikkerhetsnett ved eventuelle dårlige tider. Ergo, halvveis inn i 1921, var budsjettet til Odda oppbrukt. Resten av året måtte kommunen få friske midler til å finansiere utgiftene. Dette trekket viser at kommunen hadde økonomiske problemer. Uten å betale for de løpende utgiftene kunne kommunens innbyggere miste velferdssystemet og mer. Et uttrykk for

¹⁵⁴ Grytten, (Avhandling for graden dr. oecón), 1994, s. 152.

¹⁵⁵ Per Maurseth, Bind 3, Arbeiderbevegelsens historie i Norge. *Gjennom kriser til makt (1920-1935)*, 1987 s. 210.

¹⁵⁶ Kolltveit, 1967, s. 89

¹⁵⁷ Kolltveit, 1967, s. 89

¹⁵⁸ Odda formannskapsmøte 30. juni 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

¹⁵⁹ Odda formannskapsmøte 16. juni 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

den pressede situasjonen i kommunen finner man i oversikten over Odda Herads økonomiske stilling per 1. desember 1921.¹⁶⁰ Her ser man at Odda kommune hadde et underskudd på kroner 950 645. Kommunen brukte store summer på å bli kvitt arbeidsledigheten ved å sysselsette personer i nødsarbeid. I perioden januar til ut november 1921 var det utbetalt 233 971 kroner i lån og direkte bidrag fra staten til Odda.¹⁶¹ Kommunens underskudd stod i sterk kontrast til året i forveien, da Odda hadde 149 000 kroner til gode på kassabeholdningen.¹⁶²

Direkte underskudd	Kr. 950 845
Forbrukt 1/7-1/12.1921	Kr. 822 672
Lånte og direkte statsbidrag til nødsarbeid	Kr. 233 971
Kommunens daglige drift i 5. måneder	Kr. 355 291. Gjennomsnittlig pr måned: 71 05
Samlet overskridelse	Kr. 58 814
Forsorgsvesen totalt, og gjennomsnittlig i måneden	Kr. 188 352. Gjennomsnittlig pr måned: 15 696
Budsjettert til forsorgsvesenet	Kr. 41 000
Innspart på øvrige budsjettposter	Kr. 89 538
Rest: ikke dekning til den daglige drift	Kr. 377 406

Tabell 3.1. Oversikt over Odda Herads økonomiske stilling pr 1. Desember 1921.¹⁶³

Oversikten gir et inntrykk over hvor mye penger kommunen lånte eller fikk fra staten, samt hvor mye penger de brukte på å bekjempe arbeidsledighet. Underskuddet skyldtes i stor grad de økte kostnadene ved å forsørge arbeidsledige personer, samtidig som inntektene var nesten fraværende. Et underskudd på nesten en million kroner var mye. Underskuddet var halvparten av inntektene man hadde budsjettert for i 1921/22. Hvis man tar utgangspunkt i kassabeholdningen for året 1920/21 som ble fremlagt sommeren 1920, var overskuddet til Odda

¹⁶⁰ Oversikt over Odda herreds økonomiske stilling pr. 1 desember 1921. Mappe, Avdrag og renter, orgellånet og obligasjonslånet av 1927. 1917-1934. Boks, Odda formannskap Dab.4, arkivkode 5-8b, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

¹⁶¹ Oversikt over Odda herreds økonomiske stilling pr. 1 desember 1921. Mappe, Avdrag og renter, orgellånet og obligasjonslånet av 1927. 1917-1934. Boks, Odda formannskap Dab.4, arkivkode 5-8b, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

¹⁶² Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1920/21. Boks, Odda heradskasse årsregnskap 1917-1933 121 RAA.1.

¹⁶³ Oversikt over Odda herads økonomiske stilling pr. 1 desember 1921. Boks, Odda heradskasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

på nesten 150 000 kroner. Hvis man legger sammen disse to summene kommer det frem at kommunen brukte nesten 1.1 millioner mer enn forventet. Det viser hvor fort og dramatisk økonomien til Odda ble snudd på hodet.

Korssund skriver at i løpet av perioden 1919-1925 ble det brukt svimlende 4.4 millioner kroner til å understøtte befolkningen i Odda på en eller annen måte.¹⁶⁴ Mesteparten ble brukt i perioden 1921-23. Det sier seg selv at dette ikke var mulig for en kommune å klare seg på egen hånd. Kommunen brukte så mye penger i starten av krisen at eneste muligheten til å klare seg var å få hjelp av ytre långivere, i første rekke staten.

3.1.2 Sviktende skatteinntekter

Fra Odda heradskassererkontor kommer det frem et sammendrag over Odda kommunes skatteligning for 1921/22.¹⁶⁵ I Odda var det 2550 skattebetalere i 1921/22, med en samlet skatt på kroner 1 347 837,39 tallene er i inkludert selskaper, arbeidere og alt som betalte skatt.. Fra oversikten viser det seg at det kun ble betalt kroner. 201 536 i skatt. Med andre ord fikk Odda innbetalt under 1/6 av det egentlige skattebeløpet. Oversikten viser hvor mye ulike arbeidsyrker og selskaper skulle betalt i skatt og hvor mye de egentlig betalte. Tallene tilsier at skatten for perioden 1921/22 minket med kroner 1 320 815,91, derav 27 000 kroner frafalt. Se tabell 3.2 for mer informasjon. Fra skatteligningen fremkommer det også at det var 1270 fabrikkarbeidere totalt i kommunen. I tillegg var det også 400 bestyrere, formenn og betjenter.

Yrkesgrupper	Fabrikkarbeidere	Bestyrere, Formenn & betjenter	Aksjeselskaper og boer	Skipsaksjeselskaper
Opprinnelig skatt	Kr. 518 800,55	Kr. 182 460,25	Kr. 336 434,45	Kr. 103 936,09
Innbetalt skatt	Kr. 11 119,96	Kr. 23 831,33	Kr. 18 393,66	Kr. 38 103,15

Tabell 3. 2 viser forskjellen på opprinnelig skatt og hvor mye ulike yrkesgrupper og selskaper faktisk betalte.¹⁶⁶

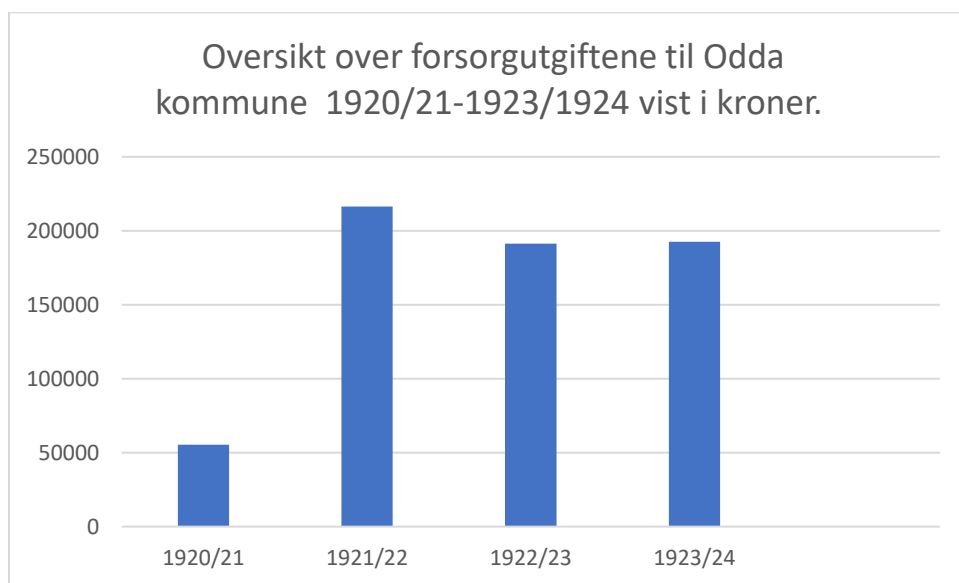
¹⁶⁴ Korssund, 1994, s. 79-80.

¹⁶⁵ Sammendrag av Odda herads skatteligning for 1921/22. Oversikt over Odda herreds økonomiske stilling pr. 1. desember 1921. Mappe, Avdrag og renter, orgellånet og obligasjonslånet av 1927. 1917-1934. Boks, Odda formannskap, Dab.4, arkivkode 5-8b, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

¹⁶⁶ Sammendrag av Odda herads skatteligning for 1921/22. Mappe, Avdrag og renter, orgellånet og obligasjonslånet av 1927. 1917-1934. Boks, Odda formannskap Dab.4, arkivkode 5-8b, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

Tabell 3. 2 viser at Odda nesten ikke fikk skatteinntekter. Personer som kunne betale skatt fikk de dermed utbetalt maks fra, men tallene viser at det kun var et fåtall.¹⁶⁷ Situasjonen medførte ikke bare sviktende skatteinntekter, forsbudsjettet steg samtidig til himmels.

3.1.3 Understøttelse

Graf 3.1. Utviklingen av forsbudgiftene til Odda kommune.¹⁶⁸

Graf 3.1 illustrerer at utgiftene til forsbudvesenet etter hvert ble en betydelig utgiftspost for kommunen. Utgiftene ble stabile på rundt 200 000 kroner i året. Grafen viser kun forsbudunderstøtten. Tall fra nødsarbeid og direkte bidrag er ikke inkludert. Summen ville da bli betydelig høyere. Forsbudunderstøttelse er budsjettposten som øker mest fra 1920/21 til 1921/22.¹⁶⁹ På ett år steg summen med over 160 000 kroner, tilsvarende en økning på 200% fra 1920/21 til 1921/22. Det kommer også frem fra budsjettet i 1919/20 at forsbudbudsjettet var lavere enn for 1920/21. I 1919/1920 var forsbudbudsjettet på 35 320 kroner, men Odda fikk

¹⁶⁷ Sammendrag av Odda herads skatteligning for 1921/22. Mappe, Avdrag og renter, orgellånet og obligasjonslånet av 1927. 1917-1934. Boks, Odda formannskap Dab.4, arkivkode 5-8b, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

¹⁶⁸ Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1920/21. Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1921/22. Odda Herads budgett for 1922/23. Utdrag av Odda heradsregnskap 1923/24. Boks, Odda Heradkasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

¹⁶⁹ Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1920/21. Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1921/22. Boks, Odda Heradkasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

refusjon av andre kommuner og måtte dermed ut med 29 760 kroner i forsorgunderstøttelse.¹⁷⁰ På to år gikk summen på forsorgsvesenet til himmels, fra i underkant av 30 000 kroner, til over 200 000.¹⁷¹ Økningen fikk store følger for kommunen. Utgiftene sørget for at det ble vanskelig å utarbeide et budsjett i balanse. Forsorgutgiftene var med og tømte Oddas kassabeholdning. Konsekvensene kan ikke beskrives på en annen måte enn en kommunal krise.

I desember 1921 fikk Odda en henvendelse fra Sosialdepartementet om at de som ikke var plassert på nødsarbeid nå kunne få utbetalt direkte arbeidsledighetsbidrag. I hele 1921 fikk ikke arbeidsledige bidrag med unntak av forsorgkassen.¹⁷² Odda fikk ikke lov til å gi arbeidsledige personer direkte bidrag før de fikk godkjenning fra Sosialdepartementet. Dette viser hvor sterk kontroll staten hadde over kommunene. Utbetalingen fra staten ble lagt frem som forskudd, slik at Odda kommune alltid hadde penger i bakhånd. Direkte arbeidsledighetsbidrag ble utbetalt som kuponger. Arbeidskontoret i Odda fikk ansvaret for å dele ut kupongene.¹⁷³ Kuponger var en annen mulighet for kommunen å sørge for at folk ikke forkom, i form av matkuponger som var nødt til å brukes på mat. Første gang kuponger ble delt ut er i februar 1922. I perioden fra februar 1922 og frem til 30 juni 1923 ble det utbetalt kuponger for til sammen 149 657,40 kroner.¹⁷⁴ Det viser seg at i løpet av den første måneden ble det utbetalt kuponger for over 40 tusen kroner, men beløpet sank utover i perioden. Det vil indikere at flere nødsarbeid ble fremsatt etter april 1922.

Et annet punkt som omhandler understøttelse av innbyggerne er å se hvilke bidrag Odda fikk fra staten. Totalt ble det utbetalt 85 000 kroner som forskudd fra staten. Tabell 3.3 viser når forskuddene til arbeidsledige i Odda ble delt ut.

¹⁷⁰ Utdrag av regnskapet for Odda kommune 1919-1920. Boks, Odda Heradkasse årsrekskap 1917-1933 121 Raa.1.

¹⁷¹ Utdrag av regnskapet for Odda kommune 1917-1918. Utdrag av Odda heradsregnskap for 1921/22. Boks, Odda Heradkasse årsrekskap 1917-1933 121 Raa.1.

¹⁷² Brev fra Det Kongelige Departement for Sociale saker til Fylkesmannen i Hordaland 30. desember 1921. Mappe, direkte arbeidslyøse-understøttelse 1921-1930. Boks, Odda formannskap, Dab-56, Flyktningebidrag.

¹⁷³ Kuponger for direkte arbeidsledighetsbidrag, utlevert arbeidskontoret. Mappe, direkte arbeidsløse-understøttelse 1921-1930. Boks, Odda formannskap Dab. 56, Flyktningebidrag.

¹⁷⁴ Brev fra Odda arbeidskontor til Odda formannskap 19. september 1923. Mappe, direkte arbeidsløse-understøttelse 1921-1930. Boks, Odda formannskap Dab.56 Flyktningebidrag.

Utbetalt	30.12-1921	20.4 -1922	22.1-1923	13.3-1923	2.6-1923	Til sammen
Sum	Kr. 25 000	Kr. 25 000	Kr. 10 000	Kr 10 000	Kr. 15 000	Kr. 85 000

Tabell 3. 3 viser hvor mye som er utbetalt i forskudd til arbeidsledige i Odda.¹⁷⁵

Som tabell 3.3 viser ble størstedelen av statens forskudd til arbeidsledige utdelt i løpet av 1921 og 1922. Derfor viser det seg at krisen var størst i disse årene. Det ble en gradvis forbedring fra sommeren 1922 og fremover mot sommeren 1923.

For å vise et eksempel på det direkte arbeidsledighetsbidraget har jeg tatt med eksempelet fra tabell 3.4.¹⁷⁶ Det viser seg at den direkte arbeidsledighetsunderstøttelsen var større i 1921 enn 1923. Dette er trolig siden i 1921 var mange arbeidsledige ikke sysselsatt på nødsarbeid. Utover som situasjonen ble mer tilvent ble det vanligere å sysselsette folk på nødsarbeid. Dette er i tråd med ønsket om å senke bidragsbiten og heller sysselsette folk på nødsarbeid.

Utbetalt arbeidsledighetsbidrag 1921/22	Kr. 79 995,80
Utbetalt arbeidsledighetsbidrag 1922/23	Kr. 24 878,80
Statens forskudd	Kr. 50 000
Kommunens utlegg	Kr. 54 874,60
Forsorgunderstøttelse fra 1/7-1922 til 27/1 1923	Kr. 104 155,25

Tabell 3. 4 viser hvor mye som er utbetalt i arbeidsledighetsbidrag, hvor mye som er betalt fra staten og utgiftene til kommunen.¹⁷⁷

Tabell 3.4 tyder på at tilstanden i kommunen var verst i 1921, men at det ble en liten bedring, i hvert fall hvis man ser på tallene fra høsten 1922. Dette er misvisende i forhold til Odda formannskaps henvisning i januar 1923. Formannskapet sendte ut et brev til Oddas kreditorer 5. januar 1923.¹⁷⁸ Der fortalte formannskapet at situasjonen i kommunen ikke var noe lysere, tvert imot var den mørkere.

¹⁷⁵ Brev fra Departementet for Sociale saker til Odda, Forkudd på refusjon for direkte bidrag. Mappe, direkte arbeidsløse-understøttelse 1921-1930. Boks, Odda formannskap 021 Dab.56, Flyktningebidrag.

¹⁷⁶ Herredkasserer i Odda oppgave over kommunens nødsarbeid. Boks, Odda Heradkasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

¹⁷⁷ Herredkasserer i Odda oppgave over kommunens nødsarbeider 27. januar 1923. Boks, Odda heradkasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

¹⁷⁸ Brev fra Odda formannskap til Oddas kreditorer 5. januar 1923. Mappe, 1920-1946 Avdrag og renter, avdragsmoratorium og nødsarbeid og driftslånet. Boks, Odda formannskap, Dab.4 Gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

3.2 Hvordan håndterte formannskap og kommunestyret krisen?

3.2.1 Nødsarbeid

Allerede i 1920 var Odda nødt til å plassere folk på nødsarbeid på Tyssedalsvegen.¹⁷⁹ Når kan man tale om en krise? Er det når kommunen får arbeidsledige? Eller er det når det overstiger et visst nivå av arbeidsledige? Det er ikke lett å gi et entydig svar på dette. Men det ser ut som den økonomiske krisen begynte så smått mot tampen av 1920, for deretter å øke gradvis frem til det kulminerte med storstreiken.

Omstendighetene var ikke bare minskede skatteinntekter, kommunen måtte også understøtte de arbeidsledige. Lønn til nødsarbeid ble ikke oppført på forsorgbudsjettet, det var en egen, uavhengig post. I følge statsråd Mortensen var den gjennomsnittlige dagslønnen til en nødsarbeider kr 12.12 i 1919/1920, 11.75 kr i 1920/21 og i 1921/22 kr 10.26.¹⁸⁰ På få år var dagslønnen til nødsarbeidere minket med nesten 2 kroner. Det tilsier 10 kroner mindre i ukelønn. Det skal sies at de fleste ikke arbeidet 100%, det var ikke mulig. Det var viktigere at alle arbeidet, enn at noen arbeidet maks. Dette fikk følger for allerede trengende familier. Familier hadde vanskeligheter med å skaffe nok mat. Mindre lønn på nødsarbeid, medførte at familier måtte få støtte fra forsorgsvesenet. Odda formannskap ønsket å heve lønnen til nødsarbeidere, de hevdet at Odda var en dyr plass å bo. Det var vanskelig å klare seg med mindre enn 15 kroner dager.¹⁸¹ Dette ble senere nektet av fylkesveilingeniøren i et skriv som ble diskutert i formannskapsmøtet 9. juni 1921.¹⁸²

Dagslønnen for nødsarbeidere på 12 kroner per familie var for lite. Makslønn for nødsarbeid ble utarbeidet fra staten.¹⁸³ Derfor kunne man ikke sette ut en høyere utbetaling med mindre man fikk tillatelse. Odda ville øke lønnen med 3 kroner dagen til 15 kroner. Dette ble enstemmig vedtatt i formannskapet.¹⁸⁴ Videre i denne saken skrev fylkesingeniøren at økingen av lønnen ikke ble godtatt av staten. Kommunen ble overkjørt i denne avgjørelsen, selv om de ønsket innbyggernes beste. Odda ville derimot ikke gi seg uten kamp – på formannskapsmøtet

¹⁷⁹ Kolltveit, 1967, s. 92.

¹⁸⁰ Korssund, 1994, s. 117.

¹⁸¹ Odda formannskapsmøte 26. mai 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

¹⁸² Odda formannskapsmøte 9. juni 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

¹⁸³ Korssund, 1994, s. 114.

¹⁸⁴ Odda formannskapsmøte 26. mai 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

16. juni 1921 ble de enige om å sende en ny henvendelse til myndighetene.¹⁸⁵

De arbeidsledige i kommunen grep selv tak for å få i gang nødsarbeid. Dette kan man se fra formannskapsmøtet 28. februar 1921. Arbeidsledige ville bygge en bro som nødsarbeid.¹⁸⁶ Saken ble senere avvist av formannskapet. Antageligvis fordi situasjonen ikke var så alvorlig at man hadde behov for dette. Eller så var det et vanskelig arbeid å planlegge og kostet mer enn det ville lønne seg. Nødsarbeid var kommunens, men også arbeidernes beste mulighet. Arbeiderne fikk betalt for å gjøre en jobb, som uansett måtte bli gjort. Nødsarbeidene skulle i første instans være av samfunnsnyttig betydning. Utdanning var ikke et krav for nødsarbeid. Kommunen kunne sette i gang nødsarbeid på egen regning, med refusjon fra staten, men staten kunne også bære regningen alene, uten kommunen. Paradoksalt nok, stod staten for store deler av regningen uansett, enten direkte eller indirekte. Pengene kommunen brukte til å sette i gang nødsarbeid var i stor grad finansiert av lån og støtte fra staten.

Personer som ikke var sysselsatt i nødsarbeid fikk utbetalt direkte bidrag. Dette kan sammenlignes med dagpenger som dagens arbeidsledige får fra NAV. Hvordan skulle nødsarbeid finansieres? Kommunekassereren fikk disponere alle midler for å sette i gang arbeidet så raskt som mulig. Under formannskapsmøtet 11. januar 1921 ble veien til Tokheim ble valgt som nødsarbeid. Kassererens myndighet til å bruke alle tilgjengelige midler tyder på den vanskelige situasjon. Kommunen forsøkte å komme seg ut av krisen ved å ty til nødsarbeid. I løpet av april 1921 ble det valgt å opprette to nye nødsarbeider, veianleggene: Fjære-Jondal og Eitreheimsveien.¹⁸⁷ I løpet av mai ble det også opprettet et annet nødsarbeid, utvidelse av Skare kirkegårds plass.¹⁸⁸ Dette utspiller seg som et annerledes arbeid. Det virker som om Odda var villige til å bruke alle muligheter som fantes til å planlegge nye nødsarbeider. Gunnar Ousland har laget en tabell som viser utviklingen av nødsarbeider i Norge.¹⁸⁹ Tabellen viser at i januar 1921 var det 2000 nødsarbeidere i Norge, men at i de verste månedene januar–mars 1922 var over ti ganger så mange, mellom 21 000-22 000 nødsarbeidere. Tabellen gir også en indikasjon at i likhet med Odda gikk det en stund før nødsarbeidet ble satt ordentlig i system. Gjennomsnittet for året 1921 var 10 300, mens det steg til 15 500 i 1922 for deretter å synke til

¹⁸⁵ Odda formannskapsmøte 16. juni 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

¹⁸⁶ Odda formannskapsmøte 28. februar 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2

¹⁸⁷ Odda formannskapsmøte 14. og 25. april 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

¹⁸⁸ Odda formannskapsmøte 26. mai 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

¹⁸⁹ Ousland, 1949, s. 199.

11 200 i 1923.¹⁹⁰ Tabellen viser at det i vintermånedene var flere nødsarbeidere enn det var i sommermånedene, av den grunn at det var lettere å skaffe seg annet arbeid da. Arbeidet var også av en farlig karakter, HMS var en mangelvare, ifølge Korssund døde en nødsarbeider etter å ha falt 22 meter.¹⁹¹

2. juni 1921 ble det vedtatt i Odda formannskapsmøtet at byggingen av lærerboliger i form av nødsarbeid skulle starte med en gang.¹⁹² Det ble en kortvarig glede. I kommunestyremøtet fem dager etter, ble ideen forkastet med 16 mot 15 stemmer.¹⁹³ I formannskapsmøtene og kommunestyremøtene er det kun beskrevet hvordan valget endte, ikke hvem som stemte på de ulike forslagene. Uenigheten i formannskapet og heradstyret tyder på at det var usikkert hvordan man best skulle hjelpe kommunen og de arbeidsledige. Analysen viser at kommunen i stor grad ville benytte seg av mulighet til å starte nødsarbeid og øke lønningene til innbyggerne sine. Kommunen måtte prioritere nødsarbeid uavhengig av egen situasjon. Nødsarbeid var nødvendig for å få kommunen på rett kjøll igjen. Staten hadde ikke finanser til å ta hensyn til alles velvære. Staten måtte prioritere slik at alle overlevde. Kommunen befant seg i en tveegget situasjon. På den ene siden måtte de spare penger fordi de var i en vanskelig situasjon, men på den andre siden måtte de bruke penger på å understøtte arbeidsledige.

Ved bygging av lærerboliger kommer det også frem et nytt element. Veibygging var et statlig, fylkes eller kommunalt domene – de kontrollerte veianleggene. Derfor kunne de gjøre som de selv ville uten at det ble konsekvenser for andre parter. Problemet for lærerboliger var at dette ikke var statlig styrt. Byggingen av lærerboliger kunne bli gjort av andre entreprenører. Dette vil da si at nødsarbeidet av lærerboliger kunne ta arbeidet til andre private entreprenører. Dermed kunne også disse arbeiderne havne på forsorgkassen. Da ville det ikke vært en særlig stor nytte for nødsarbeidet. Det andre elementet er at det ble kuttet flere lærerstillinger på grunn av krisen. Derfor var det kanskje ikke lenger et så prekært behov for nye lærerboliger.

Ordføreren ble 10. oktober 1921 bemyndiget å reise til Kristiania sammen med fylkesmannen for å konferere med staten om å sette i gang nye nødsarbeid på statens regning. Veianlegg var ikke evighetsarbeid. Når et arbeid var ferdig ble det raskt besluttet å finne et nytt arbeid. Med jevne mellomrom ble behov for nye nødsarbeider, blant annet veianlegg, planering

¹⁹⁰ Ousland, 1949, s. 199.

¹⁹¹ Korssund, 1994, s. 113.

¹⁹² Odda formannskapsmøte 2. juni. 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

¹⁹³ Odda herredstyremøte 7. juni 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

av sykehustomt, nydyrking av jord og lignende tatt opp i kommunestyremøtene. Kommunene ble oppfordret fra staten om å prioritere nødsarbeid fremfor å understøtte de arbeidsledige.¹⁹⁴ «Frå ein usentimental samferdslesynsstad hadde åra 1921–1924 vore ei god tid for Odda og distrikta rundt i kring. På fire år var løyst vegoppgåver som det ville ha teke 50 år å løysa med den gamle farten».¹⁹⁵ Sitatet er hentet fra Kolltveits bok *Det nye Odda 1913-1963*. Av den grunn kom boka ut 40 år etter krisen. Dermed blir det en sterk påstand. Sitatet viser hvor raskt veinettet i Odda ble utbygd. Eksempelet viser at nødsarbeidene hadde en stor samfunnsnytte. Selvfølgelig var situasjonen grusom for innbyggerne i Odda på den tiden. Det positive var at kommunen prioriterte veiene. Det er vanskelig å vite kvaliteten på veiene som ble bygget i Odda på denne tiden, men det er rimelig å anta at ikke alt var av ønsket kvalitet. Fordi arbeidskraften var ufaglært og motivasjonen var ikke på topp som en følge av lav lønn.¹⁹⁶ Selvsagt fantes det også veiarbeid som hadde en god kvalitet. Det er vanskelig å vite hvordan veiene var i Odda. Kommunens politikere stod overfor komplekse valg, da det var umulig å gjøre alle fornøyde.

I følge Korssund stod kommunen for flesteparten av nødsarbeidene de første årene av krisen, men at staten etter hvert tok over styringen.¹⁹⁷ Staten kom med reguleringer og strengere regelverk angående nødsarbeid. Situasjonen medførte at statens økonomi til å brødfø den økende befolkningen ble stadig vanskeligere. I første del av krisen er det tydelig at Odda kunne styre sine egne nødsarbeidere, men når krisen ble langvarig er det tydelig at de måtte be staten om mer penger. Følgelig er det naturlig at staten tok over litt av styringen. Samtidig er det lokalpolitikere som kjente forholdene i Odda best, således er det rart hvis statsmyndighetene skulle kontrollere hvilke nødsarbeid som behøvdes i Odda. Som det kommer frem fra brevet til Sosialdepartementet 4. mai 1923 virker det som om staten måtte godkjenne Oddas nødsarbeid.¹⁹⁸

Veianlegg var kommunens viktigste nødsarbeid, men ikke det eneste. Den økende arbeidsledigheten medførte at Odda måtte tenke nytt. Veianlegg var vanskelig å drifte på vinteren. Formannskapet kom i november 1921 frem at inntil 20 000 kroner av nødsarbeid

¹⁹⁴ Brev fra Statens inspektorat for arbeidsformidling arbeidsledighetsforsikringen, 28. november 1922. Mappe, Odda formannskap direkte arbeidsløse- understøttelse 1921-1930. Boks, Odda formannskap, Dab.56
Flyktningebidrag.

¹⁹⁵ Kolltveit, 1967, s. 112.

¹⁹⁶ Seip, 1994, s. 28.

¹⁹⁷ Korssund, 1994, s. 73.

¹⁹⁸ Brev fra Odda formannskap til Sosialdepartementet 4. mai 1923. Mappe, Nødsarbeid, kriseforanstillinger og krisevedtak. Boks, Odda formannskap, Daa.22, Ekstraordinære vedtak, nødsarbeid, krisevedtak.

pengene skulle gå til å dyrke nyjord som nødsarbeid.¹⁹⁹ Deretter blir det stille på jorddyrkningsfronten i over et år, før det igjen blir tatt opp i februar 1923. Mellom februar og mars 1923 ble det tatt opp flere saker om jordarbeid som nødsarbeid. Det var usikkert om det skulle settes i gang som nødsarbeid eller ei. Det hele ble avklart med knappest mulig margin, 4 mot 3 stemte for forslaget om jordarbeid som nødsarbeid.²⁰⁰

Jorddyrkning var ikke det eneste annerledes nødsarbeidet som ble vedtatt i Odda. I formannskapsmøtet av september 1922 ble det vedtatt at et jernbanerekkverk skulle settes i gang som et nødsarbeid.²⁰¹ Arbeidet var trolig av liten karakter, da det ble avsatt bare 1500 kroner til arbeidet. Rekkverket skulle være over ei bro, men får ingen informasjon over varigheten og mengden arbeidere. Som en følge av dette er det trolig snakk om et lite arbeid med få ansatte.

Jernbanelinjene i Norge var ikke særlig utbygd på 1920-tallet. Som det kommer frem var blant annet ikke Stavanger knyttet sammen med Oslo. Jernbanelinjene i Hardanger var heller ikke ferdig utbygd. Derfor ble det også opprettet nødsarbeid ved jernbanelinjer i Hordaland. Nødsarbeidere fra Odda ble sendt til banen Voss-Eide. I mai 1923 var rundt 50 mann plasserte på arbeidet.²⁰² Dette var da et større arbeid. Trolig ble det gjort av enslige personer, da dette var et stykke unna Odda, og derfor var nødt til å bo i nærområdet til nødsarbeidet. Dette vil indikere at de nye nødsarbeidene ble brukt for å få enda flere folk bort fra forsorgkassen og heller bruke midler på nødsarbeid. Fra kildematerialet gir det et inntrykk av at alt arbeid som kunne gjøres uten fagopplæring ble benyttet til nødsarbeid.

Etter som nødsarbeid ble fullført, økte behovet for nye nødsarbeid. Odda formannskap sendte et brev til Sosialdepartement 4.mai 1923. Ordlyden tyder på at dokumentet ble sendt for å innstendig be etter nye midler for å starte flere nødsarbeid. Bare på veianlegget Tyssedal - Espe var det ventet at 220 mann ble ledige i løpet av sommeren. Således var det et sterkt behov for å avløse arbeidsledige andre steder.²⁰³

For Oddas del var det viktig at staten fikk regningen for nødsarbeidet, enten hele regningen, eller via en statsfinansiering på 2/3 av totalbeløpet. Staten var i utgangspunktet nødt

¹⁹⁹ Odda formannskapsmøte 3. november 1921. Odda formannskap møtebok heradstyret 1919-1926, 1228 021 Aa.2.

²⁰⁰ Odda formannskapsmøte 22. mars 1923, Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

²⁰¹ Odda formannskapsmøte 7. september 1922. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

²⁰² Brev fra Odda formannskap til Sosialdepartementet 4. mai 1923. Mappe, Nødsarbeid, kriseforanstillinger og krisevedtak. Boks, Odda formannskap, Daa.22, Ekstraordinære vedtak, nødsarbeid, krisevedtak.

²⁰³ Brev fra Odda formannskap til Sosialdepartementet 4. mai 1923. Mappe, Nødsarbeid, kriseforanstillinger og krisevedtak. Boks, Odda formannskap, Daa.22, Ekstraordinære vedtak, nødsarbeid, krisevedtak.

til å betale for nødsarbeidet. Kommunen hadde ikke finanser til et slikt prosjekt. Veianlegget som var utpekt til det nye nødsarbeidet var Fleskje-Eitreheim. I dag er dette Eitreheimsvegen fylkesvei 550. Prosjektet var allerede planlagt. Det skulle binde sammen Hordaland ved Sørfjorden. Veianlegget var i stor grad allerede ferdiggjort, derav manglet bare 5.5 kilometer vei da departementet fikk forespørselen. Veien var et samarbeid mellom Odda og Ullensvang kommune. Veianlegget sørget for at flere hundre personer kunne arbeide året rundt. Familieforsørgere kunne også jobbe ved dette veianlegget, fordi det var kort vei tilbake til Odda og Tyssedal.²⁰⁴

Veianlegget Fleskje-Eitreheim hadde tidligere vært oppe i Stortinget for høring. I tillegg hadde en stortingsrepresentant for Hordaland vært med på et felles møte mellom kommunestyremøtene til Odda og Ullensvang. I brevet til Sosialdepartementet 4. mai 1923 viser kommunen forståelse for at familieforsørgere ikke kunne arbeide på nødsarbeid langt borte, da familien ikke ville få nok fortjeneste til å brødfø familien sin. Derfor var det viktig at kommunen sysselsatte familieforsørgerne så nærme Odda/Tyssedal som mulig. Følgelig unngikk Odda å utbetale både nødsarbeid til mannen, men også understøtte familien. Dobbeltgiften kunne fjernes med litt planlegging. Basert på Oddas tidligere erfaring kunne de nå gjøre disse betraktningene.²⁰⁵

«Kommunen har for aa skaffe de arbeidsløse arbeide laant ialt 600.000 kr. av staten og maa nu gaa til optagelse av et nytt laan 100.000 kr. til samme formaal. De av stat og kommune igangsatte nødsarbeider er eller blir efterhannen ferdige, og det blir nødvendig aa senne folk ut paa nødsarbeide utenfor heradet. Ved aa bo paa to steder forringes fortjenesten, og fattigvesenet maa skyte til».²⁰⁶

Utover våren 1923 ble det færre arbeidsledige, men på grunn av manglende nødsarbeid skrenket de inn hvem som kunne være på nødsarbeid. Dette illustreres i brevet fra Odda formannskap til Odda kommunens kreditorer 20. juni 1923.²⁰⁷ I sitatet overfor får man illustrert hvor vanskelig

²⁰⁴ Brev fra Odda formannskap til Sosialdepartementet 4. mai 1923. Mappe, Nødsarbeid, kriseforanstaltninger og krisevedtak. Boks, Odda formannskap, Daa.22, Ekstraordinære vedtak, nødsarbeid, krisevedtak.

²⁰⁵ Brev fra Odda formannskap til Sosialdepartementet 4. mai 1923. Mappe, Nødsarbeid, kriseforanstaltninger og krisevedtak. Boks, Odda formannskap, Daa.22, Ekstraordinære vedtak, nødsarbeid, krisevedtak.

²⁰⁶ Brev fra Odda formannskap til Odda kommunes kreditorer 20. juni 1923. Mappe, Avdrag og renter; avdragsmoratorium og nødsarbeids- og driftslånet. Boks, Odda formannskap, Dab.4, Gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

²⁰⁷ Brev fra Odda formannskap til Odda kommunes kreditorer 20. juni 1923. Mappe, Avdrag og renter; avdragsmoratorium og nødsarbeids- og driftslånet. Boks, Odda formannskap, Dab.4, Gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

det var for staten å sysselsette folk i nødsarbeid. Store deler av nødsarbeidet i kommunen var ferdigstilt, og man måtte i stor grad reise utenfor herredet for å muliggjøre nødsarbeid. Her kommer også et annet problem frem. Dersom nødsarbeidet var langt hjemmefra, måtte man sikre overnatting og skyss til arbeiderne. Det ble en ekstra påkostnad for kommunen.²⁰⁸

Lån av staten	Kr. 600 000
Dagsverkbidrag av staten	Kr. 74 940,70
Anvendt	Kr. 665 762,27
Beholdning	Kr. 9 178,43

Tabell 3.5 viser summen som er brukt til nødsarbeid, samt hvor mye som er lånt fra staten.²⁰⁹

Tabell 3.5 viser de store summene som ble opptatt i lån fra staten. Lånene var utpreget til nødsarbeid, og kunne ikke brukes til noe annet. Summen var tilnærmet likt forsorgsbudsjettet over tre år. Det sier hvor mye som egentlig ble brukt til å understøtte innbyggerne.

Endelig ble det et lyspunkt i kommunen. Våren 1923 bestemte DNN seg for å starte opp driften på fabrikken igjen, derav var de nødt til å ansette folk igjen. Dette ble tatt godt i mot av kommunen, på grunn av to følger: Det ble mindre folk å understøtte, samtidig som kommunen endelig fikk inn skatteinntekter igjen. Før produksjonen ble satt i gang igjen måtte fabrikken ryddes og gjøres klar til oppstart. Arbeidet ble satt i gang som nødsarbeid.²¹⁰

Som en generell tendens over nødsarbeid tyder det på at i starten satte Odda i gang nødsarbeider for egen regning. Etter hvert som antallet arbeidsledige økte, ble det vanskeligere og dyrere å finansiere alle nødsarbeid, dermed gikk de til staten. Fra våren/sommeren 1921 var finansieringen i stor grad fra staten. Korssund har kommet frem til at i perioden 1921-23 ble det gitt 2.9 millioner kroner av staten til igangsettelsen av nødsarbeid.²¹¹ Summen var helt enorm, det viser hvor mye staten ønsket å bedre situasjonen i Odda kommune, men også at politikerne i vesentlig grad lyktes med sine henvisninger til statsmyndighetene. Det beviser hvilken betydning nødsarbeid hadde.

²⁰⁸ Kolltveit, 1967, s. 97.

²⁰⁹ Herredskasernen i Odda 27.1. 1923. Boks, Odda heradkasse årsreknskap 1917-1933 121 Raa.1.

²¹⁰ Brev fra Odda formannskap til Sosialdepartementet 4. mai 1923. Mappe, Nødsarbeid, kriseforanstillinger og krisevedtak. Boks, Odda formannskap, Daa.22, Ekstraordinære vedtak, nødsarbeid, krisevedtak.

²¹¹ Korssund, 1994, s. 73.

3.2.2 Flyttebidrag

Stokken kommune refererte på kommunestyremøte i juli 1921 om et brev fra myndighetene at det ble forespurt om å opprette et flyttebidrag til personer som var villige til å flytte på seg.²¹² Selv om jeg ikke finner noe informasjon om dette i Odda, er det naturlig at Odda også fikk rundskrivet. For å hjelpe på situasjonen, ønsket Odda at familier/personer som ikke hadde hjemsted i kommunen at de skulle flytte tilbake til sine respektive kommuner. Tiltaket ble godt tatt imot, da det gagnet alle involverte parter. Arbeidskontoret i Odda fikk ansvaret for å delegere ut flyttebidraget.²¹³ Det viser seg at det var et populært tiltak og mange benyttet seg av tilbudet. Flyttebidraget skulle kun gis til personer som ikke hadde finanser til å flytte selv. Derav medførte det konflikt, da det var enkelte som fikk bidrag, mens andre ikke fikk. Sakene ble vurdert hver for seg og det ble brukt skjønn for hvem som var berettiget et slikt bidrag. Det er også grunn til å diskutere tiltaket. Hvis man trivdes i Odda, men på en måte ble tvunget til å flytte var det ikke positivt. Av kildematerialet fremkommer det ingen informasjon om at kommunen presset særlig på. Tror bidraget ble brukt til personer som ville flytte på seg og ikke tvunget ut. Vanskeligheter med å dele ut bidraget sørget for at Odda arbeidskontor sendte en henvisning til formannskapet om hjelp.²¹⁴ I følge brevet viser det også at kommunene kunne bestemme hvilket beløp som skulle bli utdelt til personene. Av flyttebidraget refunderte statsmyndighetene halvparten.²¹⁵

Flyttebidrag var et nytt tiltak for å få personer til å flytte hjem. Det ga muligheter til både kommunen og personene. Sannsynligvis var det et populært tiltak for enslige industriarbeidere. Familier hadde vanskeligere for å flytte seg. Når kommunen stadig satt inn midler, tyder det på at det var en del som flyttet. Ved jevne mellomrom ble det fremlagt henvisninger fra formannskapet om økt bevilgning til flyttebidrag. Blant annet i formannskapsmøtene 16 og 21. juni 1921, 25. august 1921, men også i fattigstyremøte 9. januar 1922.²¹⁶ Under fattigstyremøte 15. oktober 1921 fikk en familie tilbud om å reise tilbake til Kristiania, mot at Odda refunderte 2/3 av reiseutleggene. Dette var noe høyere enn det som var

²¹² Stokken herredstyremøte 26. juli 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001 Møtebok 1919-1925

²¹³ Odda formannskapsmøte 26. oktober 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

²¹⁴ Brev fra Odda arbeidskontor til Odda formannskap 15. oktober 1921. Mappe, Arbeidsløsekomiteén 1914-1948. Boks, Odda formannskap, Dab.56, Flyktningsbidrag.

²¹⁵ Brev fra Odda arbeidskontor til Odda formannskap 15. oktober 1921. Mappe, Arbeidsløsekomiteén 1914-1948. Boks, Odda formannskap, Dab.56, Flyktningsbidrag.

²¹⁶ Odda formannskapsmøte 16 og 21. juni og 25. august 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2. Odda fattigstyremøte 9. januar 1922. Odda fattigstyre møtebøker møtebok 1913-1931, Aa.1.

vanlig praksis. Dette tyder på at de ønsket denne saken bort.²¹⁷ Bidraget var fordelaktig for alle parter. Personer kunne flytte på seg for å se etter arbeid andre steder i landet, mens kommunene betalte en sum i flyttebidrag. Kommunen slapp å understøtte familier over lengre tid. På lang sikt var det lønnsomt. Fram til 30. januar 1922 var det utbetalt 2550 kroner til familier som var villige til å flytte fra Odda. Hvor mange familier som flyttet er ikke mulig å oppfinne.²¹⁸ Kildematerialet indikerer at ikke alle familier var villige til å flytte med en gang. Det kan bety at familier var villige til å vente i Odda i håp om bedre tider.

3.2.3 Låneoversikt og økonomisk påvirkning

Fra budsjettet i 1920/21 budsjetterte Odda lån på til sammen kr 295 000 kroner, derav 50 000 var forbeholdt nødsarbeid. Summen var høy, men ikke ekstrem høy, det er tydelig at Odda hadde problemer, men at det samtidig var under kontroll. Det kan man ikke si for året etterpå. Ett år senere ble det budsjettert lån for til sammen på 812 000 kroner, derav 400 000 til nødsarbeid.²¹⁹ Således tyder det på at lånene som ikke ble tatt opp til nødsarbeid var til kommunens daglige drift. Økningen viser også hvordan situasjonen utartet seg.

I formannskapsmøtet 8.april 1921 ble Odda bevilget et lån på 100 000 kroner fra statsmyndighetene.²²⁰ Lånet var forbeholdt tiltak for å sette i gang nødsarbeid. Selv om fabrikkene var i gang, fantes det arbeidsledige.²²¹ Fabrikkene gikk med sterkt redusert drift.²²² Dette viser at kommunen raskt innså hvor mye penger som behøvdes for å understøtte innbyggerne. Pengene kunne ikke innhentes på andre muligheter enn lån fra staten. Til tross for diskusjonene om hvor mye de skulle låne fra staten, kom heradstyremøte den 8. september 1921 frem til å oppta et lån på 300 000 kroner.²²³ Således var situasjonen på få måneder gått fra mørkt til mørkere, med en økning fra 100 000 til 300 000 kroner i lån. Lånepengene måtte brukes i henhold til regler som Sosialdepartementet hadde utarbeidet. Ved kongelig resolusjon av 21.

²¹⁷ Odda Fattigstyremøte 15. oktober. 1921. Odda fattigstyre møtebøker møtebok 1913-1931, 1228 311 Aa.1.

²¹⁸ Brev fra Statens inspektorat for arbeidsformidlingen arbeidsledighetsforsikringen til Odda kommune. 1.3.1922. Mappe, flyktningebidrag 1921-1922. Boks, Odda formannskap Dab.56, Flyktningebidrag.

²¹⁹ Utdrag av Odda heradsregnskap for 1920/21 og 1921/22. boks, Odda heradskasse årsregnskap 1917-1933 121 RAA.1

²²⁰ Odda formannskapsmøte 8. april 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2

²²¹ Odda formannskapsmøte 8. april 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2

²²² Kolltveit, 1967, s. 88-89.

²²³ Odda Herredstyremøte 8. september 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2

juli 1921 fikk Odda kommune lov til å oppta et lån på inntil kr 500 000. Vilkårene var som følger:

«At kommunen betaler banken som avdrag paa laanet kommunens tilgodehavende av statskassen ca. kr. 180.000.- ianledning av bygning av Tyssedalsveien og av Hordalands fylkesskolekasse ca. kr. 220.000.- ianledning av bygning av skolehus, saasnart disse fordringer forfaller til betaling».²²⁴

Lånet ble opptatt i Bøndernes bank med hensyn på byggingen av Tyssedalsveien - veien mellom Odda og Tyssedal. De dårlige tidene gjorde at veien nå ble prioritert og gjort ferdig tidligere enn forespeilt. Lånebeløpet var en som en følge av kommunens tilgodehavende, refusjon fra Staten forskuttert til veien Odda-Tyssedal.²²⁵ Beløpet på lånet ble redusert som en følge av skatterestansene i Odda minsket. Skatterestansene ble mer enn halvert, fra 800 000 kr til under halvparten, 376 000 kroner.²²⁶

«14. januar d.a indgaar man på utsættelse til 1 Juli 1922 med betaling av avdrag paa Oddas faste gjeld til banken mot at kommunen betaler alm. Vekselobl.- rente av forfaldne avdrag».²²⁷ Sitatet er hentet fra Kinsarvik Sparebanks brev til Odda formannskap i mars 1923. Det viser seg at det var ikke bare statlige lån kommunene hadde. 10. mars 1920 opptok Odda et lån på 200 000 kroner av Kinsarvik Sparebank. Det er herfra Oddas spørsmål om utsettelse av betaling kommer fra. De 200 000 kroner i lån fra Kinsarvik Sparebank ble opptatt av et grunnlag for: «Dekning av Elektrisitetsverkets lån i Ullensvang Privatbank kr 200 000.-».²²⁸ Odda kommune tok opp et lån for å dekke opp et annet lån, det er mulig at elektrisitetsverket ikke hadde mulighet til å betale for seg slik at kommunene måtte ta opp lånet for dem.

Odda var preget av sin egen gjeldssituasjon og var derfor helt nødt til å be staten om støtte. Sitatet nedenfor er bare en av flere lignende henvendelser til banker, men også til Oddas kreditorer om et utvidet moratorium. Moratorium var datidens forespørsel om å utsette betalingen av ulike hensyn. I denne saken av hensyn til at kommunen ikke klarte å betale avdragene, og stod dermed i fare for å gå konkurs. Når kommunen ofte hentydet om utvidet

²²⁴ Brev fra fylkesmannen i Hordaland til hr. ordføreren i Odda 27. juli 1921. Mappe, diverse korrespondanse 1913- 1926. Boks, Odda formannskap, Dab.4,

²²⁵ Transporterklæring «Undertegnede Odda formannskap ved dets ordfører...» 1921. Mappe, diverse korrespondanse 1913- 1926. Boks, Odda formannskap, Dab.4,

²²⁶ Brev fra Bøndernes bank til Odda formannskap 6 juli 1921. Mappe, diverse korrespondanse 1913- 1926 7. Boks, Odda formannskap. Dab.4, Gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

²²⁷ Brev fra Kinsarvik Sparebank til Odda formannskap 23. mars 1923. Mappe, Avdrag og renter avdragsmoratorium og nødsarbeid- og driftslånet. Boks, Odda formannskap Dab.4, Gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

²²⁸ Odda formannskapsmøte 9. mars 1920. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2

moratorium, viser det tydelig at situasjonen i kommunen ikke ble bedre før utover 1923/24, da fabrikkene kom i drift igjen. Siste informasjon om moratorium i perioden 1920-23 var i midten av 1923. Da ble kreditorene henstilt om å utsette betalingen ut 1923. Fra 1924 skulle Odda begynne å betale på avdragene. «Samtlige heradets laanekreditorer bevilget ifjor Odda herad moratorium vedkommende avdrag for tiden til 1. Januar 1923.»²²⁹ Kreditorene til kommunen var Kinsarvik Sparebank, bøndenes bank i Kristiania og staten. Rentene var en krevende byrde i kommunens hverdag. Selv om Odda ikke hadde økonomi til å betale, var det alltid en utgift. Fordi ikke alle kreditorene var villige til å utsette rentene til bedre tider. I følge budsjettene er både renter, gjeld og avdrag på gjeld oppført som poster på utgifter, med unntak av budsjettet i 1922/23, hvor det ikke er oppført avdrag av gjeld. Informasjonen i forrige setninger i strid med brevet fra Odda formannskap til Oddas kreditorer fra januar 1923.²³⁰ Brevet henviser til at samtlige av herredet kreditorer kommunen moratorium. Det kan hende at avdragene på gjelden fra budsjettene kommer fra andre instanser enn de som er kreditorer til Odda. Lånene var en stor byrde for Odda kommune, midlertidige lån ble etter hvert faste lån.

«Herved tör jeg anmode om at der snarest mulig blir sökt om kongelig approbasjon paa de laanebeslutninger, hvor der oprindelig er ment at laanene skulde være midlertidige, men som paa grunn av forholdene nu er overgaatt til aa bli faste laan».²³¹

Fra sitatet overfor kommer det frem at situasjonen var så krevende at Odda tok opp midlertidige lån. Med dette kan man hevde at Odda trodde krisen skulle bli kortvarig. Fabrikkene skulle ta opp driften etter kort innstilt drift. Dette er i tråd med Myhrens tanker om at Justisdepartementet mente det var en kortvarig krise, etterfulgt av økonomisk vekst.²³² Det som i utgangspunktet var korte, midlertidige lån for å dekke over en midlertidig krise, skulle vise seg å bli faste, vedvarende lån. Hvorfor tok kommunen opp korte i stedet for langsiktige lån? Det er trolig to grunner til at Odda opptok korte lån. For det første var det ikke en annen mulighet. Den økonomiske krisen medførte at kortsiktige lån var eneste mulighet. For det andre trodde kommunen at krisen var kort. Vil det bety at kommunestyret ikke forstod hvor kraftig krisen kom til å påvirke kommunen? Kommunen hadde ikke mange valgmuligheter. Kommunen og

²²⁹ Brev fra Odda formannskap til Odda Herads kreditorer 5. januar 1923. Mappe, Avdrag og renter; avdragsmoratorium og nødsarbeid- og driftslånet. Odda formannskap, Dab.4, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

²³⁰ Brev fra Odda formannskap til Odda Herads kreditorer 5. januar 1923. Mappe, Avdrag og renter; avdragsmoratorium og nødsarbeid- og driftslånet. Odda formannskap, Dab.4, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

²³¹ Brev fra Fylkesmannen i Hordaland til ordføreren i Odda 13. august 1923. Mappe, Avdrag og renter; orgellånet og obligasjonslånet av 1927, 1917-1934. Boks, Odda formannskap, Dab.4, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

²³² Karmly, 1999, s. 102.

staten var i trøbbel, de hadde ikke opplevd en lignende situasjon. Hvordan skulle de komme seg ut an krisen? Lån fra staten var den beste muligheten. Lånene ble tatt opp for å håndtere den daglige driften, samt å bekjempe arbeidsledigheten. Lån ble ikke tatt opp for å betale gjeld. Midlertidige lån kan tyde på at politikerne trodde at behovet for langsiktige lån ikke var tilstede.

I perioden 1919/20 til 1923/24 ble det totalt opptatt lån for 1.2 millioner kroner.²³³ Lånene var ikke inkludert nødsarbeidlånene fra staten på 600 000 kroner. Dette kommer samtidig som uttrykk for Oddas samlede lånegjeld av 1. juni 1922 som var i overkant av 3 millioner kroner. Ett år senere var gjelden økt med over 300 000 kroner.²³⁴ Derfor viser det seg at Odda tok opp en enorm sum i lån under denne krisen. Det viser seg at Odda hadde en gjeld på 50% mer enn gjennomsnittet på om lag 2 millioner kroner i 1922. Konsekvensene var harde, det var ikke alle som klarte å håndtere gjelden. 350 av de norske kommunene fikk problemer med å håndtere gjelden, dermed var ikke Odda alene om å slite.²³⁵

For året 1921/22 fremkommer det en beskatningsberegning som viser to ulike skatteprosent, en på 12 og en på 15%. Derfor er det vanskelig å vite hvem som betalte hva.²³⁶ Det som i hvert fall er sikkert er at Odda hadde en høyere skatteprosent enn Stokken. Odda hadde også trolig en av landets høyeste skatteprosent. Vanlig skattesats var på mellom 10 og 12%. I følge Furre var lovens maksimumskatt på 15%, dermed viser det seg at Odda hadde en høy skatteprosent.²³⁷ Det var en konsekvens av den økonomiske krisen. Pål Sandvik hevder at fra budsjettåret 1920/21 til 1922/23 sank inntekt- og formueskattene totalt i landet med hele 60%.²³⁸

3.2.4 Kutt i budsjettet

Det fantes en viss motstand mot for høye skattesatser i Norge, og av den grunn var det nødvendig å i stedet kutte i budsjettet. Et tiltak som ble utført for å bedre den økonomiske situasjonen var å kutte i budsjettet. Hvor skulle Odda kommune kutte utgiftene? Et kutt ser man i fylkesskatten. Odda var opprinnelig kommunen i Hordaland som betalte mest til fylket i skatt, som en følge av industrien. Da det kom dårligere tider ser man tydelig at fylkesskatten

²³³ Korssund, 1994, s. 96.

²³⁴ Korssund, 1994, s. 96

²³⁵ Sandvik, 2018, s. 179.

²³⁶ Beskatningsberegning for 1921/22 Odda herads budgett for 1921/22. Mappe, 1921-1924. Boks, Odda formannskap, Daa.15, budsjett

²³⁷ Furre, 2000, s. 43.

²³⁸ Sandvik, 2018, s. 177.

ble lavere. For budsjettåret 1920/21, var det budsjettert 99 000 kroner til fylkesskatt.²³⁹ En annen kilde oppgir imidlertid at fylkesskatten var på 160 650 kroner.²⁴⁰ Kildematerialet viser to ulike versjoner av fylkesskatten, hvilket gjør det vanskelig å vite hva som er korrekt. Budsjettmaterialet er enormt, og det fremkommer flere budsjetter som sådan har de to ulike summene. En mulighet er at forskjellene ligger i at det ene er budsjett, mens det andre er regnskap. Med andre ord det kommunene egentlig betalte i motsetning til det som var budsjettert. Allerede året etter i budsjettet 1921/22 var fylkesskatten redusert til bare 1000 kroner.²⁴¹ Reduksjonen innebar en stor nedgang, fylkesskatten ble egentlig bare en formalitet, summen gav fylket lite. Det merkelige er at det også finnes utkast for budsjettet for 1921/22, og der fremkommer et opprinnelig skattebeløp på 256 000 kroner. Det var bare et utkast, men allikevel er det meget interessant. Hvorfor var forslaget på en så høy sum? Det er merkelig, da situasjon var dårlig, og fylkesskatten året i forveien var 99 000 eller 160 000. Situasjonen var verre under utkastet enn året i forveien. Heldigvis ble ikke forslaget vedtatt, men det kan bety at de trodde situasjonen skulle bli bedre, og at krisen var kortvarig.

I formannskap- og kommunestyremøtene var det en aktiv del for å slippe å betale fylkesskatten, da det ikke var nok til å betale innbyggerne engang. Under Odda formannskapsmøtet 21. april 1921 ble ordføreren bemyndiget til å søke om utsettelse av fylkesskatten for 1920/21. På samme møte ble også ordføreren bedt om å kreve frafallelse av fylkesskatten for 1921/22. Summen på 1000 kroner i fylkesskatten viser at det nesten gikk. Odda måtte prioritere å understøtte innbyggerne og ikke fylket.

Av budsjettet 1922/23 har Odda blitt kvitt hele fylkesskatten.²⁴² Det viser hvor dramatisk situasjon var, samtidig som det viser at fylket forstod alvoret og tillot Odda å slette fylkesskatten. Budsjettet etter at krisen var over (1923/24) viser hvor mye som egentlig skulle betales til fylket, summen var da på hele 124 724 kroner.²⁴³ Kutt i fylkesskatten var ikke nok til å bedre kommunens situasjon. Hvor skulle de nå kutte utgiftene?

«I arbeidsledighetskomiteens møte idag fattedes følgende enstemmige beslutning: I anledning av, at en del ungdommer nu har meldt sig ledig – efter komiteens mening kun for aa opnaa ledighetsbidrag – besluttedes aa foreslaa for formannskapet, at bidrag til ikke forsørgespliktige ungdommer foreløbig ophører».²⁴⁴

²³⁹ Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1920/21. Boks, Odda heradkasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

²⁴⁰ Odda herads budgett for 1920/21. Mappe, 1919-1921. Boks, Odda formannskap, Daa.15, budsjett.

²⁴¹ Utdrag av Odda heradsregnskap for 1921/22. Boks, Odda heradkasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

²⁴² Odda herads budgett for 1922/23. Boks, Odda heradkasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

²⁴³ Utdrag av Odda heradsregnskap 1923/24. Boks, Odda heradkasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

²⁴⁴ Brev fra Odda arbeidsledighetskomite til Odda formannskap 29. juni. 1922. Mappe, direkte arbeidsløse-understøttelse 1921-1930. Boks, Odda formannskapet, Dab.56, Flyktningebidrag.

Et annet ledd i å bekjempe den økonomiske krisen, var å begrense hvem som fikk utbetalt arbeidsledighetsbidrag eller nødsarbeid. En konsekvens av dette var at ungdommene ikke fikk bidrag lenger. Det er ikke sikkert om formannskapet vedtok dette, men trolig gjorde dem det. På grunn av situasjonen og fra komiteens henstilling. Ungdommer som tidligere var arbeidsdyktige personer, ble ikke lenger ansett som trengende, de ble medregnet under farens hushold.²⁴⁵ I Odda gjelder tilfellet minst 15 ungdommer under myndighetsalderen. Før 1969 var myndighetsalderen i Norge 21 år.²⁴⁶ Fra sitatet overfor får man informasjon om at ungdommer fra 15/16 års alderen tidligere hadde fått bidrag. Tallet på ungdommene var ikke stort, men det medførte allikevel mindre utgifter for kommunen. Dette tyder på at kommunen var nødt til å sette begrensninger på sine utgifter. Ungdommene fikk nok støtte fra farens hushold, men det innebar ikke et bra liv. Tiltaket var hardt, men det viser hvor alvorlig situasjonen var.

Odda kommune kuttet også i budsjettet til skolen. Det ble besluttet å fjerne fire lærerstillinger i kommunen, derav ble lønningene minsket.²⁴⁷ Politikerne valgte også å kutte ned på antall skoletimer, slik at skolen i Odda ble holdt nede til statens minimumskrav.²⁴⁸ Det totale skolebudsjettet for 1920/21 var på hele 577 000 kroner, inkludert arbeidsskoler, middelskole, samt oppføring av et nytt skolehus på hele 241 000 kroner.²⁴⁹ Skolehuset var grunnen til den store summen for skolen. Skolehuset ble trolig vedtatt og startet å bygges før den økonomiske krisen, derfor var det ikke mulig å stoppe det. Året etterpå var kostnadene kraftig redusert, til 312 000 kroner, rundet ned. Der var riktignok oppførselen av skolehuset redusert til 46 000 kroner. Det må påta en viss andel av innsparelsen, samtidig som lærerlønnen var kraftig kuttet som en følge av fjerninga av fire lærere. Det mest dramatiske kuttet kom i midlertidig i 1922/23 da skolebudsjettet ble redusert til en sum på kun 82 000 kroner.²⁵⁰ Budsjettkuttene viser den tydelige desperasjonen som befestet seg i kommunen. Skolen og velferden var noe av det siste man valgte å kutte ned på, etter at alt annet var kuttet ned.

²⁴⁵ Brev fra Odda arbeidsledighetskomite til Odda formannskap 29. juni. 1922. Mappe, direkte arbeidsløyse-
understøttelse 1921-1930. Boks, Odda formannskapet, Dab.56, Flyktningebidrag

²⁴⁶ Jon Gisle, SNL. Myndig.

²⁴⁷ Korssund, 1994, s. 85

²⁴⁸ Korssund, 1994, s. 85.

²⁴⁹ Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1920/21. Boks, Odda heradkasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

²⁵⁰ Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1920/21, Utdrag av Odda heradsregnskap for 1921/22, Odda herads
budgett for 1922/23. Boks, Odda heradkasse årsregnskap 1917-1933 121, Raa.1.

3.2.5 Fattigforstander

Fattigstyret bestemte 9.januar 1922 å opprette en fattigforstander i kommunen.²⁵¹ Fattigforstanderen ble finansiert av kommunen. Fattigstyret måtte finne en fattigforstander som kunne tilsettes snarest for å avhjelpe nøden i kommunen. Vedtaket om å tilsette en fattigforstander var mulig av fattiglovens§ 25. Kommunen skulle disponere midlene som behøvdtes for å tilsette en fattigforstander.²⁵² Hvorfor ble det ikke tilsatt en fattigforstander tidligere? Det er vanskelig å svare på dette spørsmålet, men av ting som allerede er nevnt kan det tyde på at Odda ikke trodde krisen skulle være så vedvarende. Fattigforstanderen fikk stor myndighet til å kontrollere de trengende. Han fikk fullmakt til å gjøre hva han syntes best for å bedre situasjonen for de trengende.²⁵³ Fattigforstanderen skulle føre lister over understøttende, anholde tiggere, ha oppsyn over barn i understøttende-familier og kontrollere innholdet til dødsboer til familier. Opprettelsen av fattigforstander embetet tyder på hvor desperate Odda var i denne situasjonen. Kommunene ville i stor grad unngå en fattigforstander, men Odda hadde trolig ikke en mulighet til å unngå stillingen. Fattigforstander var egentlig et byfenomen, og særlig i de store byene. Det kommer til uttrykk at særlig på 1800-tallet var det et vanlig arbeid i Oslo. Utover som tiden gikk ble det ikke så vanlig lenger. Systemet ble mer profesjonalisert og utbygd.²⁵⁴ Stokken kommune valgte å ikke tilsette en fattigforstander. Av den årsaken virker det som om ikke krisen var like sterk der. Kildematerialet viser ingen informasjon om det ble vurdert, men det ser ikke slik ut. Dette er forøvrig også i tråd med analysen av Stokken. Stokken kommune klarte seg overraskende bra i denne perioden, derav var det ikke et så sterkt behov for en fattigforstander.

3.3 Hva er konsekvensene av formannskap og kommunestyrets håndtering av krisen?

3.3.1 Arbeidsledighet

Det kommer tydelig frem at Odda var i en prekær situasjon, kommunen klarte ikke å betale sin daglige drift. Av Oddas totale befolkning på i overkant av 6000 var over 10% av dem

²⁵¹ Odda fattigstyremøte 9. januar 1922. Odda fattigstyre møtebøker, møtebok 1913-1931, Aa.1

²⁵² Odda fattigstyremøte 9. januar 1922. Odda fattigstyre møtebøker, møtebok 1913-1931, Aa.1.

²⁵³ Leif Thingsrud, Oslo bykommune, *byarkiv*.

²⁵⁴ Leif Thingsrud, Oslo bykommune, *byarkiv*.

arbeidsledige og hadde ikke mulighet til å betale skatt.²⁵⁵ Tallet inkluderer alle innbyggerne i Odda. Arbeidsstyrken var dermed en god del lavere enn de 6000 innbyggerne. 3280 av innbyggerne var menn. For å finne arbeidsstyrken har jeg tatt utgangspunkt i menn i alderen 15-60, det vil indikere ca 30% av innbyggerne. Tallet blir rundt 1955 fra folketellingen 1. desember 1920.²⁵⁶ Hvis man tar utgangspunktet i formannskapetets brev i desember 1921 der de indikerte at det var 650 arbeidsledige vil dette indikere en arbeidsledighet på rundt 33% av totale arbeidsstyrken.²⁵⁷ Andre stunder henvender formannskapet i Odda til at det er 850 arbeidsledige, tallet er underlig, fra skatteligningen 1921/22 kommer det frem at det var over 1200 fabrikkarbeidere.²⁵⁸ Riktignok arbeidet enkelte fremdeles på de Elektrothermisk og A/S Tyssefaldene, men 400 personer i sprik var mye. Det er mulig at arbeidsledighetstallene ikke er medregnet arbeidere på nødsarbeid. Av den grunn er det mulig at Odda kommune hadde en arbeidsledighet på 50% eller mer, noe som er høyt i henhold til gjennomsnittet i Norge. Pål Thonstad Sandvik påpeker at: «På ensidige industristeder som Sauda og Odda ble nær sagt alle voksne menn arbeidsledige».²⁵⁹ Dette taller er noe høyt i henhold til mine analyser.

I følge Grytten lå den gjennomsnittlige arbeidsledigheten i Norge perioden 1921-1923 på mellom 5.1-6.9%.²⁶⁰ Gryttens tall er lavere enn det som i lang tid er erkjent som arbeidsledigheten i Norge, nemlig tall fra 10 fagforbund. Tallet på arbeidsledighet ligger på rundt 20%. Tallene fra de ti store fagforbundene er mer naturlig å sammenligne Odda med, på grunn av industrien, som er fellesnevner for forbundene og Odda. Dette vil indikere at Odda kommune ble mer preget av den økonomiske krisen enn de fleste andre kommuner i landet.²⁶¹ Ifølge Ousland var det i 1921 gjennomsnittlig 39 900 arbeidsledige, i 1922 var tallet økt til 47 200, mens i 1923 var summen nesten halvert til 28 600. Tallene indikerer at det var stor fluktusjon i arbeidsledigheten i Norge, og at det var ulike måter å telle arbeidsledigheten.²⁶²

Korssund har tatt utgangspunkt i Kolltveit sine tall om arbeidsledigheten, men som

²⁵⁵ Brev fra Odda formannskap til Odda kommunes kreditorer 29. desember 1921. Mappe, Avdrag og renter, avdragsmoratorium og nødsarbeid og driftslånet 1920-1946. Boks, Odda formannskap, Dab.4, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

²⁵⁶ SSB, *folketellingen i Norge desember 1920. Tredje hefte*, 1923.

²⁵⁷ Brev fra Odda formannskap til Odda kommunes kreditorer 29. desember 1921. Mappe, Avdrag og renter, avdragsmoratorium og nødsarbeid og driftslånet 1920-1946. Boks, Odda formannskap, Dab.4, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

²⁵⁸ Sammendrag av Odda herads skatteligning for 1921/22. Oversikt over Odda herreds økonomiske stilling pr. 1. desember 1921. Mappe, Avdrag og renter, orgellånet og obligasjonslånet av 1927. 1917-1934. Boks, Odda formannskap, Dab.4, arkivkode 5-8b, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

²⁵⁹ Sandvik, 2018, s. 177.

²⁶⁰ Grytten, ukjent år, s. 245.

²⁶¹ Tuveng, 1946, s. 21.

²⁶² Ousland, 1949, s. 198.

empirien tyder på er tallet trolig litt for høyt. Fra formannskapet og heradstyremøtene får man et inntrykk at det høyeste tallet var på rundt 900 personer, og ikke 1100 som Kolltveit fremhever. Som allerede kjent vil tallet på arbeidsledige også variere med årstidene. Arbeidsledigheten var høyest på vinteren og lavest på sommeren. Dette er naturlig som en følge av den norske vinteren. Derav er det mulig at tallene til Kolltveit kan stemme. Hvis tallet er fra den verste perioden, kan det stemme. Tallet er imidlertid ikke et overslag for hele perioden. Sesongarbeidsledighet var en faktor.

Fra april til mai 1921 mistet nesten 600 personer jobben. 20. april fikk 363 personer på Karbidfabrikken sparken. Antallet arbeidsledige var da ifølge Kolltveit 800 personer.²⁶³ 29. april 1921 tok formannskapet opp saken om at i løpet av de neste dagene vil samtlige av kommunens 800 arbeidere ved fabrikkene bli arbeidsledige.²⁶⁴

«Da praktisk talt samtlige arbeidere med fabrikkene i Odda, ca 800 m d. om få dage blir arbeidsledige på grund av stans ved bedrifterne her paalegges ordføreren at indgå til regjeringen med de instegftigelse forestillinge om statsstøtte til ivaretagelse av de viktigste kommunale instanser, likeledes at der for statsmidler igangsættes arbeide til de ledige folk».²⁶⁵

Sitatet er hentet fra Odda formannskapsmøtet 29. april 1921. Sitatet tyder på at formannskapet var klar over den alvorlige situasjonen som rullet over Odda. Dette skyldes at Karbid- og Cyanamidfabrikkene ble lagt ned kort tid før storstreiken i mai. Det medførte at i øyeblikket var det 800 arbeidsledige i Odda.²⁶⁶ Kommunen valgte å ta opp saken allerede før Karbid- og Cyanamidfabrikken ble lagt ned, det er merkelig. Samtidig må man huske på at det var mange arbeidsledige selv om driften ikke var helt nede. Våren og forsommeren 1921 var en usikker periode for DNN. Man visste at lavkonjunkturen var faretruende nærme. Usikkerheten rundt skjebnen til DNN var tilstede. Selv om Tyssefaldene og DNN var i drift, betyr ikke det at mange arbeidet på fabrikkene. Det var arbeidere til å holde driften i gang, men ikke noe mer.²⁶⁷ Arbeidsledigheten var høyere enn tidligere. Kun i 1930-årene har det vært en tilsvarende arbeidsledighet. Situasjon var fremmed for kommunen, staten og arbeiderne, fra nesten full

²⁶³ Kolltveit, 1967, s. 89.

²⁶⁴ Odda Formannskapsmøte 29. april 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

²⁶⁵ Odda Formannskapsmøte 29. april 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

²⁶⁶ Kolltveit, 1967, s. 89.

²⁶⁷ Odda formannskapsmøte 29. april. 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

sysselsetting til krise. Etter nedleggelsen av driften til DNN visste ikke styret hvor lenge bedriften skulle stå stille og når en eventuell oppstart kunne skje.

I juni 1921 var det ifølge arbeidskontoret i Odda 725 innmeldte arbeidsledige, 93 av disse var sysselsatt på nødsarbeid.²⁶⁸ Tallet på sysselsatte i nødsarbeid var relativt lavt i forhold til antall arbeidsledige. Det betyr at de fleste fikk understøttelse av forsorgvesenet. Odda var en dyr plass å bo, selv i gode tider var råvarene dyre for en vanlig arbeider. Da arbeiderne nå fikk nødsarbeid eller understøttelse ble det enda vanskeligere.

I februar 1922 var 200 ute i nødsarbeid.²⁶⁹ Det vil med andre ord si at antallet som arbeidet på nødsarbeidet hadde mer en doblet seg fra juni 1921 til februar 1922. Antallet personer på nødsarbeid steg fremover til sommeren 1922. I juni 1922 var 827 arbeidsledige, mens hele 600 var sysselsatt på ulike nødsarbeid.²⁷⁰ Det var et skritt i riktig retning i henhold til anbefalingene fra staten. Som det kommer frem fra tidligere i oppgaven opplevde Odda på det verste en arbeidsledighet på rundt 50% av den totale arbeidsstyrken. For Odda var også en betydelig del av de arbeidsledige familieforsørgere. Indirekte var dermed antallet understøttede mye høyere. Dette skapte store vanskeligheter for den skrantende kommunekassen. Utfordringene til formannskapet og kommunestyret var å finne en måte å få tak i midler slik at flest mulig av innbyggerne kom ut i arbeid igjen.

«Imidlertid har kommunens økonomiske stilling saa langt fra bedret sig, at, den tvertom maa sis aa være blot værre. Kommunen har for aa skaffe de arbeidsløse arbeide laant ialt 600.000 kr. av staten og maa nu gaa til optagelse av et nytt laan 100.000 kr. til samme formaal. De av stat og kommune igangsatte nödsarbeider er eller blir efterhaannen fördige, og det blir nödvendig aa senne folk ut paa nödsarbeide utenfor heradet. Ved aa bo paa to steder forringes fortjenesten, og fattigvesenet maa skyte til. Ved utgangen av mai maaned d. a. var der i Odda 610 arbeidslöse, hvorav kun 396 var beskjefitiget ved nödsarbeide».²⁷¹

I sitatet overfor viser det tydelig at i løpet av sommeren 1923 var det fremdeles vanskelige tider. Arbeidsledighetstallet var gått ned, men samtidig var en del fremdeles arbeidsledige. DNNs fabrikk var oppe igjen, men det var ikke nok til å sysselsette alle arbeidsledige. Det kommer frem flere ulike beskrivelser om situasjonen i kommunen, deriblant Kolltveits med sine 1000

²⁶⁸ Kolltveit, 1967, s. 92.

²⁶⁹ Kolltveit, 1967, s. 93.

²⁷⁰ Kolltveit, 1967, s. 94.

²⁷¹ Brev fra Odda formannskap til Odda kommunes kreditorer 20. juni 1923. Mappe, Avdrag og renter, avdragsmøtorium og nödsarbeid og driftslånet, 1920-1946. Boks, Odda formannskap, Dab.4, gjeldsvedtak og gjeldsdokumenter.

arbeidsledige. Ifølge andre kilder var tallet rundt 700 personer. Det som imidlertid kan være mulig er at en del av de som arbeidet på nødsarbeid ikke var medregnes under arbeidsledige. Således ville det medføre at arbeidsledighetstallet ble vesentlig større.

Arbeidskontor var et kommunalt kontor, som skulle være bindeleddet mellom arbeidsgivere og arbeidssøkere. I stor grad var arbeidskontorene et byfenomen, landsbygdene var underrepresentert.²⁷² Arbeidskontorene hadde også en form for statlig overhøyhet, de skulle samarbeide og ha en viss kommunikasjon mellom kontorene. Kommunale ledighetstall fra denne perioden kommer fra arbeidskontoret. Tallene var fra personer som har gått til arbeidskontoret og meldt seg arbeidsledig. Arbeidsledige personer som ikke gikk til arbeidskontoret er dermed ikke medregnet. Dette kan antyde at tallet på faktiske arbeidsledige i kommunen var høyere enn tallet som er nevnt her. Statlig hjelp kunne resultere i en form for skam for flere. Johannessen har undersøkt arbeidsledige i Oslo og fremhever at på grunn av at før 1919 mistet man stemmeretten når man fikk støtte fra forsorgvesenet. Dette kunne være en grunn til at mange følte en skam – tanken om å miste stemmeretten satt muligens inne enda.²⁷³ Til tross for dette gikk sannsynligvis de fleste arbeidsledige til det offentlige og ønsket støtte. De hadde faktisk ikke et valg.

Arbeidskontoret i Odda var i tett samarbeid med kommunestyret og formannskapet. Det økede arbeidsomfanget sørget for at arbeidskontoret fikk innvilget et eget sendebud. Sendebudet skulle levere brev til personer og bedrifter i området.²⁷⁴ På grunn av økende arbeidsledighet og ulike behov for arbeidskontor ble det igangsatt en prosess fra staten for å opprette et inspektorat for arbeidsformidling. I følge Luihn ble statens arbeidsformidlingskomité opprettet i 1914, mens arbeidsformidlingsinspektøren ble dannet i 1916.²⁷⁵ Arbeidsformidlingskomiteen skulle ha det overveiende ansvaret for å opprettholde samarbeidet mellom de ulike arbeidskontorene, de skulle også få i gang avtaler med at arbeidsledige kunne flytte på seg for å få arbeid. Situasjonen for enkelte var så tarvelig at man hadde tre muligheter; støtte fra det offentlige, flytte, eller enda større nød for familien. Kommunens foranstaltninger for å bedre situasjonen var arbeidernes mulighet for å klare seg. For å lette arbeidet for arbeidskontoret, satte kommunen sammen en komité bestående av to

²⁷² Ola Honningdal Grytten, *Arbeidsledighetens omfang i mellomkrigstiden*. I *Historisk tidsskrift* nr 2, 1992, s. 263.

²⁷³ Johannessen, 1975, s. 19.

²⁷⁴ Odda formannskapsmøte 12. januar. 1922. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

²⁷⁵ Luihn, 1986, s. 173 og 176.

personer. De skulle bistå arbeidskontoret med å dirigere nødsarbeidene.²⁷⁶

Odda hadde også en annen måte å få inn penger til inntekt for de arbeidsledige: kinokvelder. Kino var et relativt nytt fenomen og var dermed et populært tilbud. Første gang tilbudet blir nevnt er i formannskapsmøtet 18. mars 1921, altså relativt tidlig i krisen.²⁷⁷ Det ble da vedtatt å arrangere tre kinokvelder. Ut fra kildematerialet tolker jeg dette som om kommunen med innbyggerne var med på en slags dugnad for å samle inn penger til de trengende. Utstyret var allerede kjøpt, dermed var kostnadene for filmutleie små. Kommunen var villige til å låne kinoutstyret til de arbeidsløses forening. Saken om nye kinoforestillinger kommer også tilbake i løpet av desember 1921, for deretter å bli nevnt igjen i løpet av 1922.²⁷⁸ For disse to henvendelsene ble det valgt å arrangere to kinoforestillinger. Det viser at selv om det i stor grad var fabrikkarbeidere og industrien med problemer, var innbyggerne enige at alle måtte bidra for å hjelpe situasjonen.

Arbeidsledige var heldige hvis de bodde i et hus eller leilighet eid av fabrikkene, da fikk de mest sannsynligvis bo gratis når de var uten arbeid. Hvis arbeidsledige bodde privat, ble det vanskeligere. Trolig måtte de enten flytte på seg, eller så måtte kommunene betale for husleien, men også strømmen og andre nødvendigheter. Strøm var en nødvendighetsvare, og var vanskelig å klare seg uten det, særlig om vinteren.²⁷⁹ «I arbeidsledighetskomiteens møte 27. d.m. gjorde følgende vedtak «Besluttetdes aa foreslaa for herredstyret, aa fortsette med bidrag til arbeidsledige i 1923 efter de samme regler som gjelder for inneværende aar».²⁸⁰ Av den grunn var det ikke tvil, situasjonen i Odda var fremdeles med årsskiftet 1922/23 vanskelig. Situasjonen for enkelte arbeidsledige var så alvorlig at de ikke klarte å betale for strøm eller brensel. Dette kommer frem fra enkelte henvendelser tatt opp i fattigstyret. Blant annet i møtet 20. november 1922. Vanligvis betalte kommunen utgiftene, men i enkelte saker ble det opp til fattigforstanderen om å avgjøre hver sak med skjønn.²⁸¹ Her hentydes det at situasjonen i kommunene ikke var tilfredsstillende nok til at det skal slutes med arbeidsledighetsunderstøttelse. Når denne saken blir fremmet kan det også bety at situasjonen

²⁷⁶ Odda formannskapsmøte 11. januar 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2

²⁷⁷ Odda formannskapsmøte 18. mars 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2

²⁷⁸ Odda heradstyremøte 20. desember 1921. Odda heradstyremøte 7. november 1921 Odda heradstyremøte 7. november 1922. Odda formannskap møtebok heradstyret 1919-1926, 1228 021 Aa.2

²⁷⁹ Korssund, s. 121.

²⁸⁰ Brev fra Odda arbeidsledighetskomite til Odda formannskap 28. desember 1922. Mappe, Direkte arbeidsløse-understøttelse 1921-1930. Boks, Odda formannskap, Dab.56, Flyktningebidrag.

²⁸¹ Odda fattigstyremøte 20. november 1922. Odda fattigstyre møtebøker møtebok 1913-1931, 1228 311 Aa.1

begynte å bedre seg, ellers ville den trolig ikke blitt tatt opp.

23. februar 1923, da situasjonen i kommunen begynte å lysne ble fattigstyret enige om at understøttendefamilier fikk utbetalt maks 30. kr per dag, uavhengig av familiens størrelse. Med store familier kunne det være problematisk å overleve på så lite hver dag, med tanke på alle utgiftene som gikk med til mat og husholdet.²⁸²

Korssund har hevdet at Odda kommune endret sin situasjon etter hvilke henvendelser de foretok. Det vil si at når de tok kontakt med staten var situasjonen vanskelig. Ved andre henvendelser ble det uttrykt at fabrikkene snart var i drift igjen.²⁸³ Å svartmale situasjonen kunne medføre mer statsstøtte. Til en viss grad enig er jeg enig, situasjonen i Odda var prekær, samtidig var de ikke alene om å slite. Det var også andre kommuner som hadde det vanskelig økonomisk i dette tidsrommet. Det var en måte å legge press på myndighetene for å vise hvor alvorlig situasjonen var.

Tidlig i januar 1923 ble det avholdt et masse møte i Odda. Sannsynligvis var dette et påtrykk fra både politikerne, men også innbyggerne.²⁸⁴ Felles for massemøtene var det de ble holdt for å vite hvordan det stod til med befolkningen, for å få frem alles synspunkter, samt vise hvordan kommunen skulle forbedre situasjonen. Her fikk alle komme med sine tanker om situasjonen og hvordan Odda kunne komme seg på bedringens vei. Møtet resulterte i en resolusjon: hvis ikke fabrikkene i kommunen ble satt i gang igjen kunne kommunen gå konkurs. Derfor var staten nødt til å igangsette fabrikkene på egen regning for å hjelpe Odda. De argumenterte for at hele Oddas økonomiske funksjon var basert på fabrikkene. Uten fabrikkene stod kommunen stille. Denne toårige krisen sørget for at Oddas økonomiske posisjon stadig ble dårligere og dårligere. Mange fryktet både for kommunen, men også for helsen til befolkningen. Statshjelpen var eneste mulighet kommunen hadde for å komme seg på fote igjen. Heldigvis begynte konjunktorene på verdensmarkedet å lysne. Hvorfor ble det ikke holdt et tidligere masse møte? En mulig forklaring er at ingen ville ta initiativ. Det som er mest trolig er at alle trodde at krisen skulle være kort og at den skulle gå over av seg selv, noe som analysen delvis viser. Samtidig er det vanskelig å konkludere på spørsmålet, svaret er ikke entydig.

²⁸² Odda fattigstyremøte 23. februar 1923. Odda fattigstyre møtebøker møtebok 1913-1931, 1228 311 Aa.1

²⁸³ Korssund, 1994, s. 87

²⁸⁴ Ukjent navn. Mappe, Nødsarbeid, kriseforanstaltninger og krisevedtak. Boks, Odda formannskap, Daa. 22, Ekstraordinære vedtak, nødsarbeid, krisevedtak

3.3.2 Arbeidere og befolkningsendringer

I mars 1921, 2 måneder før storstreiken, innså Nitriden at det var nødvendig med innskrenkinger på fabrikken og en mulig nedleggelse.²⁸⁵ DNN valgte deretter å sende ut brev til arbeiderne i Tyssedal om at en avskjed i nærmeste fremtid var tilstede. «Han tillater sig allerede nu at forberede sen paa den mulighet at selskapet ikke vil ha bruk for Deres tjeneste efter 1. juli d.a., og bedes De ta dettes som formel opsigelse til fratradelse denne dato».²⁸⁶ Arbeiderne kunne ikke gjøre mer enn å ta en dag om gangen. Dagen etter var de kanskje arbeidsledige. Situasjonen var særdeles vanskelig for familiefedre, men også for kommunen. Derfor var det en del som valgte å flytte.

I desember 1920 var det i overkant av 6200 innbyggere i Odda, men som en følge av den økonomiske krisen forsvant en del av befolkningen. I følge Gravdal og Våde flyttet omtrent 1200 personer fra 1920 til 1922/23.²⁸⁷ Dette medførte at ved årsskiftet 1922/23 var 5000 personer bosatt Odda kommune. Tallet er usikkert, det er ingen annen informasjon som kan bekrefte eller avkrefte dette. Flyttebidragene var med andre ord et godt tiltak for å flytte arbeidsledige personer. Hvis Gravdal og Våde har rett i at over 1200 personer flyttet på seg som en følge av kommunens flyttebidrag var tiltaket effektivt. For Stokken er det ikke en slik måling i 1923, men når kommunen gikk inn for å flytte familier, er det naturlig å anta at folketallet minket noe i hvert fall. Hvor mye er ikke mulig å vite.

	DNN	Odda Smelteverk A/S	A/S Tyssefaldene	Det Norske Zinkkompani A/S
Til arbeidere som fortsatt er ansatt	Kr. 13 682,68	Kr. 138 368,40	Kr. 8 700,97	Kr. 148 293,98
Til arbeidere som har vært ansatt	Kr. 623 634,40	Kr. 421 127,96	Kr. 98 445,16	Kr. 151 791,05
Total sum:	Kr. 637 317,08	Kr. 559 496,36	Kr. 107 146,13	Kr. 300 085,03

Tabell 3.6 viser hvor mye ansatte i de ulike fabrikkene har fått utbetalt i støtte fra 1913-1936.²⁸⁸

²⁸⁵ Brev fra DNN til Hr. S. Meisfjord 31. Mars 1921. Boks, DNN- aluminium AS Ola 174 Da26.

²⁸⁶ Brev fra DNN til Hr. S. Meisfjord 31. Mars 1921 Boks, DNN- aluminium AS Ola 174 Da26.

²⁸⁷ Gravdal & Våde, 2006, s. 73.

²⁸⁸ Sammendrag av utgifter som Odda forsorgvesen har hatt til personer som i sin tid har hatt beskjeftigelse, og til personer som nu er beskjeftiget ved Det Norske Nitridaktieselskap, Det Norske Zinkkompaniet A/S, Odda

Tabell 3.6 viser en oversikt over hvor mye Odda har utbetalt i forsorgstøtte til personer som har arbeidet eller som i 1936 fortsatt var ansatt i fabrikkene. Samlet beløp for disse fire bedriftene er kr 1.604.044.60.²⁸⁹ Odda kommune har utbetalt en stor andel i understøttelse for arbeiderne ved fabrikkene i kommunene. Det er en anelig sum for en relativt liten kommune. I lys av dette kommer det også frem at flesteparten av arbeiderene som fikk understøttelse, ikke er ansatt lenger. Samtidig var også industriarbeidere kjent for å flytte raskt på seg, under dårlige tider var de villige til å flytte på seg for å få ny jobb. Tendensen var større blant enslige personer, men mindre blant familieforsørgere. Mer om dette i kapittel 3.3.3. Utgiftene er gitt fra 1916 og frem til 1936, derfor må man vite at det også var dårlige tider på 30-tallet, der fabrikkene reduserte driften.²⁹⁰ Fra tidligere gitte budsjettposter kommer det frem at perioden 1921-23/24 har kommunen utbetalt godt over 600 000 kroner til samlet forsorgunderstøttelse. Ergo viser det at en stor andel av disse pengene har gått til arbeidere på DNN, fabrikkene ble hardere rammet av krisen enn de andre fabrikkene i kommunen. Man må også vite at kommunen kan ha utbetalt en stor sum til disse folkene også utenom den direkte bidragsbiten.

3.4 Avslutning

Den største konsekvensen for Odda var inntektssvikten i form av skattenedgangen.

Fabrikkene, med arbeiderne stod for nesten all inntekt til kommunen. Skattenedgangen for 1921/22 var fra 1.8 millioner til 0.5 millioner. Fabrikkestansen medførte en enorm økning for forsorgsvesenets budsjett, på over 160 000 kroner. Minimale inntekter pluss enorme utgifter resulterte i en tom kommunekasse sommeren 1921. Frem til sommeren 1921 hadde kommunekassen gått fra et overskudd på 150 000 kroner til et underskudd på 950 000 kroner. Samfunnsnyttig nødsarbeid var kommunens viktigste bidrag i den økonomiske krisen, og ble gjennomført som veibygging, jorddyrking, og andre diverse småjobber. For å kunne finansiere all understøttelse og nødsarbeid, var Odda nødt til å ta opp lån.

Et annet tiltak kommunen benyttet seg av var flyttebidrag. Av den grunn ble

Smelteverk A/S og A/S Tyssefaldene. Mappe, Bedriftens anleggs- og driftssikkerhetsfond; felleskorrespondanse 1921-1936. Boks, Odda formannskap, Daa.84, A/S Tyssefaldene..

²⁸⁹ Sammendrag av utgifter som Odda forsorgvesen har hatt til personer som i sin tid har hatt beskjeftigelse, og til personer som nu er beskjeftiget ved Det Norske Nitridaktieselskap, Det Norske Zinkkompaniet A/S, Odda Smelteverk A/S og A/S Tyssefaldene. Mappe, Bedriftens anleggs- og driftssikkerhetsfond; felleskorrespondanse 1921-1936. Boks, Odda formannskap, Daa.84, A/S Tyssefaldene.

²⁹⁰ Kollenborg, 1962, s. 72.

befolkningen redusert til 5000 innbyggere ved inngangen av 1923. Odda fikk refundert halvparten av flyttebidraget fra staten. Det innebar muligheter til de som valgte å benytte seg av tilbudet. Noen følte seg muligens tvunget til å flytte, og medførte vanskeligheter i form av å etablere seg på nytt et annet sted. Lånegjelden til Odda var per 1. juni 1922 på hele 3 milliarder kroner. Ett år senere var gjelden økt med over 300 000 kroner. Gjelden var enorm, og rundt 50 prosent høyere enn gjennomsnittsgjelden til norske kommuner i 1922. Samtidig som gjelden til Odda økte, falt også prisene, noe som førte til større problemer med å tilbakebetale gjelden. Odda var ikke alene om å slite, 350 kommuner fikk problemer med håndtering av gjeld. Odda kommune hadde to muligheter: kutte i budsjettet eller å høyne skattesatsen. Situasjonen i Odda medførte vanskeligheter med å velge en av de to, og kommunen så seg derfor nødt til å både kutte i budsjettet samtidig som skattesatsen ble høynet til lovens maksimum. Dette til tross for en viss vegring blant nordmenn å betale høye skattesatser. Både fylkesskatten og skolebudsjettet ble kuttet kraftig, mens det også ble vurdert å fjerne ungdommer fra understøttelse byrden.

Alvorlighetsgraden i Odda medførte at de måtte ansette en fattigforstander for å ta seg av de arbeidsledige. Odda kommune hadde en arbeidsledighet på mellom 35-50%, muligens noe mer. Hvis arbeidsledighetstallet på 1000 er korrekt, stod Odda for omtrent 2.1% av Norges arbeidsledige i 1922.²⁹¹ Kildene og litteraturen utgir ulike tall for arbeidsledighet, og det er usikkert om nødsarbeiderne var medregnet. Kildene tilsier mellom 600 og 850 arbeidsledige, mens litteraturen sier omtrent 1000. I skatteligningen for 1921/22 var det i overkant av 1200 fabrikkarbeidere. Av den grunn er det merkelig at det ikke var flere enn høyest 50% arbeidsledighet. Fabrikkarbeidere stod for mesteparten av arbeiderne i kommunen. Det gjorde situasjon vanskelig for innbyggerne. Dette fikk konsekvenser. Ved stortingsvalget i 1924 fikk NKP en oppslutning på over 40 prosent. Dette viser hvor sterkt NKP stod i Odda. Det er mulig den politiske påvirkningen kom som en følge av krisen. Odda var i en vanskelig situasjon og ble hardere rammet enn de fleste andre kommuner, som en følge av dens ensidige befolkning. Problemene til Odda skyldtes ikke el-kraft utbyggingen, men heller fabrikkstansen.

²⁹¹ Ousland, 1949, s. 198.

Kapittel 4 Stokken i krise

Formålet med dette kapitlet er å vise situasjonen for Stokken kommune i perioden 1920-23. Kapitlet er delt i tre deler, der hver del har eget forskningsspørsmål. Delene er som følger: Hvordan påvirket krisen kommunen og økonomien? Hvordan håndterte formannskap og kommunestyret håndtere krisen? Hva er konsekvensene av formannskap og kommunestyrets håndtering av krisen?

4.1 Hvordan påvirket krisen kommuneøkonomien?

4.1.1 Stokkens økonomiske stilling

I juni 1920, kort tid etter at Stokken ble utskilt som en egen kommune, var gjeldsbyrden 154 700 kroner.²⁹² Gjelden var i stor grad lån tatt opp i lokalbanken, Nedenes sparebank. For Oddas del er det vanskelig å finne en økonomisk oversikt fra før 1921, men som vist tidligere var overskuddet på kommunekassen nesten 150 000 kroner. Det viser seg at kommunene hadde sammenlignbare utgangspunkt og allikevel taklet de krisen forskjellig. Stokken hadde med andre ord gjeld allerede før det ble snakk om en økonomisk krise, selv om gjelden var av relativt mindre betydning. Fra kapittel 3.1.1 viser det seg at gjennomsnittgjelden til norske kommuner var 1.3 millioner kroner i 1920.²⁹³ Gjelden til Stokken var dermed relativt liten. Det skal sies at Stokken ikke var en stor kommune, 1600 innbyggerne var lite, selv på den tiden.

I møteboken til Stokken formannskap og kommunestyre ble det ved flere anledninger lagt frem forslag fra enkeltpersoner om fritak for skatt.²⁹⁴ I de fleste tilfeller blir dette også vedtatt.²⁹⁵ Således merket også Stokken de fallende skatteinntektene. For året 1921/22 til 1922/23 viser kun informasjon om skattenedgangen til DNN. Fabrikkens skattenedgang var da på 5600 kroner.²⁹⁶ Total skattesvikt for DNN i perioden 1920-1924 var 20 700 kroner.²⁹⁷

²⁹² Berntsen, 1981, s. 439.

²⁹³ Se under Odda kapittel 3.1.1 s.

²⁹⁴ Blant annet i Stokken herredstyremøte 7. april 1921 og herredstyremøte 26. juli 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001 Møtebok 1919-1925.

²⁹⁵ Stokken herredstyremøte 26. juli 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

²⁹⁶ Brev fra Stokken Ligningsnævn til Stokken Formannskap 19. november 1924. Mappe, Stokken ligning og skattesaker 1918-1930. Boks, D02 – saksarkiv formannskap, kommunestyre og ordfører, 1922-1963, L0013 1878-1950.

²⁹⁷ Brev fra Stokken Ligningsnævn til Stokken Formannskap 19. november 1924. Mappe, Stokken ligning og skattesaker 1918-1930. Boks, D02 – saksarkiv formannskap, kommunestyre og ordfører, 1922-1963, L0013 1878-1950.

Kildematerialet viser ikke hvor mye den totale skattesvikten var, slik som tilfellet i Odda. I mangel av annen informasjon om kommunens skattenedgang vil jeg anta at Stokken ikke merket skattesvikten like kraftig som Odda. Kildematerialet til Stokken kommune er ikke like utfyllende på dette punktet. Fra kommunestyremøtet 26. juli 1921 fremkommer det, som en følge av de høye skatterestansene, at Stokken kommune var nødt til å oppta et kassakredittlån i Nedenes Sparebank på 15 000 kroner.²⁹⁸ Som en følge av Stokkens arbeidsledighet må skattenedgangen også ha vært dyptgående, kanskje så mye som 40%, selv om dette tallet er noe usikkert. Fra budsjettet til Stokken for 1922/23 ble det også vedtatt å fjerne 10 000 kroner av de arbeidslediges skatter.²⁹⁹

En annen mulighet for å sammenligne kommunene er å se på utgiftene på budsjettet. Budsjettåret 1921/22 hadde Stokken budsjettet 138 500 kroner til utgifter.³⁰⁰ Budsjettet til Odda var derimot mye større, der var utgiftene 1 858 433,23 kroner.³⁰¹ Utgiftene til Odda kommune var 13 ganger høyere enn Stokken, med et innbyggertall på bare 3.5 ganger så mye var ulikheten stor. Oddas utgifter per innbygger var altså større enn tilfellet i Stokken.

Stokken kommunestyre bestemte på et møte i oktober 1921 at situasjonen var så alvorlig at statsmyndighetene måtte få vite om det. Det ble bestemt å sende en delegasjon av kommunens politikere til regjeringen for å redegjøre for Stokken kommunes tilstand, og å få frem elendigheten i kommunen.³⁰² Ønsket om økt statlig bidrag og bedre vilkår for kommunen og ens innbyggere var sterkt. Regjeringen hadde størst muligheter til å bedre situasjonen, fordi de hadde penger. Problemene angående Stokkens økonomi fikk regjeringen til å reagere: «Departementet vil tilstå Stokken kommune ½ refusjon for direkte bidrag som kommunen utbetaler til arbeidsløse familieforsørgere».³⁰³ Dette ble en viktig seier for kommunestyret.³⁰⁴ Dette beviser at regjeringen innså dramatikken i Stokken kommune. Ordningen skulle vare et halvt år, fra januar til 30. juni 1922. Det gav håp om et stabilt budsjett. Kommunens finanser

²⁹⁸ Stokken herredstyremøte 26. juli 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

²⁹⁹ Brev fra fylkesmannen i Aust-Agder til Hr. ordføreren i Stokken 21. juli 1923. Stokken ligning og skattesaker 1918-1930. Boks, D02 – saksarkiv formannskap, kommunestyre og ordfører, 1922-1963, L0013 1878-1950.

³⁰⁰ Stokken formannskapsmøte 26. juli 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁰¹ Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1921/22. Boks, Odda Heradkasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

³⁰² Stokken herredstyremøte 26. oktober 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁰³ Stokken herredstyremøte 30. desember 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁰⁴ Stokken herredstyremøte 17. november 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

alene var ikke nok til å understøtte innbyggerne.

I et brev fra fylkesmannen i Aust-Agder sendt i juli 1921 hevdet det at fremover vil det komme ytterligere innskrenkelser hos Arendal smelteverk og Nitriden.³⁰⁵ Hvorfor gav fylkesmannen denne beskjeden? Nitriden hadde allerede lagt ned driften. Det gir et feil inntrykk av kommunens situasjon da tilstanden i Stokken var verre enn fylkeskommunen gir uttrykk for. En mulig forklaring er at fylket ikke var informert at Nitriden la ned driften på grunn av storstreiken. På grunn av kommunens finansielle situasjon er det lite trolig. Kommunen må ha informert fylket om dette, nettopp for å gjøre det lettere for kommunen å få støtte fra fylket til bidrag og nødsarbeid. Fylkesmannen kom også med en oppfordring om at kommunene selv kunne ta kontakt med regjeringen om støtte. Samtidig burde hver kommune kontrollere egen situasjon og passe på seg selv. For øvrig gjennom hele kriseperioden gikk fremdeles A/S Arendal smelteverk.³⁰⁶ En del av de som fortsatt var i arbeid jobbet på Arendal Smelteverk. Selv om Arendal Smelteverk forsøkte å holde driften høy var det ikke mulig på grunn av den sårbare situasjonen ute på verdensmarkedet. Fabrikken hadde i perioden mellom høsten 1920 og frem til 1. juli 1923 muligheten for å gå konkurs hengende over seg. Av den grunn preget det hverdagen til arbeiderne, men også styret.³⁰⁷ Produksjonen var relativt stabil i denne tre års perioden, stabilt lavt. 1. juli 1923 kom en opptur for fabrikken, årsaken var reorganiseringen av Smelteverket.³⁰⁸ Produksjonen steg sakte oppover, med unntak av siliciumcarbide, som hadde en stor økning fra 1923, men særlig fra 1924.³⁰⁹ Effekten for Stokken kommune av at én av de to store fabrikkene var i drift var meget synlige og merkbare. Virkningen var stabil inntekt som en følge av at fabrikken og arbeiderne betalte skatt til kommunen. Selv med innskrenket arbeidstid, fikk Stokken kommunen i hvert fall en fast inntekt, i motsetning til Odda kommune.

På kommunestyremøtet 26. oktober 1921 ble det diskutert hva som skulle skje med DNN sikringsfond (Fattigfond).³¹⁰ Som en følge av den prekære økonomiske situasjonen som i stor grad skyldtes DNNs innstilling av driften, kom kommunestyret frem til at selskapet skulle være med på å bidra til å understøtte befolkningen. Derfor ble man enige om at det fra sikringsfondet skulle stilles minst 2000 kroner av rentene til kommunens disposisjon.

³⁰⁵ Brev fra Aust-Agder fylke til Hr. ordføreren i Stokken 18. juli 1921. Mappe, L0003

Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsoergstyret, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

³⁰⁶ Dannevig, A/S Arendal Smelteverk 1912-1962, 1962, 62-63.

³⁰⁷ Dannevig, 1962, s. 55.

³⁰⁸ Dannevig, 1962, s. 59.

³⁰⁹ Dannevig, 1962, s. 55.

³¹⁰ Stokken herredstyremøte 26. oktober 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

Kommunens økonomiske situasjon etter juni 1923 viser at de siste tre årene gikk kommunekassen med et overskudd på 18 400 kroner.³¹¹ Hvordan klarte kommunen å møte den vanskelige situasjonen med et overskudd på 18 tusen kroner? Spørsmålet er komplekst å svare på. En av grunnene var at kommunen gikk med et vesentlig overskudd i budsjettåret 1920/21. Overskuddet kan ha forplantet seg utover en lengre periode. Av denne grunn er det merkverdig at Stokken kommune fikk et overskudd på 18 000 kroner i løpet av tre år. Overskuddet kan bety at økonomien til Stokken kommune ble forvaltet bedre enn i Odda. Grunnen kan være Nils Hjelmtveit. Nils Hjelmtveit ble ordfører i Stokken i 1922, og han er kjent for sin gode økonomiske forståelse.

For juni 1923 viser opptellingen til Stokken kommune en formue på 108 800 kroner. Formuen er basert på eiendom og eiendeler - gjeld. Samlet hadde Stokken kommune eiendom og eiendeler for 347 083, 92 kroner. Tallet på lån og gjeld var 238 257, 70 kroner. $347\,083,92 - 238\,257,70 = 108\,826,22$ kroner i formue.³¹² Her er utgangspunktet tatt i eiendom og eiendeler, ikke budsjett. I motsetning til Odda kommune som hadde et overskudd på i 1921 men i løpet av sommeren var overskuddet brukt opp. Stokken kommune klarte å bli gjeldfri innen 1929. I løpet av seks år klarte kommunen å kvitte seg med 238 000 kroner i gjeld. I 1923 pekte pilene opp igjen, som en følge av dette var Stokken kommune på vei mot en høykonjunktur.

Under kommunestyremøtet 19. oktober 1923, ble det foretatt en opptelling av Stokkens økonomiske situasjon. forsorgkassen og kirkekassen gikk i underskudd, mens kommunekassen totalt gikk med overskudd. Skolekassen gikk med et overskudd, men som det kommer frem var det også kuttet kraftig i skoleverket. Kutt i budsjettet vil bli nærmere avklart i kapittel 4.2.2. Det er merkverdig at i 1921/22 fikk herredskassen et overskudd på hele 35 000. Det vil indikere at kommunen enten har skjært ned alle utgifter som behøvdes, eller de har fått god støtte fra fylket og kommunen. Det første er lite trolig, da summene av understøttelser er så høyt.³¹³

4.1.2 Understøttelse

En konsekvens av økt arbeidsledighet er en direkte økning i forsorgsbudsjettet. Som tabell 4.1 viser nedenfor var det ikke tilfellet. Første året av krisen var ikke forsorgsunderstøttelse budsjettet til mer enn 16 000 kroner. Som det kommer frem var det ikke stor økning i perioden

³¹¹ Generaloppgjør og status for Stokken. Mappe/journal Stokken, kommune journal over kommunens lånegjeld. L0001, Lån, budsjett og status 1914-1925. Boks, Stokken kommunekassen, R03 – budsjett, 1914-1938.

³¹² Generaloppgjør og status for Stokken. Mappe/journal, Stokken kommune journal over kommunens lånegjeld. L0001, Lån, budsjett og status 1914-1925. Boks, Stokken kommunekassen, R03 – budsjett, 1914-1938.

³¹³ Stokken herredstyremøte 19. oktober 1923. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

sammenlignet med Odda. Det var en liten, stabil vekst, som viser at det ikke var en dramatisk hendelse som fikk uante betydninger. Hvorfor var ikke summen høyere? Skyldtes det kommunens plassering av folk på nødsarbeid? Odda kommune var mer tilbakeholdne i første halvdel av 1921 på nødsarbeid. Første årsak var at Stokken kommune var mer fremtredende og tidligere med å sysselsette flesteparten av de arbeidsledige på nødsarbeid. Årsak nummer to var Stokkens lave innbyggertallet. Lavt innbyggertall tilsier lavere arbeidsledighet målt i personer, som igjen innebar bedre muligheter for sysselsetting på nødsarbeid. En tredje faktor var driften hos Arendal Smelteverk som gav kommunen arbeidsplasser og skatteinntekter.

1920/21	Kr. 14 000
1921/22	Kr. 16 000
1922/23	Kr. 17 000
1923/24	Kr. 17 500

Tabell 4.1 viser oversikt over Stokken forsorgvesen.³¹⁴

Forsorgkassen til Stokken gikk i 1920/21 med et overskudd på 3 800 kroner.³¹⁵ Årsaken var en nesten fraværende arbeidsledighet. På en annen side viser det seg at stokkens forsorgkasse gikk med underskudd i både 1921/22 og 1922/23. Henholdsvis 1900 kroner og 6000 kroner.³¹⁶ Dette vil indikere at budsjettposten for forsorgkassen i 1922/23 burde vært på nesten 23 000 kroner, hvilket gir en viss økning for forsorgvesenet. Av økningen pluss underskuddet var det over 7000 kroner i forskjell. Dette vil indikere at forsorgbudsjettet fra 1921/22 til 1922/23 fikk en relativ økning på 30%. En økning på 30% er vesentlig mer enn de 1000 kronene vises av budsjettet.

³¹⁴ Stokken formannskapsmøte 23. februar 1920. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925. Fattigstyremøte 18. februar 1921, 18. februar 1922, 10. februar 1923. Stokken Fattig- og forsorgstyret A01.1 Møtebok 1878-1939.

³¹⁵ Generaloppgjør og status for Stokken. Mappe/journal Stokken kommune journal over kommunens lånegjeld. L0001, Lån, budsjett og status 1914-1925. Boks, Stokken kommunekassen, R03 – budsjett, 1914-1938.

³¹⁶ Generaloppgjør og status for Stokken. Mappe/journal Stokken kommune journal over kommunens lånegjeld. L0001, Lån, budsjett og status 1914-1925. Boks, Stokken kommunekassen, R03 – budsjett, 1914-1938.

Tidsrom	Herredskassen	Herav arbeidsledighet	Forsorgsvesen	Skatteprosent
1920/21	87 280	40 000	13 856	5.9%
1921/22	125 910	14 454	20 122	10%
1922/23	45 542	1 235	23 128	11%
1923/24	63 969	0	22 320	14.5%

Tabell 4. 2 viser et kort regnskap for Stokken kommune i perioden 1920-1924 hentet fra Vevstad sin bok.³¹⁷

Som det kommer frem fra tabell 4.2 vises andre summer enn i tabell 4.1. Hvorfor var forskjellene så markante? Vevstad legger frem andre tall enn det jeg finner i kildematerialet. Derfor velger jeg heller å stole på empirien. En mulighet er at summen i tabell 4.2 er det forsorgsvesenet faktisk utbetalte, det var regnskapet. Forsorgbudsjettet for 1922/23 vil i hvert fall stemme overens med funnet mitt i forrige avsnitt. Derfor tyder det på at forsorgsvesenet betalte 23 000 kroner til å understøtte arbeidsledige personer i form av forsorgkassen.

Tabellene 4.1 og 4.2 gir en klar indikasjon på at forsorgbudsjettet i Stokken ikke hadde en eksplosiv vekst slik som i Odda. Forsorgbudsjettet til Odda gikk til himmels med en firedobling fra 1920/21 til 1921/22. Hvorfor var ulikhetene så tydelige? For det første klarte Stokken kommune i større grad å sysselsette arbeidere i nødsarbeid, derav medførte det ikke et så stort behov for å gi vanlig understøttelse. Arbeidere på innskrenket tid behøvde ikke å ty til kommunen for hjelp. Samtidig gjorde dette det lettere for kommunen å planlegge nødsarbeid, da det var snakk om et par hundre personer og ikke oppimot 800. For en oversikt over innbyggertallene fra kommunene har jeg tatt utgangspunkt i folketellingen fra Norge 1. desember 1920. Med dette i mente hadde Odda i overkant av 3.5 ganger så stor befolkning som Stokken. Stokken kommune brukte omtrent 17 000 kroner i året på forsorgbudsjettet, mens Odda brukte i underkant av 200 000. Hvis man tar utgangspunkt i Stokkens forsorgbudsjett og ser på støtte per innbygger burde Odda kommune ligget på omtrent 60 000 kroner.

På kommunestyremøte 10. oktober 1922 ble det diskutert en henvendelse fra arbeiderne på Sørlandsbanen om vanskeligheter med å klare seg. Lønnen var satt ned, og det ble vanskeligere å leve med lavere lønn.³¹⁸ Årsaken var at mannen arbeidet på nødsarbeid langt borte. Derfor måtte nødsarbeiderne betale kost og losji for seg selv og familien. Kommunestyret til Stokken ville ha lønnsatsen tilbake til gammelt nivå. Det viser seg at lønnen til nødsarbeider

³¹⁷ Vevstad, 1943, s. 432.

³¹⁸ Stokken Herredstyremøte 10. oktober 1922. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

var blitt senket med 1kr pr time siden 1921. Dette rammet da særlig nødsarbeidernes familier. Argumentet til Stokken kommune var at kommunen ikke hadde råd til å betale lønnen til nødsarbeid og understøttelse til familien.³¹⁹ Dette er i tråd med Odda kommunes opplevelser av store utgifter til understøttelse i tillegg til nødsarbeid. Til forskjell, arbeidet på Sørlandsbanen var i stor grad finansiert og planlagt av fylket og staten. I Odda var det kommunalt nødsarbeid, men etter hvert tok staten over kontrollen på nødsarbeidet. Selv om Odda også hadde arbeid for NSB. Stokken kommune var fornøyd med å ha folk på Sørlandsbanen, selv om det kostet.

4. 2 Hvordan håndterte formannskap og kommunestyret krisen?

4.2.1 Nødsarbeid

Allerede i 1920 var Stokken kommunestyre nødt til å sette i gang nødsarbeid ved hovedveien Songe til Tvedestrand.³²⁰ I juli 1921 var pengene til veianlegget oppbrukt, kommunen måtte dermed be myndighetene om ekstra midler.³²¹ Selv om fabrikkene var i drift, var det arbeidsledige i Stokken før 1921. I lys av dette skjedde den økonomiske krisen tidligere enn antatt også her, en gammel hypotese var at den økonomiske krise startet da DNN la ned driften. I februar 1921 ble det besluttet å finne et nytt nødsarbeid, da dette ville være til stor hjelp for kommunens arbeidsledige. Nødsarbeidet skulle ferdigstilles for kr 78 000 kroner.³²² Dette tyder på at i likhet med Odda var arbeidsledigheten også kommet til Stokken. Dette viser et eksempel på at nødsarbeid var viktig for å sysselsette befolkningen i kommunen. Imidlertid gjorde lønnen og de dårlige arbeidsforholdene at nødsarbeid ikke alltid ble utført med ønsket kvalitet, slik som diskusjonen i kapittel 3 krinset om.³²³

«referates skrivelse fra overingeniøren fra veivesenet i Aust Agder med overslag over veianlegget Nesbyen- Fergeplassen som er kalkulert til 22000 kr. Enstemmig beslutning: Under forutsetning av at fylket bevilger 1/3 av anleggets kostende kr. 22000,- bevilger heradet 2/3 eller kr. 14640,- Heradet garanter for fri grunn og annen jordskode. Arbeidet igangsettes som nødsarbeid og andras herredet om et nødslån av staten til arbeidet».³²⁴

³¹⁹ Stokken herredstyremøte 10. oktober 1922. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³²⁰ Berntsen, 1981, s 446.

³²¹ Stokken herredstyremøte 26. juli 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³²² Stokken herredstyremøte 24. februar 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³²³ Seip, 1994, s. 28.

³²⁴ Stokken herredstyremøte 26. juli 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

Fra sitatet overfor fremkommer det en typisk situasjon for Stokken kommune. Det var planlagt nye nødsarbeider, men som en følge av den tomme kommunekassen hadde de ikke mulighet til å starte opp arbeidet alene. Stokken kommune måtte betale størstedelen selv, men det var bedre enn å betale alt selv. Veianlegget var årsaken til at kommunene var nødt til å oppta nødlånet fra staten. Dette blir diskutert nærmere i kapittel 4.2.4.

Nødsarbeid ble i vesentlig grad gjort på lignende måter som i Odda. Stokken fikk også tatt opp lån av staten for å sette i gang med arbeid. Arbeidet måtte godkjennes av kommunen gjennom formannskapet og deretter til kommunestyret. Nødsarbeid var kommunens viktigste tiltak for å avhjelpe elendigheten i området. Også i Stokken var det et ønske at nødsarbeidet skulle ha en samfunnsnyttig karakter. Nødsarbeid gav kommunen mulighet til å få noe tilbake igjen for pengene sine. Situasjonen muliggjorde at Stokken kommune kunne bygge billige veier som i utgangspunktet skulle lages uansett. I formannskaps- og kommunestyremøter var nye nødsarbeid en gjennomgående diskusjon, slik som møtet 7. april 1921.³²⁵ Der blir kommunestyret forespurt fra overingeniøren om å etablere et nytt nødsarbeid, denne gangen ved Mørfjær-Mørland. Frem til 7. april 1921 var veianlegget Mørfjær-Mørland egentlig en «sikkerhetsventil» eller reserveløsning hvis arbeidsledigheten i kommunen ble stor nok.³²⁶ Av denne grunn var situasjonen sådan at kommunen måtte bruke sikkerhetsventilen for å demme opp for den økende arbeidsledigheten. På samme møte ble det i tillegg vedtatt å utbedre skoleplassen i Eydehavn som nødsarbeid. Budsjettet var snevre 800 kroner.³²⁷ Summen for å utbedre skoleplassen tyder på at arbeidet var av mindre karakter. 800 kroner var selv ikke den gang en stor sum.

Kommunens begrensede plass og innbyggere gjorde det vanskelig å holde hjulene i gang lenge med veianlegg som nødsarbeid. Hovedbeskjeftigelsen for nødsarbeid i Stokken kommune var veiarbeid, men det ble også satt i gang gruvearbeid og nydyrking av jord. Jorddyrking var trolig et alternativ da det var en mulighet for kommunen å sysselsette noen ekstra personer. Nydyrking av jord var blant annet oppe i kommunestyremøte den 22. august 1921.³²⁸ Dyrking av jord innebar enkelte fordeler, da det var billig og krevde ikke spesielle kunnskaper eller redskaper. Det gav også en mulighet for kommunen å styre arbeidet, da det ble gjort innenfor

³²⁵ Stokken herredstyremøte 7. april 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³²⁶ Berntsen, 1981, s. 445.

³²⁷ Stokken herredstyremøte 7. april 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³²⁸ Stokken herredstyremøte 22. august 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

kommunegrensene. Arbeidet på veianleggene var ikke nok alene til å ta imot den økende folkemengden som behøvde beskjeftigelse.

12. april 1921 sendte Sosialdepartementet ut et brev til landets kommuner.³²⁹ I brevet oppfordret man staten, men også kommunene til å ta ansvar for å minske arbeidsledigheten. I Norge var det 30 000 arbeidsledige, men tallet ble nærmere 100 000 hvis man antok at flesteparten av de arbeidsledige også var familieforsørgere. Et annet punkt var at Sosialdepartementet begrenset lønnen til arbeidere på nødsarbeid, det var viktigere at alle klarte seg, enn at enkelte fikk det behagelig. Begrensingene på nødsarbeidernes lønn ble satt til maksimum 12 kroner per dag, for en 8. timers dag.³³⁰ Kommunene fikk støtte på 2 kroner. per dagsverk til kommunale nødsarbeid. Sosialdepartementet så ingen utgang på krisen, man måtte stille midler til rådighet for enda strammere tider: «Man må være forberedt på, at den inntrådte stagnasjon på arbeidsmarkedet vil være av varig natur, og at kommende vinter ikke vil bli gunstigere enn den nu avsluttede».³³¹ Myndighetene var oppmerksomme på at det ville bli hardere tider. Krisen var så vidt i gang. Derfor gjorde de så mye som mulig for å hindre at arbeidsledigheten ble større enn tilfellet var.³³² Stokken kommune tok grep.

«Det henstilles på det innstendigste til statsmyndigheter å igangsette nødsarbeid på Sørlandsbanen, og at der til dette arbeid må bli inntatt fra Stokken kommune ca 100 mann, da de av kommunen igangsatte nødsarbeider ikke på langt nær en tilstrekkelig til avhjelp av arbeidsløsheten».³³³

Fra sitatet overfor fremkommer det et viktig tiltak Stokken gjorde. Kommunestyret ba om å få plassert en andel av innbyggerne sine på Sørlandsbanen. Det viser seg at Stokken kommune også sendte forespørsler til myndighetene om å forbedre situasjonen i kommunen. Kildematerialet viser at Stokken ikke like iherdig spør staten om støtte til nødsarbeid. Et eksempel er Norges statsbaner, Stokken ønsket å plassere 100 personer på Sørlandsbanen, men de fikk i første omgang plassert under 10. Senere økte arbeiderne fra Stokken til nærmere 50

³²⁹ Rundskriv fra Sosialdepartementet Kristiania 12. april 1921. Mappe, Arbeidsledighet, ekstraordinært arbeid 1920-1934. Boks, Stokken Formannskap og Kommunestyre, D02, saksarkiv L0014 1916-1934.

³³⁰ Rundskriv fra Sosialdepartementet Kristiania 12. april 1921. Mappe, 05 Arbeidsledighet, ekstraordinært arbeid 1920-1934. Boks, Stokken Formannskap og Kommunestyre, D02, saksarkiv L0014 1916-1934.

³³¹ Rundskriv fra Sosialdepartementet Kristiania 12. april 1921. Mappe, 05 Arbeidsledighet, ekstraordinært arbeid 1920-1934. Boks, Stokken Formannskap og Kommunestyre, D02, saksarkiv L0014 1916-1934.

³³² Rundskriv fra Sosialdepartementet Kristiania 12. april 1921. Mappe, 05 Arbeidsledighet, ekstraordinært arbeid 1920-1934. Boks, Stokken Formannskap og Kommunestyre, D02, saksarkiv L0014 1916-1934.

³³³ Stokken herredstyremøte 22. august 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

personer på Sørlandsbanen. Dette medførte at Stokken måtte tenke annerledes, fantes det andre muligheter for nødsarbeid i området. Fylkesmannen i Aust-Agder avla i løpet av sommeren 1921 et besøk hos regjeringen i Kristiania for å fremlegge situasjonen i fylket. I samme brev kom det frem at staten ikke visste hvor alvorlig situasjonen i fylket var. Derfor ble alle kommuner i fylket med høy arbeidsledighet bedt om å legge frem en samlet rapport om tilstanden i deres område. Den felles fremstillingen skulle deretter legges frem til regjeringen for økt bevissthet omkring Aust-Agder. Informasjonen skulle blant annet inneholde hvilke nødsarbeider som var satt i gang, hvilke pågikk og om de hadde planer om å sette i gang nye nødsarbeider.³³⁴ Grytten påpeker at i første halvdel av 1920-tallet var staten involvert i nødsarbeid, men at kommunene betalte største delen av byrden.³³⁵ Fra Stokken virker det som om det er tilfellet, da staten kun gave et nødslån på 50 000 kroner. som nevnt tidligere fikk Stokken tilbake 2-3 kroner av dagsverket til nødsarbeider. Av den grunn virker Grytten argument til å passe i Stokken.

23. mai 1921 fikk ordføreren i Stokken en henvendelse fra fylkesmannen i Aust-Agder.³³⁶ Henvendelsen varslet kommunen om den forestående storstreiken. Brevet tyder på at fylket og kommunen ble informert om den forestående streiken, selv om de ikke visste at DNN skulle legge ned driften på ubestemt tid. Av den grunn kan man anta at de allerede begynte å planlegge hvordan de skulle møte den forutsigbare krisen. Fylket redegjorde at fylkeskassen ikke muliggjorde oppstart av nye nødsarbeider. Her får man en pekepinn på at Sørlandsbanen var løsningen på problemene. Sørlandsbanen var et enormt prosjekt som kunne holde mange hundre arbeidsledige sysselsatt. Derfor var det særdeles viktig for både fylket, men også kommunen, at arbeidet kom raskt i gang. Via dokumentene fra staten var de selv innforstått at nødsarbeid var nøkkelen til å bli kvitt arbeidsledigheten. Derfor ligger det til grunn at problemene ble dyttet over på staten og fylket. Den finansielle biten måtte godkjennes av hovedstyret før nye nødsarbeider kunne godkjennes. Hovedstyret i denne saken var det rådende organ i Aust-Agder fylke.³³⁷

³³⁴ Brev fra Aust-Agder fylke til Hr. ordføreren i Stokken 18. juli 1921. Mappe, L0003

Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsgstyre, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

³³⁵ Grytten, (Avhandling for graden dr. oecón), 1994, s. 111.

³³⁶ Brev fra Aust-Agder fylke til Hr. ordføreren i Stokken 23. mai 1921. Mappe, L0003

Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsgstyre, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

³³⁷ Brev fra Aust-Agder fylk til Hr. ordføreren i Stokken 23. mai 1921. Mappe, L0003

Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsgstyre, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

22. august 1921 ble det vedtatt at fylket skulle forskuttere pengene som behøvdes for å lage veien Eydehavn-Fergeplasen til tross for at fylket i mai 1921 fortalte at de ikke kunne stå for nye nødsarbeid.³³⁸ Dette vil indikere at fylket enten har fått støtte eller tatt opp lån for å planlegge nye nødsarbeid. Stokken kommune impliserer selv at de ikke lenger hadde økonomi til å sette i gang nye nødsarbeider. Kommunen søkte samtidig staten om et nødlån på hele 50 000 kroner, mer om dette senere i oppgaven. På samme møte ble det sendt en forespørsel til regjeringen om å sette i gang nødsarbeid på Sørlandsbanen. Arbeid på Sørlandsbanen ville medføre at personer ble avløst fra nødsarbeid i kommunen og sendt på større oppdrag lenger borte. Sakene tydeliggjør en viktig sak. Stokken kommune henvendte seg oppover til både fylket og staten om å prioritere nye nødsarbeider. Statens muligheter var bedre for å sette i gang nødsarbeid på en større skala enn Stokken. Stokken ville ha minst 100 personer ved Sørlandsbanen, siden kommunen ikke klarte å skaffe nok arbeide til alle arbeidsledige. 100 personer vil tilsis omtrent 2/3 av kommunens arbeidsledige. Til tross for at kommunen hadde satt i gang mye nødsarbeid, var det ikke nok for å avhjelpe arbeidsledigheten.

I løpet av årsskiftet 1921/22 ble det sendt ut en henstilling fra veidirektøren om at de nåværende lønnsatsene for veiarbeid skulle fastsettes som de var. Lønnen kunne ikke senkes mer, familietillegget var viktig for familiene. Lønnen var svak nok som den var. Det ble også vedtatt at arbeiderne på Smelteverket som jobbet på innskrenket tid skulle betale maks 5 prosent i skatt, for å ikke trenge ekstra understøttelse fra kommunen. Dette ble ansett som mer økonomisk for kommunene. I stedet for å gi bidrag senket de heller skattene.³³⁹ Økende arbeidsledighet utover høsten 1921 ble et stadig sterkere problem, derfor måtte noe gjøres. En fordel Stokken kommune hadde med beliggenheten var gruvedrift. Formannskapet henstilte til kommunestyret 4. november 1921 om en beslutning om oppstart av gruvedriften.³⁴⁰ Beslutningen ble enstemmig vedtatt. Det ble bestemt at gruvedriften årlig skulle levere 25 tonn kvarts til Arendal Smelteverk. Lønnen skulle utbetales av herredskassen, men lønnen ble satt noe lavere enn for arbeidere ved andre nødsarbeid. I gruvedriften var makslønnen 10 kroner, mens på andre anlegg var dagslønnen 12 kroner. Dette kan bety at enten var herredskassen tømt, eller så arbeidet arbeidere ved gruvedriften mindre enn andre steder. Det er mulig at de jobbet mindre enn de 8 timene som var vanlig andre steder. Kommunestyret ble deretter enige om at

³³⁸ Stokken herredstyremøte 22. august 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³³⁹ Stokken herredstyremøte 16. februar 1922. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁴⁰ Stokken formannskapsmøte 4. november 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

flest mulig av familieforsørgere som ikke var i jobb innen 1. desember 1921 skulle arbeide i gruvene.³⁴¹ Gruvedriften var kommunens mest ambisiøse nødsarbeid og fikk store bevilgninger fra staten, da dette var nødvendig for nødsarbeidet utførelse. Stokken kommune flyttet arbeidere til gruvedriften i vintermånedene. Derfor ser man at utgiftene til gruvedriften i vintermånedene var høyere enn ellers.³⁴² Det var en dobling i statsbidraget fra august til september 1922, og videre en økning på over 800 kroner måneden etterpå.³⁴³

Gruvedriften var en stabil arbeidsplass, med rundt 50 arbeidere over en lengre perioden, omtrent ¼ av de arbeidsledige personene fikk tilhold her. Gruvedriften var en viktig bidragsyter for å oppdemme arbeidsledigheten. Selv om det muligens ikke var det mest gunstige økonomisk sett for kommunene, bidro det i hvert fall til å dempe arbeidsledigheten. I motsetning til mange veianlegg som ikke kunne utføres på vinteren kunne man arbeide i gruvene året rundt. Dette indikerer at arbeidsledighetsøkningen i vintermånedene ikke var like merkbare i Stokken kommune som i Odda kommune og andre plasser. Kildene gir ingen indikasjon for hvem som eide gruvene. Da det er snakk om å starte og slutte med gruvedriften virker det som om det er kommunen som eier eller driver dem. Fra tidligere av var det de ulike jernverkene som dreiv gruvene. Etter at gruvedriften opphørte på midten av 1800tallet er det imidlertid usikkert hva som skjedde med eierskapet.³⁴⁴ Trolig kjøpte Stokken kommune gruvene eller leide dem av jordeierne.

Under kommunestyremøtet 30. desember 1921 ville enkelte allerede legge ned gruvedriften.³⁴⁵ Årsaken var at kostnadene oversteg nytteverdien av gruvene. Kommunen slet med økonomisk tap av gruvedriften. Dette var dramatisk, det var ikke var mer enn én måned siden gruvedriften ble satt i gang igjen. Hvorfor kom spørsmålet etter bare en måneds drift? Kommunen kan ha vært så desperate at de var villige til å prøve alt for å avhjelpe arbeidsledigheten. Argumentet var at gruvedriften skulle være et skritt i rett retning, men som det viser seg gjorde det bare situasjonen for kommunen verre. Pengene som ble brukt på

³⁴¹ Stokken herredstyremøte 17. november 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁴² Status tilskudd til nødsarbeid gruvedrift. Mappe, L0003

Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsorgstyret, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

³⁴² Stokken herredstyremøte 22. august 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁴³ Se tabell 4.4, s. ...

³⁴⁴ Berntsen, 1981, s. 115-116.

³⁴⁵ Stokken herredstyremøte 30. desember 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925. formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

gruvedriften kunne heller blitt brukt til andre formål som ga litt igjen til kommunen. Ved avstemning i kommunestyret stemte de fleste personene for at gruvedriften i størst mulig utstrekning skulle vedvare. Selv om det gav kommunen store tap, var det et viktig skritt for å få ned arbeidsledigheten. Det hele endte med at gruvedriften skulle fortsettes som akkordarbeid i de beste gravene. I desember 1922 kom saken om gruvedriften opp i kommunestyret igjen.³⁴⁶ Spørsmålet var det samme som for nøyaktig et år siden, skulle gruvedriften legges ned? Eller fortsette som før? Når spørsmålet om gruvedrift kom opp i kommunestyret igjen, er det ingen tvil om at det fantes uenighet om hvorvidt gruvedriften var rette veien å gå. Det ble bestemt at gruvedriften skulle fortsette frem til situasjonen i kommunen var lysere.

Tabell 4.3 viser at gjennomsnittlig dagslønn synker fra 8.40-8.50 til rundt 8.20 kroner. Dette vil da indikere en økning i sysselsatte i gruvedriften. Dokumentasjon fra gruvedriften er dessverre ikke optimal. Som man kan se fra tabell 4.3, har man kun dokumentasjonen over sysselsatte fra desember 1922 og fremover. Fra tabell 4.3 viser at sysselsettingen i gruvedriften økte frem til februar 1923, for deretter å synke nedover igjen. I mai 1923 var det kun ni arbeidere igjen. En normal arbeidsuke for arbeiderne var mellom 20-25 timer i uka, noe som vil tilsi 4-5 timer arbeid hver dag. Det vil si at lønnen til arbeiderne i gruvedriften var relativt stabil, uke for uke. Arbeidsukene endret seg ikke stort i denne perioden, endringen var antall sysselsatte.³⁴⁷

Måneder	Antall sysselsatte arbeidere	Antall dagsverk	Gjennomsnittlig dagslønn	Utbetalt arbeidslønn
Desember 1922	46	920	8.40	7725
Januar 1923	52	1288	8.50	10950
Februar 1923	52	1086	8.20	8965
Mars 1923	42	1050	8.25	8650
April 1923	35	832	8.20	6825
Mai 1923	9	210	8.10	1705

³⁴⁶ Stokken herredstyremøte 28. desember 1922. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁴⁷ Oppgave fra Stokken kommune over utført nødsarbeide i Desember måned 1922, Oppgave fra Stokken kommune over utført nødsarbeide i januar, februar, mars, april og mai måned 1923. Mappe, L0003 Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsorgstyret, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

Tabell 4.3 viser en oversikt over utført nødsarbeid i Stokken kommune for gruvedrift etter kvarts, tint og feldspatt. Som det kommer frem har jeg kun informasjon fra desember 1922 til mai 1923.³⁴⁸

Totalt for gruvedriften ble det fremlagt 33 774 kroner som refusjonsgrunnlag fra staten.³⁴⁹ Oversikt over utbetalingen av lønnen til gruvedriften viser ikke tall før desember 1922. Hvis vi tar utgangspunktet i forskjellen mellom utbetalt lønn og statens bidrag gir det en indikasjon på rundt 2.75. Med utgangspunkt i statlig bidrag og så ganger summen med 2.75, finner vi ut hvor mye Stokken kommune brukte til arbeiderlønn i gruvedriften. $33\,774 \text{ kroner} \times 2,75 = 92\,878,50$ kroner i ubetalt lønn til arbeider i gruvedrift fra november 1921 til mai 1923. Tallene indikerer at summen for gruvedriften var stor. Tallet er usikkert, men det vil være naturlig å anta at det var omtrentlig den summen. Over 90 000 kroner for gruvedrift var en stor sum for Stokken kommune. Summen tilsier hvor stor betydning gruvedriften hadde for kommunen. Hvis man ser nærmere på tallene, ser man en stor økning i gruvedriften fra august til september 1922. Dette kan tyde på at kommunestyret hadde bestemt seg for at gruvedriften var viktig for å bekjempe arbeidsledigheten. I februar 1922 fikk Stokken kommune et brev fra et departement. Brevet vedkjenner at fra nå av vil Stokken kommune motta et tillegg på 1kr pr dagsverk nødsarbeid. Det vil si en økning fra 2kr til 3 kroner per dagsverk. Dette gjaldt fra 1. november 1922 i nødsarbeider, men også for gruvedriften. Dette er grunnen til at det skjer en økning i refusjonen fra staten, som vi kan se fra tabell 4.3.³⁵⁰ Situasjonen for kommunen ble i løpet av sommeren 1922 om mulig enda mørkere. Det kommer en uttalelse fra kommunestyret om hvordan situasjon for kommunen var:

Kommunen har i årets løp drevet nødsarbeid ved 2 veianlegg og ved gruvedrift. Som stillingen nu er har kommunen hverken arbeid å påvise eller penger til å drive fortsatt nødsarbeid. Der er i herredet nu ca 150 arbeidsløse. Det er derfor uomgjengelig nødvendig at kommunen får så mange arbeidere som mulig inn på Sørlandsbanen.³⁵¹

³⁴⁸ Opgave fra Stokken kommune over utført nødsarbeide i Desember måned 1922, Opgave fra Stokken kommune over utført nødsarbeide i januar, februar, mars, april og mai måned 1923. Mappe, L0003 Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsgstyre, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

³⁴⁹ Status tilskudd til nødsarbeide gruvedrift. November 1921- mai 1923. Mappe, L0003 Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsgstyre, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

³⁵⁰ Ukjent avsender og mottaker. Brevet starter med: Hr inspektør Hvidsten, Kristiania 24. februar 1922. Mappe, L0003 Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsgstyre, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

³⁵¹ Stokken herredstyremøte 3. august. 1922. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

Henstillingen på slutten av sitatet var ment til fylkesmannen i Aust-Agder. Politikerne i Stokken kommune virker desperate etter å få plassert mange personer ved Sørlandsbanen. Dette er et eksempel på kommunens uholdbare økonomiske situasjon. Stokken kommune forklarer eksplisitt at kommunekassen var helt tom og at de ikke har mulighet til å starte nye nødsarbeid for egen regning. Derfor var det viktig at både staten og fylket forstod hvordan Stokken hadde det. Hvis myndighetene forstod hvor alvorlig situasjonen var, ville de være mer villige til å starte nye nødsarbeider. På en annen side det mulig at kommunen overdramatiserer. Situasjonen var dårlig, men ikke meget prekær, det viser overskuddet etter 1920-23 som er nevnt tidligere.

12. januar 1922 fikk Stokken kommune en god melding. Norges Statsbaner hadde i samarbeid med fylkesmannen godtatt at 40 menn fra Stokken ble sendt til nødsarbeid på Sørlandsbanen. Alle 40 personene var familieforsørgere. Dette tyder på at familieforsørgere ble prioritert først av både kommunen og fylket. Det er da også naturlig at familieforsørgere fikk støtte først. Arbeidet skulle utføres som akkordarbeid. Akkordlønn kan defineres som en avtale om utførelse av et bestemt arbeid for en bestemt sum.³⁵² Nødsarbeidslønnen var 1 kr per time for en 8. timers arbeidsdag. Siden det var familieforsørgere som jobbet her fikk de også et tillegg på lønnen etter hvor mange de hadde å forsørge. 0.5kr per 8 timers for inntil 2 forsørgende (konen inkludert). 1 krone per 8 timers dag for 4 forsørgende. 1.5 kr per 8 timers dag for 6 forsørgende, og til slutt 2 kroner per 8 timers arbeidsdag for alt over 6 forsørgende. Det vil indikere en dagslønn på maksimalt 10 kroner dagen. Dette gjelder for lønnsatsen til nødsarbeidere av statlig bidrag. For en stor familie var ikke lønnen levedyktig over en lengre periode. Det var en spesiell situasjon for familien. Mannen var borte og bodde ved nødsarbeidet, siden arbeidet var langt borte fra hjemstedet.

Kommunens henvendelser til statsmyndighetene og fylket hadde lønnet seg. I mai 1922 fikk Stokken plassert ytterligere 6 mann på Sørlandsbanen. Dette viser hvor viktig Sørlandsbanen var for kommunen, nesten 50 personer plassert på Sørlandsbanen hjalp meget ved understøttelsen av innbyggerne.³⁵³

³⁵² Store norske leksikon, 2018, Akkord- arbeidsliv.

³⁵³ Brev fra Norges Statsbaner til Hr. Ordføreren i Stokken 16. mai 1922. Mappe, L0003

Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsorgstyret, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

År 1921		Kr.
	September	
	Oktober	778,00
	November	939,00
	Desember	577,50
1922		
	Januar	688,20
	Februar	694,50
	Mars	696,00
	April	540,00
Totalt		= 4913,20

Tabell 4. 4 Status bidrag til nødsarbeid veianlegget Nesbyen- Fergeplassen.³⁵⁴

Tabell 4.4 viser utviklingen av statens bidrag til veianlegget Nesbyen-Fergeplassen. Som det kommer frem var Nesbyen-Fergeplassen et typisk nødsarbeid. Arbeidet var planlagt i nærmeste fremtid, men på grunn av krisen ble dette prioritert. Jeg vil anta at sitatet fra Olav Kolltveit også her er gjeldende, at den kommunale krisen gjorde godt for infrastrukturen i området. Arbeid som var planlagt over en lang periode ble gjort på et par år.

I et annet lys kan man tenke på hvorfor kommunen ikke prioriterte flere veianlegg i stedet for gruvedriften, med tanke på erfaringen fra gruvedriften som et pengesluk. Det er mulig å antyde at på veianlegg kunne man plassere flere arbeidsledige, i tillegg til at det var til nytte for resten av samfunnet. Veinettet i Stokken og rundt Eydehavn var ikke særlig utbygget. Det viktigste eksemplet er at før brua til Eydehavn kom, var det ikke en bilvei som førte til Eydehavn. Tidligere kunne man kun benytte sjøveien fra Arendal til Eydehavn. Fra pengene til gruvedriften kunne det settes i gang enda flere veianlegg som nødsarbeid. Derfor kunne behovet for å avhjelpe arbeidsledigheten ved å sende folk til Sørlandsbanen minke. Men samtidig var gruvedriften en så god mulighet for å sysselsette innbyggerne over en lengre periode.

I formannskapsmøtet 18 mai 1923, ble det enstemmig vedtatt at gruvedriften etter 31. mai skulle opphøre.³⁵⁵ På samme møte ble det også diskutert at renovasjonen av DNNs fabrikk

³⁵⁴ Status bidrag til nødsarbeide veianlegget Nesbyen- fergeplassen. Mappe, L0003 Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsorgstyret, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

³⁵⁵ Stokken formannskapsmøte 18. mai 1923. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

i Eydehavn skulle være et samarbeid mellom selskapet og kommunen. Det var nemlig nødvendig å renovere ovnene før fabrikken skulle settes i gang igjen. Da ovnene ikke var i bruk størknet aluminium i ovnene, dette måtte fjernes før man kunne begynne å smelte aluminium. I Odda ble renovasjonen av DNN gjort som nødsarbeid. For Stokken er ikke dette beskrevet i dokumentene. Det er mulig at også dette var tilfellet for Stokken kommune. Det ville i hvert fall være et naturlig valg. DNNs oppstart av fabrikken igjen var de beste nyhetene Stokken kommune kunne få. Ved full sysselsetting av DNN ville minst 100 personer arbeide der. 100 personer var en stor del av de arbeidsledige i Stokken kommune. 100 mindre arbeidsledige personer var et viktig skritt i retning av å få kommunens økonomi på rett kjørl. Kommunen ville få økt skatteinntekter, samtidig som Stokken unngikk å betale understøttelse, eller planlegge nye nødsarbeider.

4.2.2 Kutt i budsjettet

Det kommer frem at Stokken kommune fra 1921/22 til 1922/23 kuttet skolebudsjettet med 10 000 kroner.³⁵⁶ Endringen medførte at skolebudsjettet nå gikk ned fra 35 000 til 25 000 kroner, tilsvarende en nedgang på nesten 30%. En nedgang på 30% på en viktig post som skolen var et drastisk tiltak. Fra tidligere viste det seg at skolebudsjettet gikk med et overskudd. Det er grunn til å anta at i likhet med Odda kuttet også Stokken skolen ned til lovens minimum. Det er et interessant punkt, kommunene gjorde et likt kutt.

Et annet naturlig trekk var å kutte ned eller fjerne hele fylkesskatten. Det var en unødvendig utgift for innbyggerne i kommunene. Derfor var det uønsket for kommunene å prioritere dette. 28. februar 1920 holdt Stokken formannskapsmøtet og fremsatte budsjettet for Stokken kommune 1920-1921. Fylkesskatten ble fremsatt til 25 000 kroner.³⁵⁷ Som det viser seg ble summen høynet med 5000 kroner i kommunestyremøtet som ble holdt etter budsjettforslaget.³⁵⁸ Av den grunn ble fylkesskatten for 1920/21 på 30 000 kroner. Som det kommer frem fra budsjettet 1921/22 og frem til 1922/23 ble det kuttet 5000 kroner fra fylkesskatten, fra 40 000 til 35 000. Det indikerer en lav endring. Endringen i fylkesskatten vil indikere at summen først gikk opp, men så ned igjen. Hvorfor var summen så liten i 1920/21? Det er merkelig, økonomien gikk bra, det var gode tider for industrien, men allikevel var det

³⁵⁶ Stokken formannskapsmøte 28. februar 1921, formannskapsmøte 27. februar 1922. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁵⁷ Stokken formannskapsmøte 23. februar 1920. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁵⁸ Stokken herredstyremøte 31. mars 1920. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

lav fylkesskatt, samtidig var fylkesskatten stor i henhold til Odda i 1920/21. Fra kommunestyremøte i februar 1923, fremkommer det at Stokken kommune hadde en fylkesskattrest på 24 991,80 kroner. Fra samme møte ble det også fremsatt en forespørsel til fylket om å få redusert fylkesskatten for 1921/22 og 1922/23 med et beløp på 16 000 kroner. Det er usikkert om dette ble vedtatt, men det var et tegn på at situasjonen i Stokken fremdeles ikke var optimal.³⁵⁹

4.2.3 Flyttebidrag og befolkningsendringer

I kommunestyremøtet 26. juli 1921 ble et lignende tiltak som i Odda diskutert, flyttebidrag.³⁶⁰ Dette var et diskutabelt tema. Saken ble forsøkt utsatt, men etter et annet forslag ble det besluttet å gå med på forslaget fra Sosialdepartementet. Det ble bestemt å sette inn et beløppå 400 kroner. Restriksjonen var som følger: inntil 50% refusjon på billigste billett på jernbane eller skip. 400 kroner var en stor sum i forhold til de 500 kronene som ble satt til flyttebidrag i Odda. Hvorfor var summen som ble gitt i fondet kun 100 kroner i forskjell? Et mulig svar på er at tilflytterne til Stokken i stor grad var fra områdene i Aust-Agder. I Odda var tilflyttere fra større deler av Norge. Av den grunn var det trolig en del som ikke hadde behov for et bidrag, siden det var kort vei til hjemstedet. Det er også mulig at de ikke trengte å fornye denne summen, på grunn av liten fraflytting fra Stokken. De 100 kronene i forskjell på en befolkning over 3.5 ganger så stor er mye.³⁶¹

Kildematerialet sier ikke om hvor mange som eventuelt flyttet fra Stokken. På grunn av lite informasjon om mer enn de 400 kronene som ble gitt vet jeg ikke om kommunen har lagt ut mer i denne potten. Det kommer også frem at flesteparten av kommunens innbyggere ikke kom langveis fra. Derfor kan det tyde på at det var lettere for Stokkens innbyggere å flytte tilbake, eller at de fikk støtte fra omkringliggende kommuner. Samtidig var det krevende å flytte, man måtte starte på nytt med omgangskrets. I følge Knut Halvorsen flytter ikke folk fordi de vil, men som et ønske etter en bedre jobb.³⁶²

Fra 1910 til 1920 økte folketallet i kommunen, med over 1000 personer, en økning på

³⁵⁹ Stokken herredstyremøte 23. februar 1923. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁶⁰ Stokken herredstyremøte 26. juli 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁶¹ Ssb, NORGES OFFISIELLE STATISTIKK. VII. 81. Folketellingen i Norge 1 desember 1920, 1923 side 100 og 103.

³⁶² Knut Halvorsen, Arbeid eller trygd, 1977, s. 105-106.

60%.³⁶³ Hvor kom tilflytningen fra? I vesentlig grad flyttet personer fra de nærliggende områdene til Stokken. Deriblant var det flest som kom fra samme fylket.³⁶⁴ Det var sjelden at personer fra utlandet bosatte seg i Stokken, selv om det skjedde fra tid til annen. Arbeiderne fra omkringliggende områder hadde bedre muligheter for å skaffe seg arbeid på hjemstedene. Dermed hadde de mulighet til å skaffe seg andre jobber.

4.2.4 Låneoversikt

Ett trekk skiller kommunene Odda og Stokken – opptak av lån. På kommunestyremøtet i Stokken 26. juli 1921 ble det vedtatt å sende en forespørsel til Nedenes Sparebank om å oppta et lån på kroner 15 000.³⁶⁵ Skatteskyld var en stor byrde for kommunene – uten inntekter måtte de få inn penger på andre måter. Mulighetene var ikke mange, dermed ble det et banklån.³⁶⁶ 19 september 1921 ble det vedtatt å oppta et nytt lån på 20 000 kroner. Lånet var forbeholdt veibygging, og det var en del av statens forskuttering av nødlånet til staten.³⁶⁷ I kommunestyremøte for Stokken den 17. november 1921 ble et nødslån på 50 000 kroner av staten innvilget. Lånet ble vedtatt av lover og regler som var fastsatt av Sosialdepartementet. Lånets nedbetalingstid ble satt til minst 25 år, dette vil indikere at kommunens finanser ikke var sterk nok til å betale lånet tilbake på kort tid. Minst 20 000 av de 50 000 kronene måtte utbetales straks.³⁶⁸ Med dette kunne de lønne arbeidere ved nødsarbeid umiddelbart. Dette er et bevis på at Stokken trengte penger med en gang. Lånene opptatt i lokalbanken var ikke nok til å understøtte innbyggerne. På et halvt år ble det tatt opp tre lån på til sammen 85 000 kroner. Lånene var en stor byrde for kommunen, men det var bare småpenger i motsetning til summene i Odda. I samme periode ble det tatt opp nødsarbeidslån på mer enn 300 000 kroner.

Justisdepartement gikk i april 1922 ut med en formaning om at kommuner fikk muligheter for lån fra staten til å opprette nødsarbeid hvis det ikke var mulig å finne midler på andre måter. Justisdepartementet hadde fått henstillinger fra kommuner som hadde en god

³⁶³ Ssb, NORGES OFFISIELLE STATISTIKK. VII. 81. Folketellingen i Norge 1 desember 1920, 1923 side 100 og 103.

³⁶⁴ Berntsen, 1981, s. 380-381.

³⁶⁵ Stokken herredstyremøte 26. juli 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁶⁶ Stokken herredstyremøte 26. juli 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁶⁷ Stokken herredstyremøte 19. september 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁶⁸ Stokken herredstyremøte 17. november 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

økonomi og klarte seg selv. Kommuner med dårlig økonomi, slik som Odda og Stokken fikk nødsarbeidslån fra staten.³⁶⁹ Kommuner med en god økonomisk stilling behøvde ikke å søke etter lån.

21. november 1922 ble kommunestyret i Stokken enige om å søke etter et nytt lån i Nedenes sparebank. Lånet skulle være på 27 000 kroner, i form av et konverteringslån.³⁷⁰ Lånet ble opptatt for å fortsette med kommunens daglige drift, det var et nytt lån for å dekke et gammelt lån. Det er påfallende at lånene fra Stokken i stor grad ble opptatt hos en privatbank, Nedenes sparebank. Odda søkte i stor grad lån fra staten til understøttelse, daglige gjøremål og nødsarbeid. Hvorfor var det ulik praksis i disse kommunene? En av grunnene var lånets størrelse. Odda var en mye større kommune, med 5000 flere innbyggere enn Stokken. En annen grunn kan være at bankene i Hordaland ikke hadde økonomi til å gi lån til kommunen, grunnet lånets størrelse. Tilfellet for Stokken var at Nedenes sparebank hadde nok penger til å låne ut til Stokken kommune.³⁷¹ På en annen side, her er det snakk om et fast lån med lang nedbetalingstid. Dette er det motsatte av hendelsesforløpet til Odda, der midlertidige og kortsiktige lån var sedvanen. Den lange nedbetalingsplanen kan tyde på at Stokken fikk gode avtaler, det var ikke nødvendig med kortsiktige lån. Det kan også bety at Stokken skjønnte hvor alvorlig krisen var, derav var det nødvendig med et langsiktig lån. Samtidig var dette en periode der det ikke bare var krise i offentlig sektor, men også en nasjonal bankkrise. Bankkrisen medførte at enkelte banker gikk konkurs, deriblant kom mange under statlig kontroll. Derfor var det ikke lett for kommunene å oppta lån i vanlige banker. 131 banker måtte innstille sine betalinger.³⁷² Lånene til Stokken kommune var som følger: nødslån av staten på 50 000 kroner og et lån fra Nedenes sparebank på 125 000 kroner. I tillegg til et par andre smålån og et fond. Stokken kommune hadde også et kassakredittlån på til sammen 18 000 fra Nedenes Sparebank. Kassakredittlånet vil tilsi at kommunen hadde rett til å låne inntil 18 000 kroner ekstra fra Nedenes Sparebank. Kommunen hadde også fylkesskatt og renter som de ikke hadde betalt en totalsum på 39 487,70 kroner. Dette vil gi en samlet gjeld på 238 257,70 kroner.³⁷³

³⁶⁹ Rundskrivelse fra Justisdepartementet Kristiania 7. april 1922, Olaf Amundsen og Knud Øyen, Kommuners lån av statsmidler til nødsarbeider. Mappe, L0003 Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsorgstyret, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

³⁷⁰ Stokken herredstyremøte 21. november 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁷¹ Stokken herredstyremøte 21. november 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁷² Einar Lie, *Norsk økonomisk politikk etter 1905*, 2012, s. 51.

³⁷³ Generaloppgjør og status for Stokken. Mappe/journal Stokken, kommune journal over kommunens lånegjeld. L0001, Lån, budsjett og status 1914-1925. Boks, Stokken kommunekassen, R03 – budsjett, 1914-1938

Myhren påpeker at fellesnevneren for den kommunale gjelden i 1920-årene er som en følge av stor og kortsiktig gjeld.³⁷⁴ For Stokken kommune var lånene store, men det var ikke nevneverdig størrelse for øvrigheten. Gjelden var mye mindre enn gjennomsnittet for norske kommuner på 2 millioner kroner i 1922.

4.2.5 Skatt

Et poeng det er verdt å merke seg er at skatteprosenten nesten doblet seg fra 1920/21 til 1921/22. Skattesatsene økte fra 5.9% i 1920/21 til 10% i 1921/22, på et år var økningen stor.³⁷⁵ Dette merket de som fremdeles betalte skatt. Stokken kommunen valgte å møte de økonomiske vanskelighetene med en høyere skattesats. På den måten kunne de som var i arbeid betale en større del av egen lønn for å indirekte hjelpe andre arbeidsledige. Fra 1921/22 til 1922/23 økte skattesatsen med enda 1% til 11% en økning av mindre betydning. Skattesatsen var kunstig lav i 1920/21.³⁷⁶ Dette var således i tråd med den politikken som ble ført i Norge og omverden. Den lave skattesatsen var nok mulig fordi kommunen gikk så bra, som et direkte resultat av den høye konjunkturen som disse fabrikkene hadde frem til høsten 1920.

22 april 1922 ble kommunestyret enige om et skattetrekk for arbeidere ved nødsarbeider. For familieforsørgere skulle det trekkes 4. kroner per uke, mens for ungarer skulle det trekkes 10 kroner. Dette tyder på at familieforsørgere skulle få mer penger igjen hver uke for å brødfø familien. Hvis man regner på dette så skulle resten av familien bli brødfødd på 6 kroner i uka, hvilket er relativt lite. Det er også indirekte sagt at det var kun menn som fikk arbeide på nødsarbeider.³⁷⁷ Dette viser hvor dramatisk situasjon var for familieforsørgere. Det var en vanskelig periode, det var dyrt å forsørge barn.

4.3 Hva er konsekvensene av formannskap og kommunestyrets håndtering av krisen?

4.3.1 Arbeidsledighet

Av Stokkens drøyt 1600 innbyggere var 549 av disse menn over 15 år. Det vil si at tallet på arbeidsstyrken var mindre enn dette. Arbeidsdyktige menn var i stor grad aldersspennet mellom

³⁷⁴ Myhren, 1977, s 42.

³⁷⁵ Vevstad, 1943, s. 432.

³⁷⁶ Vevstad, 1943, s. 432.

³⁷⁷ Stokken Herredstyremøte. 22. april 1922. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

15-60 år. Tallet vil være omtrent 487 personer mellom 15 og 60 år. Av disse personene var det også en del som ikke var arbeidsfør, på grunn av sykdom/handikap eller lignende.³⁷⁸ Trolig var rundt 400 menn innenfor betegnelsen arbeidsstyrken, eller omtrent ¼ av Stokkens totale innbyggere. Mesteparten arbeidet på en av de to store fabrikkene i Eydehavn. Stokken kommune hadde en liten andel av folk som arbeidet innenfor primærnæringen. Dette understøttes av Harald Berntsen. Berntsen beskriver at i 1920 var det 316 personer som arbeidet som fabrikkarbeider. 286 var husmødre, sjøfart sysselsatte 43 personer, mens forretningsvirksomhet og gårdbrukere omfattet 20 personer hver. I prosent innebar fordelingen noe som 30%, 27-28%, overkant av 4% og de to siste var rundt 2%.³⁷⁹ Om man ser bort fra gruppen av husmødre som ikke hadde lønnet arbeid, blir tallet på personer som hadde arbeid i Stokken 399 personer. Dette samsvarer godt med egne analyser av arbeidsstyrken i kommunen.

Som tidligere nevnt i oppgaven var det kjent at personer som arbeidet på nødsarbeid fikk mindre i lønn etterhvert som tiden gikk. I sammenheng med dette gikk også prisene på varene ned, men reallønnen til nødsarbeid gikk ned med rundt 40% fra starten av 1920-tallet og frem til slutten av 1930-årene.³⁸⁰ Av den grunn ble kjøpekraften til nødsarbeiderne svekket. Dette er i tråd med Hodne og Gryttens analyse av nødsarbeid i denne perioden. Det gjorde situasjonen vanskelig for enkelte.

«Om di kan plasere 2 af mine gutter paa det saakalte Nødsarbeide thi jeg har nu haft dem gaende hjemme i snart 8 maaneder alle 3 og nu kan jeg ikke mer thi jeg har jo 6 til foruten dem og min fortjeneste er lig 0 og de gaar nu snart foruten baade sko og klær og jeg har ikke noget at kaste Verken klær eller sko til dem».³⁸¹

3. september 1921 fikk ordføreren et desperat brev fra en av kommunens innbyggere. Brevet fra Langnæs viser hvordan situasjon var for en familie. Jeg har valgt å ta med dette brevet for å vise et eksempel på hvordan situasjonen var for en vanlig familie i Stokken. Brevet er det eneste fra kildematerialet som illustrerer situasjonen for en enkelt familie i Stokken. Vedkommende eide en vanlig matbutikk eller kolonial butikk. Bedriftstansen har medvirket at sønnene til Langnæs gikk hjemme. Det var vanskelig å forsørge han selv og familien. Langnæs viser til at fortjenesten hans var tilnærmet null. Langnæs spør innstendig om hjelp til sine sønner, for han har ikke råd til å ha dem boende hjemme hos seg selv. Det var vanskelig å gi både klær og mat

³⁷⁸ SSB, *Folketellingen i Norge 1 desember 1920. Tredje hefte. Folkemengden fordelt efter kjønn, alder og ekteskapielig stilling*, s. 44.

³⁷⁹ Berntsen, 1981, s. 294.

³⁸⁰ Hodne & Grytten, s. 127.

³⁸¹ Brev fra Johan Langnæs til ordføreren i Stokken 3. september 1921. Mappe, Arbeidsledighet, ekstraordinært arbeid 1920-1934. Boks Stokken formannskap og kommunestyre, D02- saksarkiv formannskap. Kommunestyre og ordfører, 1922-1963, L0014.

til hele familien. Det kommer også frem at det var en stor familie. I tillegg til disse tre sønnene var det også 6 andre familiemedlemmer han måtte understøtte. En vanlig jobb var ikke nok til å brødfø familien. Brevet kan også illustrere andre aspekter av arbeidsledigheten. Uten lønn fikk ikke vanlige arbeidere nok penger til å handle like mye varer som de tidligere kunne. Av dette kan man si at folk som eide en matvarebutikk merket de dirkede konsekvensene av arbeidsledigheten. Dette tyder på at hele samfunnet merket konsekvensene av de økonomiske nedgangstidene. Krisen kom ikke isolert bare til fabrikkarbeidere, det er et tydelig bevis på at krisen medførte ringvirkninger til alle grupper i Stokken. Selv om nødsarbeid ikke var populært var det bedre enn ingenting. Brevet tyder også på hvor stor betydning nødsarbeid kunne ha, da de i hvert fall kunne spe på lønnen med noen kroner hver dag.

I kommunestyremøtet den 3. august 1922 gjorde kommunen det klart at det var rundt 150 arbeidsledige, hvor ble det av de rundt 250 andre? Som nevnt tidligere arbeidet en del av kommunens innbyggere på andre steder enn de ulike fabrikkene.³⁸² Stokken kommune hadde også andre småfabrikker i området, av relativt liten betydning, men det gav arbeidsplasser. Av andre fabrikker kan Arendal Feltspatmølle og Saltrød smelteri nevnes.³⁸³ Nitriden og Smelteverket sysselsette i stor grad hele kommunen. Det er vanskelig å stadfeste hvor mange som arbeidet ved de ulike fabrikkene. Trolig arbeidet minst 100-150 personer som arbeidet på DNN og Arendal Smelteverk ved full drift. 150 arbeidsledige og rundt 50 som arbeidet i nødsarbeidet i gruvene, det indikerer at omtrent 100 personer var enten uten arbeid eller på andre nødsarbeid. Det viser seg at det også var mange som hadde arbeid på de ulike veianlegg som Mørfjær-Mørland. I mars- april fikk kommunen tilbakebetalt en sum som skulle utgjøre 811 dagsverk på disse to månedene.³⁸⁴ Det vil indikere rundt 400 dagsverk i måneden. 400/ 20 = cirka 20 personer som arbeidet på veianlegget i måneden. Naturligvis var det også store svingninger her.

Et ledd blant de arbeidsledige var å avholde masse møte blant de arbeidsledige og andre fremmøtte. Her ble saker som blant annet videre nødsarbeid og diverse andre tiltak mot arbeidsledigheten tatt opp. De arbeidsledige fikk støtte til å overleve, men det var kun med nøden. Befolkningen levde på spareranden og det var vanskelig å klare seg over en lengre periode på lønnen. Mengden av folk som trengte støtte var overveldende, derfor var kommunen

³⁸² Stokken herredstyremøte 3. august. 1922. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

³⁸³ Berntsen, 1981, s. 206 & 208.

³⁸⁴ Brev fra Statens inspektorat for arbeidsformidlingen arbeidsledighetsforsikringen til Stokken kommune 26. november 1922. Mappe, L0003 Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger 1921-1961. Boks, Stokken Fattig og forsorgstyret, D01- Diverse korrespondanse/saksdokumenter.

nødt til å sette en maksimumsgrense for dagslønnen ved nødsarbeid. Denne ble da satt til 10 kr per dag.³⁸⁵ Grunnlaget for den lave dagslønnen var at den økonomiske situasjonen i kommunen ikke tillot høyere lønn, selv om lønnen var på det eksistensielle minimum man kunne overleve på.

4.3.2 Moderne skattemodell

På 1920-tallet betalte man skatt for ettertrekk. Hvis man ikke hadde jobb i 1921, betalte man ikke skatt i 1922. Det gjorde krisen enda vanskeligere å håndtere. På dette settet hadde Stokken kommune en bedre skattemodell. Nils Hjelmtveit ble valgt som ordfører i Stokken i 1922.³⁸⁶ Nils Hjelmtveit kom frem til en ny skattemodell, han la frem et forslag om forskuddstrekk på skatten, relativt likt systemet i dag. I stedet for å skatte året etter ble nå en del av lønnen trukket direkte av arbeidsgiver for å gå til kommunen. Hjelmtveit argumenterte for at det var lettere for kommunen å kontrollere den daglige driften. Denne ordningen trådte i kraft fra 1923.³⁸⁷ Denne nye skattemodellen sørget for at det ble lettere for kommunen å kreve inn skatter. Det gjorde det mulig å kreve inn skatt før personer flyttet på seg. Derav var de sikret å få inn skatter fra alle personer. Det var en nyvinning, og medførte at Stokken økonomisk klarte seg bra etter den økonomiske krisen og. Det var en av grunnene til at de ble relativt raskt gjeldfri.

4.3.3 Skattetvist med DNN

Jeg har valgt å gå litt utenfor perioden 1920-24 med en spesiell sak for å etablere et poeng. Det norske Nitridaktieselskap stevnet Stokken kommune i starten av 1924. Spørsmålet var om DNN ble regnet som et norsk eller utenlandsk selskap. Man fikk enkelte skattefordeler ved å være et norsk selskap i forhold til et utenlandsk. I korte trekk gikk saken ut på at DNN fikk skattefordelene som et norsk selskap, Stokken kommune var uenige. Saken er et bevis på hvor langt en kommune var villig til å gå for å få inn ekstra penger i form av økt skatt fra fabrikkene. Dommen ble avsagt i overretten. Med tanke på at rettsaken skjer i løpet av 1924 vil det si at utgangspunktet er i perioden før, altså i min tidsperiode. Saken endte med at Stokken kommune tapte rettsaken. Dermed fikk DNN disse skattegodene.³⁸⁸ Overrettsdomstolen fant medhold

³⁸⁵ Berntsen, 1981, s. 449.

³⁸⁶ Berntsen, 1981, s. 439.

³⁸⁷ Aust-Agder kulturhistoriske senter, Forskuddsskatt, 2006.

³⁸⁸Brev fra advokaten til DNN til forretningsføreren i Stokken ligningsnævnd. Mappe, Nitriden 1922-1946. Boks Stokken formannskap og kommunestyre, D02- saksarkiv formannskap, kommunestyre og ordfører, 1922-1963, L0004.

med DNN. Tvisten gikk helt tilbake til starten av kriseperioden. Selv om fabrikkene på Eydehavn stod stille, krevde kommunestyret i Stokken skatt. Dette mislikte Stokken og dermed var kampen i gang. Kommunestyret til Stokken krevde inn skatt for året 1921/22 selv om fabrikkene ikke var i gang mer enn et par måneder. Dette var ikke tilfellet i Odda, DNN mislikte dette.

4.3.4 Politisk påvirkning

Stokken kommune, i likhet med Odda var i stor grad et industrisamfunn. Dagliglivet kretset rundt industrifabrikkene. Arendal Smelteverk og DNN sysselsatte nesten hele den mannlige befolkningen i Stokken kommune. Som en følge av en ensartet befolkning av industriarbeidere, var Stokken én av landets mest betroede Arbeiderparti bastioner. Etter stortingsvalget i 1924 var det 584 godkjente stemmer i Stokken. 134 av dem gikk til Høyre, 14 til Bondepartiet, 33 til Venstre, 0 til Det Radikale Folkeparti, 20 til Sosialdemokratene, 378 til Arbeiderpartiet og 5 stemmer til Norges kommunistiske parti. Dette vil tilsa at Arbeiderpartiet fikk 64.7% av stemmene, Høyre fikk 22.9%. Venstre fikk 5.6%, Sosialdemokratene fikk 3.4%, Bondepartiet fikk 2.4% mens NKP fikk 0.9%. Det radikale folkepartiet fikk 0%.³⁸⁹ Tallene viser tydelig at Arbeiderpartiet dominerte i Stokken kommune. Det fantes ingen andre partier som hadde reel makt i Stokken. Hvis man legger sammen stemmene for både Arbeiderpartiet og sosialdemokratene, vil de få en oppslutning på nærmere 70%. Det indikerer at arbeiderpartiet i stor grad bestemte hvordan Stokken skulle styres i egne partimøter, med tanke på overtall i kommunestyret og formannskapet.

I realiteten fantes det ingen radikale krefter på Sørlandet. Null stemmer på det radikale folkepartiet og 5 stemmer på Norges kommunistiske parti beviser utsagnet. Situasjonen for Odda var rakte motsetningen i motsetning til Stokken. NKP fikk over 41% av stemmene i kommunen, og var med det, det desidert største partiet i kommunen.³⁹⁰ Hvorfor var avvikene så store i det som i realiteten skulle vært like kommuner? Begge var industrikommuner, med samme bedrift i begge kommunene. Begge kommuner opplevde en stor arbeidsledighet i perioden fra 1920 til 1923. NKP fikk et sterkt feste om lokalpolitikken i Odda. Det resulterte at i 1926 ble Karl Bøthun valgt som ordfører i Odda. Et trekk ved Stokken kommune var at det befinner seg på Sørlandet, som også er kjent som en av de sterkeste kristne plassene i landet. Det kan ha en stor betydning for valget av politisk parti. NKP og kristne verdier er ikke

³⁸⁹ SSB, Stortingsvalget 1924, 1925, s. 53.

³⁹⁰ SSB, Stortingsvalget 1924, 1925, s. 13.

forenelige. Industrisamfunnet i Odda sørget for at det var et overskudd av menn i, derav var det flere menn enn kvinner som stemte. Tilfellet var at Odda hadde en høyere andel menn i forhold til kvinner enn tilfellet var for Stokken kommune. Stokken var mer jevntallige.³⁹¹ Noen annen indikasjon på hvordan de store avvikene var til stede er ikke lett å finne. Med enkle komparative grep ser man i stor grad likheter mellom Stokken og Odda rent politisk. De delte en lignende historie, samtidig som de hadde relativt like fabrikker. På et grunnlag fantes det imidlertid et stort avvik, Norges kommunistiske parti.

4.4 Avslutning

Før kriseperioden hadde Stokken kommune en gjeld på omtrent 150 000 kroner. Ved slutten av krisen fikk gjelden imidlertid en liten økning til 238 000 kroner, derav 50 000 kroner i nødsarbeidslån fra staten. Det hele kan ses på ved at kommunekassen fra 1920/21 til 1923/24 fikk et overskudd på 18 000 kroner. Det var smått utrolig i de krisetidene. Samtidig som gjelden økte marginalt i kriseperioden fikk heller ikke forsorgsvesenet en nevneverdig økning. En økning på 1000 kroner fra 1921/22 til 1922/23, tilsvarende 6 prosent var lite. Nødsarbeid var det viktigste tiltaket til Stokken kommune. Med tanke på befolkningen er det naturlig at Stokken ikke brukte like store summer på nødsarbeid som Odda. Stokken kommune valgte å satse på gruvedriften som en aktiv del av nødsarbeidet. 50 personer ble plassert i gruvene, mens de resterende 100 var enten på andre nødsarbeid eller fikk direkte bidrag. Muligheten til å drive med gruvedrift på vinteren gjorde det lett å forsvares. Prisfallet kom også til Stokken, men den lave gjelden etter 1923 påvirket ikke Stokken i stor grad. Særlig med tanke på at det klarte å bli gjeldfri innen 1929.

Stokken valgte også å kutte i skolebudsjettet. Det ble også valgt å kutte i fylkesskatten til Aust-Agder. Selv om det ikke innebar store forandringer på budsjettet, men som det viser seg, var ikke Stokken i en like prekær situasjon slik som Odda. Av den grunn var det ikke behov for å kutte så mye i budsjettet. Det som i midlertidig skjedde, var en nesten dobling i skattesatsen fra 1920/21 til 1921/22. Derfor klarte Stokken å få inn mer penger fra de som faktisk klarte å betale skatt. Skatt var ikke særlig populært i Norge, men allikevel valgte politikerne i Stokken å doble skatteprosenten. Dette kom samtidig med kutt i budsjettet. En konsekvens av krisesituasjonen var den nye skattemodellen med forskuddstrekk, noe som gjorde at kommunen stod bedre rustet mot eventuelt nye dårlige tider. Stokken hadde et

³⁹¹ SSB, *Folketellingen i Norge 1 desember 1920. Tredje hefte. Folkemengden fordelt etter kjønn, alder og ekteskapeleg stilling*, 1923, s. 44 & 58.

massemøte allerede sommeren 1921, av den grunn for å vite hvordan det stod til med befolkningen og for å vite hva alle tenkte om situasjonen. I motsetning til i Odda stod NKP svakt i Stokken. Arbeiderpartiet var det dominerende partiet i Stokken kommune i kommunens eksistens. Stokken kommune var i en vanskelig situasjon, men allikevel var det kontroll. Fabrikkstansen var altså årsaken til krisen i Stokken.

Kapittel 5 Avslutning og sammenligning

I dette kapittelet skal jeg trekke sammen trådene. Jeg skal sammenligne hvordan de to kommunene ble påvirket av krisen, hvilke tiltak de satte i gang og konsekvensene av disse. Jeg vil også trekke frem ulikheter mellom min empiri og litteraturen. Til slutt presenterer jeg en kort gjennomgang av tips til videre forskning. Som en følge av dette blir kapittelet litt lenger enn vanlig.

Odda og Stokken hadde flere likhetstrekk i perioden 1920-23. Likhetene skyldes industrien. Industrien var byggesteinen i kommunene og skilte dem fra omkringliggende jordbrukskommuner. Uten industrien hadde trolig verken Odda eller Stokken blitt skilt ut som egne kommuner i 1913 og 1919. Tilnærmet like historiske erfaringer impliserer at det er naturlig at kommunene valgte å håndtere krisen på lignende måter. Samtidig viste det seg også å være avvik.

Hvordan påvirket krisen kommunene og økonomien?

Den alvorligste konsekvensen av krisen var minskede skatteinntekter. Dette kom særlig til uttrykk i Odda. For budsjettåret 1921/22 mottok Odda under 1/6 av skatteinntektene det var budsjettet for. Skatteinntekten ble redusert med 1.3 millioner kroner.³⁹² De nedadgående skatteinntektene medførte at Odda betalte de kommunale tjenestene nesten uten inntekt. Fabrikkene og deres arbeidere stod i 1918/19 for nærmere 87% av Oddas inntekter.³⁹³ Som det fremkommer viser også Korssund til hvor viktig skatteinntekter var for Odda. da fabrikkene var nede forsvant Odda.

Stokken merket også de minskede skatteinntektene, men av en mildere variant. Når det gjelder skattenedgangen fra året 1921/22 til 1922/23, har jeg funnet informasjon om skattenedgangen til DNN. Fabrikkenes skattenedgang var da på kr 5600.³⁹⁴ Odda valgte å utsette skattene til fabrikkene som hadde lagt ned riften, mens Stokken valgte å kreve inn skattene for DNN. I mangel av annen informasjon om kommunens skattenedgang, er det naturlig å anta at Stokken merket skattenedgangen like kraftig som Odda. Som en følge av arbeidsledigheten i Stokken, kan en likevel anta at skattenedgangen var dyptgående, kanskje så mye som 40%, kanskje mer.

³⁹² Se tabell 3.2 og avsnittet overfor. S, 12 i kapittel 3.

³⁹³ Korssund, 1994, s. 13.

³⁹⁴ Brev fra Stokken Ligningsnævn til Stokken Formannskap, 19.11 - 1924. Mappe, Stokken ligning-skattesaker 1919-1924. Boks, D02 saksarkiv L0013 stokken Ligning- skattesaker 1919-1930.

Statsviteren Myhren hevder at krisen tidlig i 1920-årene i stor grad skyldtes kommuner med en høy gjeldsbyrde før 1920.³⁹⁵ Som vist tidligere i oppgaven, stemmer ikke argumentet overens med verken Odda eller Stokken, da ingen av kommunene hadde stor gjeld før 1920. Et viktig poeng er at A/S Tyssefaldene og Arendals Fossekompani ble stiftet i henholdsvis 1906 og 1896. Arendals fossekompani leverte strøm til Arendals Smelteverk sommeren 1913. A/S Tyssefaldene produserte strøm allerede før den tid. Av den grunn var utbyggingen av el-kraft over før første verdenskrig. Stokken og Odda kommune var dermed, som følge av investering i kraftutbyggingen, en del av de 1/3 kommunene som ikke fikk gjeld i perioden 1918-1925.³⁹⁶

Ifølge budsjettposten til Odda opplevde kommunen en formidabel økning i forsorgbudsjettet fra 1920/21 til 1921/22. Økningen var på over 200%, noe som tilsvarte 160 000 kroner.³⁹⁷ Odda var nødt til å få støtte fra staten for å dekke disse utgiftene. En konsekvens av mangelen på nødsarbeid var at forsorgbudsjettet økte. Dette var tilfellet i Odda. Stokken fikk mindre økning på forsorgbudsjettet for hver innbygger enn det Odda fikk.

Økningen til Stokken var ikke nevneverdig stor. Fra 1921/22 til 1922/23 steg forsorgbudsjettet fra 16 000 til 17 000. Deretter økte det ytterligere til 17 500 kroner i 1923/24.³⁹⁸ En av grunnene til den minimale økningen var at Stokken kommune hadde færre innbyggere. Derfor var det mulig å sende flere av arbeiderne på nødsarbeid. Oddas forsorgbudsjett var over tre ganger den summen. Stokken er plassert helt ytterst på Sørlandskysten. Dette muliggjorde andre muligheter til fiske og å leve av havet. Odda er plassert i en fjord med bratte fjell, det vanskeliggjorde andre typer arbeid og muligheter.

Torill Johansson hevder at Arbeiderpartiet mislikte nødsarbeid, på grunnlag av at lønnen var lavere enn i andre jobber.³⁹⁹ Trolig hadde Arbeiderpartiets syn på nødsarbeid liten påvirkning for kommunene, nødsarbeid hadde blitt prioritert uavhengig av om det var Arbeiderpartiet eller andre partier som styrte kommunene.

I løpet av kriseperioden opptok Odda lån fra staten til nødsarbeid på hele 600 000 kroner, der 400 000 av dem kom i 1921/22.⁴⁰⁰ Lånene var forbeholdt nye nødsarbeid, eventuelt andre tiltak for å forbedre situasjonen for de arbeidsledige. Dette var stikk i strid med Stokken,

³⁹⁵ Myhren, 1977 s. 93.

³⁹⁶ Danielsen, Grønlie & Hovland, 1987, s. 161.

³⁹⁷ Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1920/21. Utdrag av Odda heradsregnskap for aaret 1921/22. Boks, Odda Heradkasse årsregnskap 1917-1933 121 Raa.1.

³⁹⁸ Stokken fattigstyremøte, 18. februar 1921, 18 februar 1922 og 10. februar 1923. Stokken fattigstyre A01.1 Møtebok 1878-1939.

³⁹⁹ Johansson, (hovedoppgave), s. 58.

⁴⁰⁰ Korssund, 1994, s. 72.

som hadde størstedelen av sine lån fra Nedenes Sparebank, totalt på 125 000 kroner.⁴⁰¹ Stokken opptok et lån fra staten på totalt 50 000 kroner, med andre ord et lån som var 12 ganger mindre enn Oddas nødslån.⁴⁰² Det viser at Stokken kommune heller tok lån fra en lokal sparebank enn fra staten. En mulig årsak for den lave lånesummen, skyldtes Stokkens lave innbyggertall. Det vil indikere at støtten til Odda nesten var 3.5 ganger større enn Stokken hvis man måler lånet per innbygger.

I starten av 1921 gikk Odda inn for å ta opp et midlertidig lån. Dette taler for at kommunen var usikkert på hvordan krisen skulle utarte seg.⁴⁰³ Det er også et bevis på at det var en tanke om at situasjonen kunne gå over etter kort tid, noe som gjorde behovet for langsiktig lån ikke var til stede. På den andre siden kan det hende at det ikke var mulighet for andre lån. Den prekære situasjonen gjorde det vanskelig for banker å utbetale mye i lån. Dette tyder på at det var flere årsaker til at det ble valgt midlertidige og kortsiktige lån.

26. mai 1921 ble arbeiderne hos Nitriden tatt ut i streik. Selskapet valgte å legge ned driften. Dette stemmer overens med Hodnes tanker om at det for kapitalintensive fabrikker, var det billigere å legge ned driften enn å redusere.⁴⁰⁴ Selv om det kom en henvendelse fra formannskapet i Stokken om å gjenoppta driften, var ikke dette en mulighet for DNN.⁴⁰⁵ Storli påpeker at DNNs forhold til myndighetene kan ha medført at de valgte å legge ned. Dette fordi andre aluminiumsfabrikker valgte å fortsette driften, slik som NACO.⁴⁰⁶ Utover høsten 1922 begynte situasjonen ute på verdensmarkedet å endre seg. I løpet av sommeren 1923 var driften hos DNN oppe igjen.

I Odda var alle store fabrikker, med unntak av A/S Tyssefaldene, lagt ned. Karbid- og cyanamidfabrikken ble lagt ned kort tid før DNN. Det var kun A/S Tyssefaldene som hadde drift i fabrikken, og de sysselsatte svært få. Arendal Smelteverk i Stokken holdt oppe driften gjennom hele perioden. Det var innskrenket tid, men det sysselsatte personer, dermed slapp kommunen å understøtte de. Dette medførte at situasjonen i Odda var mer alvorlig enn i Stokken.

⁴⁰¹ Stokken herredstyremøte 19. oktober 1923. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

⁴⁰² Stokken herredstyremøte 30. desember 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

⁴⁰³ Odda Formannskapsmøte 16. juni 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2

⁴⁰⁴ Hodne, 1981, s 478.

⁴⁰⁵ Stokken herredstyremøte 30. desember 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

⁴⁰⁶ Storli, *Marked, kartell og stat: den norske aluminiumsindustrien i mellomkrigstiden*. I *Globalisering gjennom et århundre. Norsk aluminiumsindustri 1908-2008*, 2008, s. 84.

Hva gjør kommunestyret for å håndtere krisa?

Nødsarbeid var statens og kommunenes viktigste bidrag i å bekjempe arbeidsledigheten og den økonomiske krisen. Grunnen er enkel – de fikk sysselsatt folk, samtidig som arbeidet var samfunnsnyttig. Veianlegg var den vanligste formen for nødsarbeid. Som man kan se av oppgaven, ble store deler av områdene rundt Stokken og Odda knyttet sammen via veier, ved hjelp av nødsarbeid. Nødsarbeid ble utført av ufaglærte personer med minimumslønn. Lønnen skulle være høy nok til at personer og familier ikke forkom. Svak lønn fikk følger for arbeidernes motivasjon. Mangel på motivasjon medførte at personene arbeidet sakte, og arbeidet kunne bli dårlig utført.⁴⁰⁷ Arbeidet var også av en farlig karakter; HMS var en mangelvare. Et eksempel er at ifølge Korssund døde en nødsarbeider etter å ha falt 22 meter.⁴⁰⁸ Et annet problem som medførte vanskeligheter var at nødsarbeidet kunne bli gjort langt hjemmefra. Dette utløste problemer med logistikken og planleggingen. Personer på nødsarbeid langt fra hjemstedet måtte innlosjeres på arbeidsplassen. Dette var i utgangspunktet et gratis tilbud, men de måtte betale for losji. Derfor måtte arbeiderne bruke litt av sin egen inntekt på å betale den nye leien, samtidig som man betalte leien hjemme.⁴⁰⁹ Som en konsekvens av dette måtte kommunene betale ekstra i støtte til vedkommende og familien. Utover våren 1923, begynte kommunestyrene å planlegge bedre for å slippe dobbelstøtten. Det ble også av begge kommuner foretatt jorddyrking som nødsarbeid. Dette arbeidet var en god måte å sysselsette noen ekstra personer, da det krevde lite utstyr og var rimelig å planlegge.

Stokken klarte å sysselsette størstedelen av innbyggerne sine i nødsarbeid, i hovedsak av to grunner – liten befolkning og mangel på vei. Tilgangen på nødsarbeid var med andre ord god, finansieringen var mer trøblete. I tillegg krevde Sørlandsbanen mye arbeid. Strekningen Oslo-Stavanger ble delvis finansiert og bygget som en form av nødsarbeid. Selv med stor tilgang på nødsarbeid, var det også nød og elendighet i Stokken. Av den fremlagte empirien kan man antyde at situasjonen stort sett var bedre i Stokken enn i Odda. Et annet bevis på dette er de flerfoldige delegasjonene fra Odda til Kristiania, for å diskutere med myndighetene om bidragene til Odda. I Stokken var det i stor grad skriftlige henvendelser til statsmyndighetene. Dette er et bevis på at situasjonen i Odda var verre. Skriftlige henvendelser hastet ikke like mye som personlig oppmøte fra kommunens politikere.

Gruvedriften gjenoppstod i Stokken mot slutten av 1921 for to formål; å bekjempe arbeidsledigheten, samt få kommunen ut av den økonomiske krisen. Fra oversiktene jeg har lagt

⁴⁰⁷ Seip, 1994, s. 28.

⁴⁰⁸ Korssund, 1994, s. 113.

⁴⁰⁹ Korssund, 1994, s. 112.

frem arbeidet omtrent 50 personer i gruvene. Disse 50 personene var omtrent 1/3 av de arbeidsledige i kommunen. Derfor tyder det på at gruvedriften var en måte å sysselsette folk, særlig i vintermånedene da var det vanskelig å sysselsette folk på veianlegg. Gruvedriften var oppe til diskusjon i formannskaps- og kommunestyremøtene om videre drift da det ikke var lønnsomt for kommunen. Det ble diskutert hvorvidt pengene kunne benyttes bedre på andre områder. Gruvedriften fortsatte grunnet den unike muligheten til å avhjelpe arbeidsledigheten frem til den gradvis ble trappet ned og avsluttet etter mai 1923.

Myndighetene gikk ut med en henvendelse til norske kommuner om at hvis det var krise, måtte de danne et flyttebidrag til folk som ville flytte. Odda kommune valgt å dele ut flere summer på 500 kroner i potten til familieflytting, i stedet for en stor sum. Fra empirien kommer det ikke frem hvor mye hver enkelt fikk utbetalt. Poenget er at potten ble utvidet med 500 kroner flere ganger, noe som tilsier at tilbudet var ettertraktet. De arbeidsledige ville ikke vente på bedre tider i kommunen, de vil vende tilbake til hjemstedet og prøve lykken der. Dette er også et argument for det motsatte, da beløpet ble tatt ut flere ganger over tid, i tillegg til innbyggernes utflytting fra Odda ikke skjedde samtidig. Dette viser at noen valgte å bli igjen for å se om situasjonen endret seg. Samtidig var det negative konsekvenser da enkelte kunne føle seg tvunget til å flytte. Av kommunestyremøte i Stokken, som ble avholdt 26. juli 1921, ble det bestemt at personer som var villige til å flytte på seg fikk en refusjon på reisen.⁴¹⁰ Kommunestyret la frem et forslag om en refusjon på 50% av billettene og utgiftene. Dette gjaldt kun for den billigste reisemetoden ved bane eller båt. På samme kommunestyremøte ble det vedtatt å legge 400 kroner i denne potten, noe som skulle økes ved behov. Stokken la en stor sum i potten i forhold til folketallet. Trolig var folk villige til å flytte på seg. Det viser seg også at de fleste kom fra omkringliggende steder. Av den grunn var det ikke et veldig stort behov for flyttebidrag, eller i det minste av en liten sum.

Som kjent opprettet Odda, i januar 1922, en stilling som fattigforstander. Dette var et ledd i å bekjempe elendigheten for kommunens innbyggere. Kommunen hadde ikke noe annet valg. Derfor kan man anta at dette var noe Odda gjorde i siste instans, før det var for sent. Det er i overenstemmelse med empirien, siden det gikk en stund før Odda valgte å tilsette en fattigforstander. Det kommer også frem at det var en vanskelig og problematisk jobb. Fattigforstanderne ble hyppig byttet ut. Stokken ansatte ikke en fattigforstander, derav tolker jeg situasjonen i Stokken som mindre dramatisk enn i Odda. Med stor sannsynlighet ville også Stokken ansatt en fattigforstander hvis det var et sterkt nok behov for det.

⁴¹⁰ Stokken herredstyremøte 26. juli 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

Et tiltak som begge kommuner gjorde var å sette en høyere skattesats på de som kunne betale skatt. Dette var en mulighet for å få mer skattepenger utbetalt. Stokken kommune, i ledtog av Nils Hjelmtveit, var i en særstilling når det gjaldt deres økonomiske posisjon, da det kommer frem at de i løpet av 1929 allerede var kvitt gjelden sin.⁴¹¹ Dette var utfordrende for Odda, da de hadde mye høyere gjeld enn Stokken. Som allerede kjent var gjelden til Odda 50% høyere enn gjennomsnittet for norske kommuner. I tråd med deflasjonen fikk Odda sterke problemer med å håndtere gjelden sin. Hjelmtveit, som ble ordfører i Stokken i 1922, tok lærdom av den økonomiske situasjonen og funderte på muligheter til å forbedre omstendighetene. Et utfall av dette var å gå fra en etterskudd til en forskuttert skattemodell. Dette ville medføre at kommunene krevde inn skatten i samme måned som de fikk utbetalt lønnen. Resultatet ble en mer stabil pengeøkonomi, som medførte at de visste hva de skulle få i skatteinntekter hver måned. Dette er forløperen til dagens skattemodell.

Skoleverket var en stor utgift for kommunene. Elevene var lovpålagt et minstekrav av undervisning. Kommunene kunne dermed ikke kutte skoleverket totalt. På grunn av krisen bestemte kommunestyret å nedsette undervisningen til lovens absolutte minimum.⁴¹² Utfra budsjettposten fikk ikke nedsettelsen av undervisningen store konsekvenser for skoleverket. Budsjettet i 1921/22 var på 121,830,01, mens i 1922/23 var det sunket til 115 456,25.⁴¹³ De økonomiske vanskelighetene medførte problemer med å lønne lærerne. Odda valgte dermed å fjerne fire lærerstillinger for å spare penger.⁴¹⁴ Det kommer også frem at staten dekket 85% av Oddas lærerlønninger i perioden 1922-25.⁴¹⁵

Videre ble stokkens skolebudsjett minket med 10 000 kroner mellom 1921/22 og 1922/23.⁴¹⁶ Endringen medførte at skolebudsjettet gikk ned fra 35 000 til 25 000 kroner. En av mulighetene var at Stokken prioriterte å kutte i skoleverket, i den hensikt at kvalitet på skolene var bedre enn minstekravet.

⁴¹¹ Berntsen, 1987, s. 132.

⁴¹² Korssund, 1994, s. 85-86.

⁴¹³ Odda herredstyremøte 2. juli 1921, herredstyremøte 10. juli 1922. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

⁴¹⁴ Korssund, 1994, s. 85.

⁴¹⁵ Korssund, 1994, s. 86.

⁴¹⁶ Stokken Formannskapsmøte 28. februar 1921, Stokken formannskapsmøte 27. februar 1922. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

Hva er konsekvensene av formannskapet og kommunestyrets håndtering av krisen i Odda og Stokken?

Arbeidsledighet i mellomkrigstiden er som kjent et diskutabelt fenomen. Det er ingen sikre tall på arbeidsledigheten før folketellingen i 1930. I følge Grytten lå den gjennomsnittlige arbeidsledigheten i Norge perioden i 1921-1923 på mellom 5.1-6.9%.⁴¹⁷ Arbeidsledigheten for ti fagforbund var på rundt 20%.⁴¹⁸ Slingringsmonnet er dermed stort. I desember 1920 var det i overkant av 6200 innbyggere i Odda, men som en følge av den økonomiske krisen forsvant en del av befolkningen. I følge Gravdal og Våde flyttet omtrent 1200 personer fra 1920 til 1922/23.⁴¹⁹ Dette medførte at ved årsskiftet 1922/23, var 5000 personer bosatt i Odda kommune. Tallet er usikkert. Empirien gir ingen informasjon som kan bekrefte eller avkrefte dette. Flyttebidragene var med andre ord et godt tiltak som fungerte for å minske kostandene. For Stokken er det ikke en slik måling fra 1923, men når kommunen gikk inn for å flytte familier, er det naturlig å anta at folketallet minket noe. Hvor mye er det ikke mulig å vite.

I desember 1921, gikk formannskapet i Odda ut med at antallet arbeidsledige i Odda var rundt 650 personer, tilsvarende en arbeidsledighet på 36%. den 29 april 1921 la formannskapet ut at det ville bli 850 arbeidsledige. Derfor vil arbeidsledigheten variere.⁴²⁰ Det er ikke korrelasjon mellom empirien og det Kolltveit skriver. Kolltveit peonger at det var nærmere 1000 arbeidsledige personer i kommunen. Med dette i bakhånd er det ikke unaturlig at Odda i de vanskeligste periodene opplevde en arbeidsledighet på over 50%. Således kan man si at situasjon for Odda relativt sett var mer dramatisk enn i Stokken.

Stokken kommune hadde en arbeidsstyrke på 400 menn. Det sto i kommunestyret i august 1922 at tallet på arbeidsledige var 150 personer, tilsvarende en arbeidsledighet på 37.5%.⁴²¹ Arbeidsledigheten var høy for en kommune som i nesten 10 år hadde opplevd en økonomisk vekst som en følge av den nyetablerte industrien. Det er utfordrende å stadfeste om tallet på arbeidsledige var høyere eller på lavere på ulike tidspunkt i denne perioden.

En spennende forskjell i kommunene er masse møtet. I Stokken ble det holdt et

⁴¹⁷ Grytten, The scale of Norwegian Interwar Unemployment in International Perspective, s. 245.

⁴¹⁸ Tuveng, 1946, s. 21.

⁴¹⁹ Gravdal & Våde, 2006, s. 73

⁴²⁰ Odda Formannskapsmøte 29. april 1921. Odda kommune, formannskapet, møtebok heradstyret/kommunestyret, 1919-1926, Aa.2.

⁴²¹ Stokken herredstyremøte 3. august 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925.

massemøte allerede sommeren 1921, mens i Odda ble det holdt i januar 1923.⁴²² I Stokken tok de opp diskusjonen om at kommunen måtte legge til rette for mer nødsarbeid til arbeidsledige personer. Det var også slik at de henviste til regjeringen om å starte opp arbeidet på Sørlandsbanen. Sørlandsbanen var et enormt prosjekt som ville kreve mye arbeid fremover. Dette kunne minke arbeidsledigheten. Tidsforskjellen, når tiltak ble satt i gang, kan ha en sammenheng med når disse masse møtene ble holdt. Da masse møtet ble holdt relativt tidlig i Stokken kan det indikere at situasjonen der var mer prekær enn tilfellet i Odda. På den andre siden stemmer ikke det med min observasjon. Det virker som Odda ble hardere rammet enn Stokken, dermed er det unaturlig at Stokken holdt masse møtet først. Flere faktorer er motstridene. Det er mulig at innbyggerne i Stokken ville være med å påvirke politikerne mer. Med unntak av ulike tidspunkt, ble mye av det samme tatt opp på masse møtene: nødsarbeid, mer støtte og bedre forhold til arbeiderne.

Som analysen viser var Odda i en større eksistensiell krise enn Stokken. Odda hadde en større befolkning, samtidig som de trolig hadde noe høyere arbeidsledighet. I møtebøkene kommer det frem at Odda var mer desperat enn Stokken, som en følge av at de i større grad var presset. Et eksempel på dette er stadige henvendelser til statsmyndighetene om støtte til å sette i gang nye nødsarbeider, samt mer penger til understøttelse av innbyggerne. Dette innebar både skriftlige henvendelser, men også delegasjoner som reiste til Oslo. Hovedutfordringen til kommunene var å få nok penger til den daglige understøttelsen av befolkningen. Innbyggerne måtte ha penger nok for å ikke forkomme; det var minstekravet. I følge møtebøkene til de ulike kommunene, holdt Stokken oftere kommunestyremøter, mens i Odda var det mest formannskapsmøter. En mulig årsak er de ulike størrelsene på kommunene.

Denne forskningen har bidratt til en økt forståelse av norske kommuner i mellomkrigstiden. Odda og Stokken kommune skiller seg ut fra oppfatningen av at en kommune hadde høy gjeld som en følge av kraftutbyggingen. Som det viser seg var kraftutbyggingen i de kommunene ferdig før verdenskrigen. Oppgaven har bidratt til å vise at selv to kommunene, med en tilnærmet lik historie, til og med samme fabrikk håndterte den økonomiske krisen ulikt. Av den grunn viser det seg at Stokken kommune kom seg raskt over krisen og ble gjeldfri i

⁴²² Stokken formannskapsmøte 17. august 1921. Stokken Formannskap og kommunestyre a01. Møtebøker formannskap og kommunestyre, 1919-1956, 0001, Møtebok 1919-1925. Ukjent navn, masse møtet i Odda. Mappe, Nødsarbeid, kriseforanstaltninger og krisevedtak 1921-1936. Boks, Odda formannskap, Daa.22, Ekstraordinære vedtak, nødsarbeid, krisevedtak

1929. Samtidig kan en del av dette skyldes Stokkens plassering og innbyggertall. Det var lettere med 150 arbeidsledige enn over 800.

Forslag til videre forskning

Etter snaut to år med fordypning i Odda og Stokkens historie fra 1920-1923, har jeg kommet over spennende områder det er mulig å forske videre på. Det er naturligvis mulig å forske videre på de respektive kommunene. En av de klareste mulighetene jeg ser for meg er å sammenligne krisen i en av kommunene i 1920-23, med krisen på starten av 1930-tallet i samme kommune. det kan være interessant å finne ut om kommunene hadde lært av krisen i 1920-årene, eller om det var like harde kår på 30-tallet. Hvis man fortsetter på komparativstilen er det også mulig å sammenligne Odda eller Stokken med en annen ikke industribasert kommune. Det er mulig å sammenligne Odda eller Stokken med en kommune som hadde en høy gjeldsbyrde før 1920, eller med en som investerte kraftig i kraftutbyggingen etter første verdenskrig.

Kilder og litteratur

Primærkilder

Odda kommune arkiv, Odda

Odda kommune: Fattigstyre

Boks/bok, Aa.1 Odda fattigstyre Møtebok 1913-1931

Odda kommune, formannskapet.

Boks/bok, Aa.2 Møtebok heradstyret 1919-1926.

Boks, Daa.15 arkivkode 10.

Boks, Daa.22 arkivkode 15.

Boks, Daa.27 arkivkode 16A.

Boks, Daa.33 arkivkode 36.

Boks, Daa.84 arkivkode A-151.

Boks, Daa 91 arkivkode XIV e 206.

Boks, Dab.4 arkivkode 5-8B.

Boks, Dab.47 arkivkode 176-180.

Boks, Dab.56 arkivkode 208-213.

Odda kommune: Heradskasse

Boks, Raa.1 Årsregnskap 1917-1933.

Stokken kommune arkiv, Arendal

Stokken Fattig- og forsorgstyret

Boks/bok, A01 Møtebøker 1878-1939.

Boks, D01. Diverse korrespondanse/saksdokumenter L03 Korrespondanse, saksdokumenter, årsmeldinger.

Stokken formannskap og kommunestyret

Boks/bok, AO1-Møtebøker formannskap og kommunestyre 1919-1956 01 Møtebok 1919-1925.

Boks, D02-formannskap, kommunestyre og ordfører.- 1922-1963 L01 saksarkiv 1922-1945.

Boks, Do2-formannskap, kommunestyre og ordfører.- 1922-1963 L03 saksarkiv 1922-1946.

Boks, Do2-formannskap, kommunestyre og ordfører.- 1922-1963 L04 saksarkiv 1922-1946.

Boks, Do2-formannskap, kommunestyre og ordfører.- 1922-1963 L13 saksarkiv 1878-1950

Boks, Do2-formannskap, kommunestyre og ordfører.- 1922-1963 L14 saksarkiv 1917-1953.

Stokken Kommunekassen

Boks, E01- saksarkiv, emneinndelt, 1881-1962 01 Budsjett 1921-1962.

Boks, R03- budsjett, 1914-1938 01 Lån, budsjett og status. 1914-1925.

Norsk Vasskraft- og Industristadmuseum

DNN- aluminium AS

Boks, Ola 174 Da26

Litteratur

Angell, Svein Ingar, Martin Byrkjeland & Knut Grove. Bind 3. Hardanger Ei regionshistorie. *Etter 1900*. Fagbokforlaget. Bergen. 2015.

Berntsen, Harald. *Et trekk av Stokken historie ca 1600-1962*. Naper. Kragerø 1981.

Bugge, Wilhelm, Aksel Arstal & Karl Lorck. *A/S Arendal Smelteverk 1912-1962*. P.M Danielsens Trykkeri. Arendal. 1962.

Bull, Edvard & Knut Mykland. Norges historie. *Bind 13 Klassekamp og felleskap 1920-1945*. Cappelen forlag. Østerås. 1988.

Dahl, Hans Fredrik. *Norge mellom krigene. Det norske samfunn i krise og konflikt 1918-1940*. Annen utgave. Pax forlag A/S. Oslo. 1973.

- Dannevig, Birger. *Arendal gjennom skiftende tider 1528-1723-1973*. Arendal Kommune. 1973.
- Furre, Berge. *Norsk historie 1905-1990. Vårt hundreår*. Det norske samlaget. Oslo. 1992.
- Furre, Berge. Bind 6, *Norsk historie 1914-2000. Industrisamfunnet – frå voksterville til framtidstvil*. Det norske Samlaget. Oslo. 2000.
- Grytten, Ola Honningdal. *Arbeidsledighetens omfang i mellomkrigstiden*. I Steinar Imsen. M.fl. Bind 71. *Historisk tidsskrift*. Universitetsforlaget. Oslo. 1992.
- Grytten, Ola Honningdal. *En empirisk analyse av det norske arbeidsmarked 1918-1939 Arbeidsledigheten i Norge i internasjonalt perspektiv*. (Avhandling for graden dr. oecon). Norges handelshøyskole. 1994.
https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/162496/Grytten_194.pdf?sequence=1
- Grytten, Ola Honningdal. *Nytt syn på arbeidsledighetens i mellomkrigstiden. En makroøkonomisk analyse av arbeidsløshetens omfang og årsaker 1919-1939*. Norges handelshøyskole. Norge. 1992.
- Grytten, Ola Honningdal. *The Scale of Norwegian Interwar Unemployment in International Perspective*. Ukjent år og opphav. Særtrykk av: *Scandinavian Economic History Review*, 1995 nr 2
- Gravdal, Jan & Vidar Våde. *Tyssefaldene krafttak i 100 år 1906-2006*. Nord 4 Bokverksted A A/s. Odda. 2006.
- Gåskjenn, Albert & Håkon Haugen. *Tyssedal 1900-1935*. (Hovedoppgave), Bergen lærerhøgskole. 1990.
- Halvorsen, Knut. *Arbeid eller trygd*. Pax forlag. Oslo. 1977.
- Hanisch, Ted. *Hele folket i arbeid*. Pax forlag A/S. Oslo. 1977
- Hanisch, Tore Jørgen & Espen Sjøilen & Gunhild Ecklund. *Norsk økonomisk politikk i det 20. århundre – verdivalg i en åpen økonomi*. Høyskoleforlaget. Kristiansand. 1999.
- Hodne, Fritz & Ola Honningdal Grytten. *Norsk økonomi i det 20. århundre*. Fagbokforlaget. Bergen. 2002.
- Hodne, Fritz & Ola Honningdal Grytten. *Norsk økonomi 1900-1990*. Tano. Oslo. 1992.
- Hodne, Fritz. *Norges økonomiske historie 1815-1970*. J. W. Forlag. Norge. 1981.
- Hodne, Fritz. *The norwegian economy 1920-1980*. Croom Helm, ST. Martin's press. Storbritannia og New York. 1983.

- Johannessen, Arvid. *Om forholdet mellom de arbeidsløse og fagorganisasjonen i mellomkrigstida, belyst gjennom organiseringen av de arb. løse i Oslo.* (Hovedoppgave). (Ukjent år). 1975.
- Johansson, Toril. *Fra sosialpolitikk til krisepolitikk arbeiderpartiets syn på krisepolitikk, nødsarbeid og bureisning under arbeidsløshetskrisa 1920-1939,* (Hovedoppgave), Universitetet i Oslo. 1980.
- Karlsen, Asbjørn (red.) m.fl. *Globalisering gjennom et århundre. Norsk aluminiumindustri 1908-2008. Fagbokforlaget. Bergen. 2008.*
- Karmly, Dag Einrem. *Kommunal kraftutbygging og økonomisk krise i mellomkrigstiden. Konkursbehandling av kommuner?* Peder Nordbye grafisk A/S. Tromsø. 1999.
- Keilhau, Wilhelm. *Det norske folks liv og historie i vår egen tid.* Aschoug & co. Oslo 1938.
- Kollenborg, Egil. *Aktieselskabet Tyssefaldene 1906-1956.* Aktietrykkeriet i Stavanger. 1956.
- Kollenborg, Egil. *Det norske Nitridaktieselskap.* Rambæks trykkeri. Oslo. 1962.
- Kolltveit, Olav. *Det nye Odda. Odda herad 1913-1963. Odda, Ullensvang og Kinsarvik Bygdeboknemd.* Bergen. 1967
- Korssund, Åshild, «*Det er våre hjem vi strir for*» *nødsårene i Odda 1919-1924,* (Hovedoppgave), Universitetet i Bergen. 1994
- Lie, Einar. *Norsk økonomisk politikk etter 1905.* Universitetsforlaget. Oslo. 2012.
- Luihn, Hans. *Arbeid og samfunn arbeidsmarkedspolitik i Norge gjennom 100 år.* NKS-Forlag. Oslo. 1986
- Maurseth, Per. *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. Bind 3. Gjennom kriser til makt (1920-1935).* Tiden Norsk Forlag. Oslo. 1987.
- Myhren, Kjell. *Gjeldstrykk og skattetrykk. Den statlige politikk overfor kommunene i tiden 1920-1936.* Universitetsforlaget. Drammen 1977.
- Næss, Hans Eyvind, m.fl. *Folkestyre i by og bygd. Norske kommuner gjennom 150 år.* Universitetsforlaget. Norge. 1987.
- Ording, Arne. *Aschoug verdenshistorie fra antikken til våre dager. Bind 6. Den første verdenskrig og etterkrigstiden til 1924.* Aschoug & co. Oslo. 1953.
- Ousland, Gunnar. Bind 2. *Fagorganisasjon i Norge. De store kamp-åra 1921-1931.* Arbeidernes Aktietrykkeri. Oslo. 1949.

- Sandvik, Pål Thonstad. *Nasjonens velstand Norges økonomiske historie 1800-1940*. Fagbokforlaget. Bergen. 2018.
- Seierstad, Francis. *Ideal, teori og virkelighet. Nicolai Rygg og pengepolitikken i 1920-årene*. J. W. Cappelens Forlag A.S. Oslo. 1973.
- Seierstad, Dag. Når jobbene forsvinner... En bok om krise og overflod. Pax forlag A/S. 1980.
- Seip, Anne Lise. *Veiene til velferdsstaten. Norsk sosialpolitikk 1920-1975*. Gyldendal. Oslo. 1994.
- Tuveng, Morten. *Arbeidsløshet og beskjeftigelse i Norge før og under krigen*. Bergen. Chr. Michelsen institutt for videnskap og Åndsfrihet. Nr 13. 1946.
- Vevstad, Jens. *Aust- Agder fylke gjennom 100 år 1837-1937*. P.M Danielsens forlag. Arendal. 1943.

Nett ressurser

Aviser

Haugesunds avis. Stangaland Kommune: Tho, Einar (red.), Hentet fra

<https://www.h-avis.no/karmoy/puls/siste-puls/snart-i-mal-med-karmoy-historien/s/2-2.921-1.8443320> hentet 09.12.16.

Kommuner

Odda kommune. Om kommunen, Hentet fra

<https://www.odda.kommune.no/om-kommunen/> hentet 09.12.16.

Thingsrud, Leif. Fattigvesenets arkiver, Tobias artikler, Hentet fra

<https://www.oslo.kommune.no/OBA/tobias/tobiasartikler/t4975.htm> hentet 26.10.17.

Museum

Aust-Agder kulturhistoriske senter. Tidslinje, Hentet fra

<http://www.aaks.no/Eydehavn/Tidslinjer/index.html> hentet 24.11.16.

Aust-Agder kulturhistoriske senter. Stokken kommune, Hentet fra

http://www.aaks.no/Eydehavn/Stokken%20kommune/index_html/view.html hentet 09.12.16.

Industrimuseum. Det Norske Nitridaktieselskap, Hentet fra

<http://industrimuseum.no/bedrifter/detnorskenitridaktieselskap> hentet 24.11.16.

SSB

SSB (1902), *folketellingen i Kongeriket Norge 3. december 1900. første hefte, Folkemængde i Rigets forskjellige administrative Inddelinger m. V.* Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iv_052.pdf hentet 12.04.18.

SSB (1923), *Folketellingen i Norge 1 desember 1920. Tredje hefte. Folkemengden fordelt etter kjønn, alder og ekteskapeleg stilling.* Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_076.pdf hentet 12.04.18.

SSB (1923), *Folketellingen i Norge 1 desember 1920. Niende hefte. Folkemengden fordelt efter livsstilling. — Riket. — Bygder. — Byer.* Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_103.pdf hentet 12.04.18.

SSB (1922), *Statistisk årbok for kongeriket Norge 1921.* Hentet fra

<https://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/1921.pdf> hentet 12.04.18.

SSB (ukjent år) *Bruttonasjonalprodukt, faste 2005-priser. Millioner kroner, pr. innbygger og årlig endring. 1865-2011* Hentet fra

<https://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/ht-0901-bnp.html> hentet 12.04.18.

Store norske leksikon

Gisle, Jon, Myndig, 2018. Hentet fra <https://snl.no/myndig> hentet 12.04.18

Store norske leksikon. *Akkord-arbeidsliv, 2018.* Hentet fra

https://snl.no/akkord_-_arbeidsliv hentet 12.04.18.

Stokke, Torgeir Aarvaag & Gerhard Stolz, *Arbeidsledighet*, Store norske leksikon, 2018. Hentet fra <https://snl.no/arbeidsledighet> hentet 12.04.18.

NVIM

Bjørsvik, Elisabeth *Cyanamidproduksjon i Odda 1908-1935, ukjent år*. Hentet fra

<http://www.nvim.no/getfile.php/1315005->

[1433510360/Dokumenter/Cyanamidproduksjon%20i%20Odda%201906-2003.pdf](http://www.nvim.no/getfile.php/1315005-1433510360/Dokumenter/Cyanamidproduksjon%20i%20Odda%201906-2003.pdf) hentet 12.04.18.